

SVENSKT
GUDS
TJÄNST
LIV

Årsbok för liturgi,
kyrkokonst, kyrkomusik
och homiletik

ÅRGÅNG

43 · 1968

Universitetsbiblioteket
LUND

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG / LUND

SVENSKT
GUDSTJÄNST-
LIV

41 - 50

1966 - 75

LUND

S V E N S K T G U D S T J Ä N S T L I V
L A U R E N T I U S P E T R I S Ä L L S K A P E T S A R S B O K

REDAKTION: FIL. LIC. FOLKE BOHLIN, PROFESSOR RAGNAR HOLTE

Red. adr.: c/o Fil.lic. Folke Bohlin, Pilvägen 9, 752 45 Uppsala, tel. 018/30 96 17.

Exp. adr.: C W K Gleerup Bokförlag, 221 05 Lund. Tel 046/11 75 00. Postgiro 3 08 43.

Pris: i bokhandeln eller direkt från förlaget kr 12:- (exkl. moms.)

Detta nummer innehåller

<i>Teol. dr Helge Fehn</i> , Oslo: Liturgirevisjonene i nutiden.	3
<i>Rektor Erland Olson</i> , Sigtuna: Förnyad mässa.	9
<i>Professor Ragnar Holte</i> , Uppsala: Ny bön?	19
<i>Jean Mouton</i> , O. P. Lund: Liturgiska och kyrkomusikaliska frågor efter det andra Vatikankonciliet.	25
<i>Fil.lic. Folke Bohlin</i> , Uppsala: Ett liturgiskt sånghäfte från Abo.	35
<i>Recensioner</i>	64
<i>Laurentius Petri Sällskapet</i>	75

Svenskt Gudstjänstliv

1968

Årgång 43

Skånska Centraltryckeriet, Lund 1969

Liturgirevisjonene i nutiden

Vi er kommet sammen i en stad som er invadert av flere hundre delegater samt observatører og kirkelige eksperter – fra over to hundre kirkesamfunn, store og små, fra alle kontinenter, fra de fleste land i verden. Det kunne ha vært et interessant eksperiment å stoppe endel av dem på gaten og spørre: Har dere hatt en liturgirevisjon som nylig er avsluttet? eller: Er dere midt oppe i en sådan?; eller: Er det hos dere planer om snart å få en sådan? Og jeg formoder at ytterst få ville svare nei på alle tre spørsmål. Tvert om: svært mange og kanskje de fleste ville svare ja på spørsmål nr. 2: Vi er midt oppe i en slik revisjon.

Revisjon av liturgien, for å gi Guds Ord en bedre drakt og i større fylde, for å gi de liturgiske ordninger en nutidig og rett skikkelse, for å gi menigheten større mulighet til rett forståelse og medlevelse – disse tanker og disse bestrebelse har gått som en mektig bølge gjennom kristenheten i vårt århundre – til dels allerede etter første verdenskrig, men ganske særlig etter siste krig, og ikke minst nu på 60-tallet: fra Vatikankonsilet og til i dag.

Der er små og store, private og halv-offisielle liturgiske arbeidsgrupper i de

Føredrag vid kursen "Musik och liturgi" i anslutning till Kyrkornas Världsråds general-församling i Uppsala 1968.

aller fleste kirkesamfunn over hele kristenheten. Men også, og ikke minst: offisielle liturgikommisjoner er i arbeid: innenfor det verdensvide anglikanske kirkefellesskap i alle verdensdeler – ikke bare i moderlandet England, men like mye i USA, Sør-Afrika og i Østen. Noe lignende gjør seg gjeldende også innenfor de mange reformerte kirker av de mest ulike typer, for eksempel i Holland, Skottland og ikke minst i USA. Her utgav således en felleskommisjon for tre presbyterianske kirker i 1966 en bok som har vakt stor oppmerksomhet: "Book of Common Worship", som i atskillige henseender kan være lærerik og inspirerende også for andre kirker. Og ikke minst i den romersk-katolske kirke pågår det for tiden et revisjonsarbeide som både i dybde, bredde og distighet overgår endog det man kunne ha drømt om for bare ti år siden.

Også de lutherske kirker er trukket inn i denne bevegelse. Dette gjelder både små minoritetsgrupper som f.eks. i Frankrike, Slovakia, Polen, Holland, Australia, men også og ikke minst i de land hvor lutherdommen er dominerende eller kanskje nesten enerådende. De tyske forenede landskirkers arbeide på dette område etter siste krig kan til fulle måle seg med "det tyske under" på det økonomiske område. I 1949 kom

den felles "Evangelisches Kirchengesangbuch", i 1952 et bind av et større Agende-verk, nemlig vigslingshandlingene som i 1955 fortsatte med høymessen; i 1960 kom et forslag til ordning for bønnegudstjenester, i 1964 bindet med de kirkelige handlinger. Og arbeidet fortsetter i LLKD: Lutherische Liturgische Konferenz Deutschlands med ca. 50-60 medlemmer fra de tysktalende land på kontinentet.

Etter Tyskland er det naturlig å nevne USA, hvor åtte lutherske samfunn stod bak utgivelsen av den felles "Service Book and Hymnal" 1958. På denne tid stod den store og innflytelsesrike Missouri-synoden ennu utenfor dette felles, liturgiske arbeid. Men også her blir det arbeidet med disse spørsmål, endog kanskje grundigere og i større omfang enn de fleste andre steder. Således har Missouri-synodens egen liturgikommisjon for ikke lenge siden publisert prøveordninger for dåpshandlingen, presteordinasjon og begravelse. For ca. 2 år tilbake gikk også denne synode inn i et felles samarbeide i den forenede fellelutherske liturgikommisjon i USA, og Missouri-synoden fikk endog formannsstillingen.

For så å vende oss til Norden. Her var Finland tidligst ute slik at med Evangelieboken 1958 og Handboken 1959 og utgaven av De kirkelige handlinger 1965 er revisjonsarbeidet her i det vesentlige avsluttet. – Også Danmark kom med allerede på 50-tallet. Dette gav som resultat en ny Salmebok 1953 som er offisielt vedtatt og i bruk, dertil en Prøvealterbog med høymessens tekster og kollektbønner 1958 samt en

Prøveritualbog 1963 med det meste av det øvrige materiale. Men siden har det vært stille om det danske revisjonsarbeide, og på det offisielle plan er vel det hele nu nærmest gått i stå – iallfall foreløbig.

Hos oss i Norge besluttet allerede i 1956 en enstemmig generalforsamling i Den norske kirkes Presteforening å be statsmyndighetene om at det snarest måtte bli nedsatt en offisiell liturgikommisjon til å revidere og utbygge rituale. Oppnevningen kom i november 1965, og kommisjonen begynte sin virksomhet omtrent ett år senere. Den har 11 faste medlemmer: 6 teologer, 2 organister og 3 lekfolk. I denne kommisjon er altså både alterets, kirkebenkens og orgelkrakkens embete representert! Denne offisielle liturgikommisjon har fått i oppdrag å foreta en samlet revisjon av alle liturgiske ordninger og samtlige bøker. En så stor kommisjon med så omfattende oppdrag og med en egen sekretær for utredningsarbeidet har vår kirke aldri hatt tidligere. At dette store og omfattende arbeide vil ta sin tid, sier seg selv. Men nylig har kommisjonen gitt til kjenne at den vil forsøke å få et utkast til ny høymesseordning ferdig til prøve i visse menigheter fra 1. søndag i advent 1969.

Så går vi videre til Island, der en revisjonskommisjon ble oppnevnt i 1966-67 med fem faste medlemmer; men hvordan det går med dette arbeide er det ennu ikke kommet særlig mye ut om.

Sverige har hatt en halvoffisiell, men i kirkerettslig henseende privat Liturgisk Nämnd siden 1961. På det

helt offisielle plan er Sverige kommet sist med i revisjonsarbeidet, idet det våren 1968 ble oppnevnt en ekspertkommissjon på fem medlemmer. At Sverige kom sist med, er ikke så underlig når vi tenker på at de nu gjeldende liturgiske bøker er fra begynnelsen av 1940-årene, dvs. de er bare ca. 25 år gamle.

Om vi nu sammenligner vår egen tids måte å revidere liturgien på med tidligere tiders, er det da *forskjeller* av noen betydning? Og i tilfelle hvilke?

1. Arbeidet gjøres nu oftest av en flertallig kommisjon, og ikke av en enkelt person, slik det ikke sjelden foregikk tidligere. Slik var det også f.eks. hos oss tidligere, og domprost Gustav Jensen har klart signert de fleste liturgiske ordninger i vårt land fra 1887 til han døde i 1922, dvs. i 35 år! Og som et lite eksempel på den nye tingenes tilstand kan vi peke på at mens salmebøkene i Danmark-Norge i tidligere tid gjerne fikk navn etter "forfatteren" og utgiveren, Thomissøns salmebok, Kingos, Guldbergs, Landstads, heter den nye danske salmebok ganske enkelt Den danske Salmebog. Og noe lignende kommer nok også til å bli tilfelle med vår egen nye norske salmebok.

2. Det er en tendens til å foreta samlede, større og omfattende revisjoner. De liturgiske ordninger utgjør en enhet som bør behandles mest mulig under ett: det ene griper inn i og får konsekvenser for alt det øvrige.

3. Ordningene produseres nu ikke bare ved skrivebordet for så å gå til alter, døpefont, prekestol og kirkebenk

som et fullt ferdig produkt. Derimot er det to andre veier å gå: a) alter – skrivebord – alter, dvs. at Liturgikommisjonen tar opp og bearbeider ordninger som allerede er i bruk, som har grodd og arbeidet seg frem dels i mindre grupper, dels i visse menigheter eller ved enkelte personer. Disse ordninger går så fra Liturgikommisjonen tilbake til alteret for offisiell prøve. En slik fremgangsmåte med prøveordninger i visse menigheter er som nevnt nu også bestemt for vårt eget arbeide. b) På områder der slike utkast og forslag ikke finnes, blir leddenes rekkefølge noe annerledes, nemlig skrivebord – alter – skrivebord – alter, men prinsippet er det samme: ut til prøve! For liturgi er noe levende, noe organisk, noe som gror. Typisk her er f.eks. professor Peter Brunners ord i hans dyptpløyende fremstilling av gudstjenestens vesen i et samlebind fra 1954 ("Leiturgia" bind I). Denne lange avhandling ender med et konkret utkast til ny "evcharistibønn", dvs. bønnene ved nattverdhandlingen fra prefasjonen og inntil utdelingen. Om dette sitt utkast sier han så selv: "Der vorgeschlagene Wortlaut aber muss der Korrektur durch den Heiligen Geist unterworfen werden, der in der um Wort und Sakrament versammelten Gemeinde wirkt".

4. Et siste og avgjørende kjennetegn er at de fleste av disse liturgikommisjoner er etablert for å bli, dvs. de vil fortsette sitt arbeide også etter at de nye ordninger og bøker er autorisert og tatt i bruk. Hvorfor? Fordi liturgien i god og egentligste forstand skal være "contemporary", dvs. den skal svare

til tiden, gi riktige uttrykksformer nettopp i vår tid og for vår tid, ikke være museums- og raritetskammer med symboler og formuleringer som ikke taler til dagens mennesker i deres situasjon. Liturgien er underlagt forvandlingens og forandringens lov, det viser liturghistorien meget klart og tydelig. Men i eldre tider stod hele samfunnet mer stille. På samme måte også språket. Derfor kunne alterbøker, agender, kirkehåndbøker, salmebøker osv. brukes i generasjoner, i det stabile bondesamfunn. Nu er halve verden stadig på flyttefot. Språk, symboler osv. forandres hurtig, og liturgien må følge med. Den må revideres, den må justeres, der er stadig og fortløpende behov for ajourføring, for at liturgien fortsatt skal kunne være levende og meningsfylt. De nuværende liturgikommisjoner har derfor ingen tanker om å lage nye ordninger som skal gjelde i århundrer fremover. De tar sikte på ti-tyve år, i høyden en generasjon, dvs. ut resten av dette århundre, og selv innenfor dette tidsrom blir det sikkert bruk for atskillige justeringer og suppleringer, om enn kanskje ikke helt dyptgående revideringer. Dette er allerede (1965) i prinsippet vedtatt av den felleslutherske tyske liturgikommisjon, nemlig i deres "Grundsätze für die Weiterarbeit an der Agende für evangelisch-lutherische Kirchen und Gemeinden". Og stikkordet i prinsippene for arbeidet i den felleslutherske liturgikommisjon i USA er "contemporary". ("The Commission shares a concern to re-evaluate and to continue the church's rich tradi-

tion with new and contemporary forms in worship and music. This material shall include: 1. Liturgical forms that are contemporary in text and music; 2. hymns that are contemporary in text and music; 3. contemporary versions of existing worship forms that are common to the participating churches".)

Finnes det også viktige felles trekk for disse store liturgikommisjoner og i de ordninger de etter hvert er kommet frem til i løpet av 1950- og særlig 1960-årene? Ja, det er mange slike, men her bør vel særlig nevnes følgende:

1. Det *pastorale* synspunkt: ordningene skal være enkle, klare og forståelige for menigheten. Dertil skal de være engasjerende, slik at de innbyr til aktiv deltakelse fra hele menigheten, prest og lekfolk. Jeg velger her å sitere noen klassiske formuleringer fra den romersk-katolske liturgi-konstitusjon av 1963. § 34: "Ritene skal oppvise en nobel enkelhet, være klare og kortfattede og unngå unødige gjentakelser; de skal ligge innenfor de troendes fatteevne, og skal i alminnelighet ikke behøve mange forklaringer." – Dette til belysning av det pastorale synspunkt. Og derpå også § 14: "Kirken har et stort ønske om at alle troende må bli ført frem til en full, bevisst, fruktbringende og aktiv deltagelse i feiringen av liturgien." Eller som det heter i den latinske tekst: "Plena, conscia, fructuosa et actuosa participatio".

2. Et vidtgående *ekumenisk* hensyn betones sterkt i mange av de tilgrunnliggende prinsipper og realiseres derfor også i stor utstrekning i de aller fleste

kirker og ordninger. Man søker bevisst tilbake til "den udelte kirkes liturgi", dvs. til oldkirkens ordninger. Og dette ikke fordi disse liturgiske ordninger er gamle, men fordi formuleringerne svært ofte er enkle, forståelige og engasjerende – nettopp det som man mener er liturgiens dypeste siktepunkt og vesen. Vi kan her nevne et typisk eksempel. Den romerske prest Hippolyts nattverdsbønn (som ble nedskrevet i Rom ca. 210) danner således substansen både i et alternativ i den franske lutherske kirkes nattverdsordning av 1953, dvs. for en minoritetskirke med ca. 50 000 medlemmer – og likedan er denne nattverdbønn alternativ I i tre nye nattverdbønner som nylig er utgitt til bruk i den romersk-katolske, verdensomspennende kirke.

3. I tillegg til lekfolkets almindelige, aktive og felles deltakelse i liturgien blir også *visse lekfolk* avvekslende betrodde spesielle liturgiske tjenester og oppgaver: f.eks. som tekstlesere ("lektor"), dvs. at de får lese de faste tekstlesninger i høymessen; og mange steder får de endog være med og dele ut nattverden, sammen med presten for alteret. Dessuten er det en selvfølge at alle skal ta del i ofringen, dvs. innsamlingen og frembæringen av pengegavene, "takofferet". Noen steder får de også være med og bære frem det vin og brød som skal brukes ved altergangen.

4. Ordningene er *elastiske og fleksible*, med mulighet for en viss frihet og eksperimentering, også med helt nye former. Også det offisielle, trykte materiale for seksjon V på Uppsala-møtet

har noen paragrafer om dette spørsmål (§§ 19–21), og i kommentarene om dette punkt heter det (s. 107): "... Eksperimenter i gudstjenestelivet skal ikke først og fremst bero på nyhetssyke; trangen til ekthet i uttrykksformene er det rette motiv for å søke nye veier i gudstjenesten". Og som et godt råd heter det så: "Nye former skal ikke komme som en overraskelse på menigheten; de bør skapes av menigheten selv som et uttrykk for dens egen gudstjeneste".

Det går en bølge av eksperimenteringslyst over alle de gamle kirkesamfunn – både i Europa og i Amerika. Denne er en forståelig reaksjon på kirkenes tradisjonalisme, men den er også et uttrykk for å finne frem til "contemporary" uttrykksformer for Guds Ord til oss og vårt offer til ham. Men sanne og sunde eksperimenter krever og forutsetter på den annen side en ganske stor grad av fasthet, nemlig i menighetens ordinære, vanlige gudstjeneste med sine fem hoveddeler: inngangsdelen, Guds Ord, forbønnene, Guds Bord, og tilsist: utsendelsen, misso, *til* verden og *for* verden.

"Sendelsen" som tar sikte på gudstjenestens rette "fortsettelse" i ukens seks hverdager, har vært lite pointert i våre tradisjonelle høymesseformer, og ikke minst i de nordiske kirker. Men i enkelte nye ordninger i anglikansk tradisjon merker vi nu en forandring her. Således f. eks. både i et forslag fra den anglikanske episkopale kirke i USA 1966 og den før omtalte presbyterianske Book of Common Worship fra samme år. Begge avslutter høymessen –

etter altergangen – med følgende ord: "Gå ut i verden i fred. Vær sterke og ved godt mot. Hold fast det som er godt. Elsk og tjen Herren med glede og oppriktighet i hjertet, og fryd dere i kraften av Hans Ånd." Og i den nye anglikanske prøveordning i England (1967) kan høymessen avsluttes ved at prest og menighet sammen ber følgende bønn: "Allmektige Gud, vi ofrer våre sjeler og legemer til deg som et levende offer, ved Jesus Kristus, vår Herre. Send oss ut i verden, i kraften av din Ånd, for å leve og arbeide til din pris og ære. Amen."

Den kjente anglikanske liturgi-historiker Dom Gregory Dix har gitt følgen-

de karekteristik av messens oppgave og funksjon: I oldkirken trenet kirken sine barn til å dø – trenet dem ved liturgien. Middelalderen fostret sine barn til å leve – også ved liturgien. Så langt Dix. Men vi i det tyvende århundrede kan føye til: Atomalderens kirke må trene sine barn til å overleve, til ikke å miste sin sjel i overflodssamfunnet, trene dem til å bli: ikke bare forbrukermennesker, konsumentmennesker, homo consumens, men til også å bli "homo se consumens", mennesker som forbruker *seg selv* i Guds tjeneste – for Ham og til Ham, i et evighetsperspektiv; og for vår neste i et globalt perspektiv.

Helge Fehn

Förnyad mässa

Liturgiskt förnyelsearbete.

Alldeles inpå oss i tiden har vi Kyrkornas Världsråds 4:e generalförsamling i Uppsala. De där över 200 representerade protestantiska och ortodoxa kyrkorna hade bland andra överläggningsämnen också gudstjänsten. Den V:e sektionen arbetade med frågan om gudstjänstens utgestaltung i en sekulär tidsålder.

Samtidigt står den andra hälften av kristenheten – den Romersk-katolska kyrkan – mitt uppe i det liturgiska omvandlings- och förnyelsearbete, som är en följd av II Vatikankonciliet beslut, framför allt som de formulerats i Konstitutionen om den heliga liturgien.

Uppsalamötets rapport från sektion V och Vatikankonciliet liturgikonstitution är till sin art och till sina verkningssamheter helt ojämförbara. Men båda ger ett klart belägg för påståendet, att praktiskt taget hela kristenheten f. n. är engagerad i en förnyelse av gudstjänstlivet.

Detta liturgiska intresse är ingenting som överraskande slagit ned i 1960-talets kyrkliga liv. Det har i stället förberetts under minst ett halvt århundrade.

Föredrag vid Laurentius Petrisällskapets koralvecka i Visby 1968.

Man behöver bara nämna platser som Maria Laach, Klosterneuburg och senare Taizé för att inse, att det här inte är fråga om något dagsnytt. På svensk botten har genom personligt intresse och engagemang dessa strävanden sedan årtionden tagit gestalt i både skriftställarskap och kyrklig praktik av män sådana som Gunnar Rosendal och Hugo Blennow för att nu bara nämna de kanske mest framträdande i detta sammanhang. Läger vi därtill i vårt land ordenssällskapen som Societas Sanctae Birgittae och stiftsbrödraskapen, vidare kyrkosångsrörelsen och den nya kyrkoarkitekturen m. m. så inser man, att det som nu framträder är en frukt av ett långt och intensivt arbete.

De liturgiska frågorna har emellertid ofta betraktats som något som somliga haft som sitt specialintresse, även om dessa själva varit klart medvetna om att liturgi sammanhänger både med trosläran och ecclesiologien och kyrkans sätt att vara i världen.

Det nya i dagens situation är att såväl Vatikankonciliet som Uppsalamötet ger uttryck åt att de liturgiska frågorna är en hela kyrkans angelägenhet. Med betygad tacksamhet mot ofta missförstådda pionjärer kan kyrkorna inte längre överlåta utformningen av liturgien endast åt s. a. s. privatpraktiserande specialister.

Varför behövs en förnyad mässliturgi?

När vi som utgångspunkt tagit Liturgikonstitutionen och Uppsalamötets rapport om gudstjänstlivet har det berott inte endast på att de belyser bredden av nuvarande liturgiska förnyelsesträvanden. Det finns också en annan anledning att här ta upp dessa aktstycken.

De är, som vi sade, ojämförbara, men de kan ändå sägas komplettera varandra, därför att de från olika utgångspunkter och med olika betoning besvarar frågan varför vi behöver en liturgisk förnyelse, en ny eller förnyad mässa.

Med en viss förenkling, som ändå visar var tyngdpunkten ligger, kan man säga, att den liturgiska förnyelsen i den Romersk-katolska kyrkan har sin grund i en ecclesiologisk nyorientering. Det är utifrån kyrkan själv, utifrån församlingens behov som förnyelsekravet främst kommer.

Ämnet för sektion V i Uppsala visar å andra sidan vad det är som där primärt tvingat fram frågan om gudstjänsten till studium, nämligen den sekulära tidsålder, som kyrkan står mitt uppe i. Liturgifrågorna får här sin tyngd utifrån kyrkans uppgift att vara mission.

Dessa båda utgångspunkter och betoningar står på intet sätt i motsats till varandra. I stället är det nödvändigt att de hålls samman och att hänsyn tas till båda, när man arbetar med liturgien. Tydligt är också att båda aspekterna anläggs på såväl katolskt som protestantiskt håll.

Den vetenskapligt arbetande exege-

tiken, som i dag är överkonfessionell, har dragit fram i ljuset sådana bibliska uttryck om kyrkan som att den är Guds folk och att de troende är ett heligt och konungsligt prästerskap.

Den lära om kyrkan som Vatikan-konciliet gjorde till sin framställes givetvis med termer som också tidigare varit aktuella, nämligen kyrkan som Kristi kropp och som Kristi brud, allt med god biblisk förankring. Men dominerande är ändå talet om kyrkan som Guds folk. När den tanken förs ut i sina konsekvenser kan man inte längre, såsom i praktiken ibland skett, identifiera kyrkan med hierarkien. En tysk kommentator av Liturgikonstitutionen Joseph Parsch har sagt, att det som nu skett inte är ett upphävande av prästämbetet men att det betyder ett slut på all klerikalism. Inom parentes sagt har vi i Svenska kyrkan att härvidlag ta lärdom. När man talat om "kyrkan och arbetarna", "kyrkan och kvinnorna" eller som skett under senare år firat en söndag som "lekmännens dag" måste det bero på ett dimmigt kyrkobegrepp av medeltida ursprung. Det blottar en, får man hoppas, omedveten uppfattning om att kyrkan är prästerna i relation till arbetare och kvinnor och att med undantag av "lekmännens dag" alla de andra dagarna är prästerskapets dagar i kyrkan.

Det är också värt att uppmärksamma att trots många fornkylkliga drag liturgien både i den eftertridentinska katolska kyrkan och inom lutherdomen bevarat den struktur som framför allt utformades i den galliska kyrkan under

tiden från c:a 700 och de närmaste århundradena därefter.

Om man frågar när lekmännens roll i det egentliga liturgiska skeendet började minska, förs man tillbaka till denna period. Det var därvid många faktorer som samverkade för att i praktiken göra de döpta och troende till andra klassens kristna. I praktiken blev det emellertid endast de vigda prästerna, som kunde syssla med så heliga ting som mässan. Av den verklighet som var fornkyrkans, att församlingen var "de kringstående" eller "de medoffrande" fanns ingen plats längre.

Även om reformationen medförde en annan syn på prästämbetet än den medeltida och även om lekmännens roll i princip betonades, så bevarades ändå i liturgien distansen mellan de båda kategorierna. Genom i varje fall lutherdomens bevarande av de medeltida kyrkorumen konserverades på det horisontella planet avståndet mellan prästen vid altaret och menigheten i långskeppet. Men man kom dessutom att skapa ett avstånd i vertikal riktning, avståndet mellan den från den högt belägna predikstolen undervisande prästen och den nedanför sittande fåkunniga allmogen.

Det intressanta är nu att se, hur en bibliskt förankrad lära om kyrkan och ett intensivt studium av fornkyrkans lära och liturgiska liv medfört påtagliga och nästan som revolutionerande uppfattade liturgiska förändringar i de katolska menigheterna. Det är numera välkända ting: latinet ersätts av folkspråket t. o. m. i själva mässkanon, som från början var undandraget översätt-

ning, kalken ges allt oftare åt lekmännen. Men framför allt kan man se förändringen i själva riten – i sättet på vilket präst och församling celebrerar mässan. Altaret markeras som Herrens bord, därigenom att det flyttas ner från östväggen av koret mot församlingen och tas i bruk först vid själva nattvardsmässan. Ordets gudstjänst får en markerad självständig betydelse därigenom att den helt och hållet förrättas från en ambo – en pulpet – där ordet läses och predikan hålles och även bönerna bedes. Vid nattvardsmässan står prästen vanligen vid altarets bortsida, vänd mot församlingen – versus populum.

Guds ord och sakrament befinner sig alltså rent rumsligt i gudsfolkets mitt, och man påminns helt osökt om fornkyrklig ordning. Folket är circumstantes – de kringstående – och de medoffrande.

Hela denna nyorientering har medfört en rad förenklingar, när det gäller böner och liturgiska riter, som vi emellertid här inte behöver fördjupa oss i. Allmänt kan sägas, att liturgiska bruk inte anses användbara endast därför att de är gamla och traditionella. Principen utsäges i Liturgikonstitutionen vara följande: "Riterna skola bära den förnäma enkelhetens prägel. De skola vara kortfattade, genomsynliga och utan onödiga upprepningar. De skola vara avpassade efter de troendes möjligheter att förstå dem och bära i allmänhet inte kräva närmare förklaring."

Det är nästan självklart, att en liturgisk förnyelse inom Kyrkornas Världsråds ram inte på samma sätt kan vara

dogmatiskt och ecclesiologiskt betingad. Medlemskyrkorna är ju både till lära och kyrkoupfattning högst skiftande. Men däremot upplever de flesta kyrkor sig stående i samma situation i dagens värld. Man känner sig alltmer oförmögen att med sina traditionella gudstjänst- och verksamhetsformer engagera de troende och nå de utomstående. Det är den sekulariserade tidsålderns utmaning som i första hand tvingar kyrkorna inte bara till engagemang i världens nöd utan också till arbetet med gudstjänstlivets förnyelse.

Huvudprinciperna för den liturgiska förnyelsen.

Det står alldeles klart, att det inte är kärlek till förändringen som sådan eller opposition mot det traditionella för oppositionens egen skull som gör att vi allvarligt måste arbeta med frågan om gudstjänstens utformning.

Mot den bakgrund vi här försökt teckna, kan man i några teser i princip utsäga, vad som krävs av en förnyad mässliturgi.

1. Gudstjänsten måste ge uttryck åt att vara mötet mellan Gud och hans folk, där liturgien både åskådliggör Kristi närvaro i ord och sakrament och erbjuder former för de troendes aktiva mottagande av och svar på Guds nåd.

2. Kyrkan som Guds folk kännetecknas inte endast av att vara den lilla frälsta resten, som genom en ond värld är på väg mot det himmelska Kanaan utan också av att vara bärare av Guds fortsatta frälsningsgärning i historien. Gudstjänsten måste därför få karaktä-

ren av gudsfolkets rastplats inför förnyat sändningsuppdrag i världen.

3. I församlingens medvetande måste den icke-troende världen vara med i gudstjänsten på flera sätt: 1) Gulgataoffret, som i mässan representeras, är Kristi offer inte bara för de frälsta utan för all världen. Själva mässan har därför en kyrkogränsöverskridande karaktär. 2) Världen med dess nöd och problem dras in i församlingens förböner. 3) Församlingens lovsånger är ett tack till Gud inte endast för egen frälsning utan måste uppfattas även som ett föregripande av den frälsta mänsklighetens lovsång inför Guds och Lammets tron.

4. Det liturgiska skeendet måste ge möjlighet åt alla troende att i olika funktioner delta.

5. Liturgiens uttrycksformer – ord, musik, riter – måste ständigt prövas inför två frågor: a) uttrycker de på bästa sätt den innersta substansen – själva sakinnehållet – i Guds uppenbarelse? b) Förmedlar de sanningen på ett för nutidsmänniskan begripligt sätt så att hon finner det relevant i sin livssituation att delta i gudstjänsten?

Detta betyder att traditionella former som är irrelevanta eller gör att människor associerar fel måste ersättas med andra som är lika aktuella som de nu traditionella i bästa fall var, när de först kom till.

Förslag till förändring av mässan.

Även om mässan, rätt förstådd, måste ses som en helhet, har man ändå av ålder talat om en Ordets gudstjänst

och en Nattvardens gudstjänst. Därtill har kommit en särskild inledning, som i den svenska traditionen kallats skriftermål.

Låt oss behandla dessa tre huvuddelar i den ordning de möter i en mässa.

1. Inledningen.

I Handboken 1942 infördes ordningen för Högmässa med infogat skriftermål och det är den numera oftast förekommande formen.

Huvudmomenten i denna ordning är följande: Ingångspsalm, Bön, Skriftetal, Syndabekännelse, Avlösning, Bön efter avlösning, Introitus, Herre förbarma dig. Så som denna inledning oftast utformas, kommer den att ta i anspråk en oproportionerligt lång tid av hela gudstjänsten. Skriftetalet blir ofta en predikan. Men även när detta görs kort kvarstår de obligatoriska momenten i sin fastställda omfattning.

Vidare kan anföras att man med både ingångspsalm och introitus i själva verket börjar två gånger, vilket måste anses överambitiöst. En annan dubbelhet är att man efter syndabekännelse och avlösning sjunger "Herre, förbarma dig", vilket i den form det i Västerås kyrkor fått och hos oss bevarats får karaktären av bot.

En förändring, som skulle upphäva dessa inadvertenser och betyda en viss nedkortning, skulle kunna ge följande resultat. Efter sammanringning hålls en inledning som prästen leder från koret med momenten: Skriftetal, Syndabekännelse, Herre, förbarma dig, Avlös-

ning, Introitus eller ingångspsalm. Av stor vikt är att den nu obligatoriska syndabekännelsen: "Jag fattig, syndig människa..." kan få ersättas av en kortare, mindre mångordig och mer lättbegriplig form. Lämplig som alternativ är därvid den syndabekännelse som finns i tidegårdens completorium: "Vi bekänna inför dig, helige och rättfärdige Gud, att vi ofta och på många handa sätt hava syndat med tankar, ord och gärningar. Tänk på oss i barmhärtighet och förlåt oss för Jesu Kristi skull vad vi hava brutit." Ett annat alternativ även vid fullständig mässa bör Psalt. 51 "Gud var mig nådig..." kunna vara.

Om "Herre, förbarma dig" skall få någon liturgisk mening och inte bara vara en kvarlevande rest bör den komma före avlösningen och uppfattas som ett församlingens samfälliga rop om förbarmande.

Till diskussion vill jag emellertid framkasta frågan, om offentlig syndabekännelse och framför allt en offentlig ovillkorlig avlösning är på sin plats. Historiskt sett kom det allmänna skriftermålet in i den svenska högmässan på 1600-talet och torde ha varit den främsta orsaken till att privatbikten upphörde. Kan man egentligen ge en kollektiv avlösning? Hör den inte uteslutande hemma i det enskilda skriftermålet?

Däremot står det utom all diskussion, att efter syndabekännelse ett skriftord eller ett betygande om att Gud förlåter den som ångrar sig och bekänner bör förekomma. En sådan form har vi efter syndabekännelsen i högpredikan: "Om vi bekänna våra

synder, så är Gud trofast och rättfärdig, så att han förlåter oss våra synder och renar oss från all orättfärdighet.”

Detta ifrågasättande av det allmänna skriftermålet och framför allt av en offentlig ovillkorlig avlösning framkastas för diskussion och som bakgrund till följande mera radikala förslag till inledning.

Kyrie - ”Herre, förbarma dig” - antingen niofaldigt eller trefaldigt är ju den i Västerens kyrkor kvarvarande resten av en ursprunglig Kyrie-litania, som alltjämt lever kvar i de ortodoxa liturgierna som den stora ektenien.

Om man återinförde, efter ortodoxt mönster, en kyrielitania kunde den utformas så, att församlingen i sin gudstjänst för med sig hela världens nöd, den nöd som också församlingen delar och har skuld i. Förbönen och syndabekännelsen kunde så förenas i böne-ropet: ”Herre, förbarma dig över oss”. De följande momenten: Gloria - ”Ära vare Gud i höjden” och Laudamus skulle därefter bli både förkunnelsen av Guds nåd, som sänt oss förbarmaren Kristus, och församlingens tack till Gud över frälsningens gåva.

Vi skulle då få följande ordning: Ingångssalm eller Introitus, Kyrielitania, Gloria, Laudamus.

Eftersom mässmusiken och de liturgiska sångavsnitten får sin särskilda behandling vill vi här endast betona önskvärdheten av att vi i liturgien inte behåller två ingångssånger utan alternativt använder antingen en koral som ingångssalm eller Introitus.

Vad Laudamus beträffar är det önskvärt att få en melodi som gör det möj-

ligt för församlingen att deltaga. Henry Wemans s. k. Zulu-laudamus har ju lyckats återge denna gamla lovsång åt församlingen vid ungdomsgudstjänster och liknande gudstjänstillfällen. Varför Ps. 24:1 skall användas vid detta moment är gåtfullt. Skall Psalm 24 vara med bör verserna 2, 3 och 5 användas. Men varför inte som ersättning för det stora Laudamus uteslutande använda ps. 601, som är en god parafras?

2. Ordets gudstjänst.

Varje moment kunde här vara värt en kommentar.

Salutationen har en enkel form och behöver inte vålla några svårigheter. Men rent språkligt är den diskutabel eftersom ”ock” i församlingens svar: ”Med dig vare ock Herren” hör till Herren och man kan fråga sig vem annars församlingen önskar skall vara med prästen. De försök som gjorts t. ex. ”Med dig också” är väl bara försök. Ett förslag kunde vara: ”Ock med dig vare Herren”. När det katolska stiftet i sin översättning ordagrant följt latinet i en form som f. ö. fanns i vår gudstjänstordning fram till 1811 verkar det onödigt arkaiserande: ”Och med din ande”.

Kollektbönerna liksom börens form överhuvud kommer att behandlas i andra sammanhang. Helt kort kan sägas, att om man skall bevara den ärevärdiga bönetraditionen från 600- och 700-talen måste en nyöversättning ske. Som alternativ bör i varje fall ges helt nyskrivna kollektböner.

Textläsningen. Genom våra nuvaran-

de textserier har vi 2 år av 3 tre textläsningar, varav en epistel och två från evangelierna. Utan att förlänga gudstjänsten borde konsekvent införas en trefaldig textläsning av Gamla Testamentet, en episteltext och en evangelietext. Detta skulle vara önskvärt inte minst med tanke på den bristande kunskap i Gamla Testamentet som också gudstjänstdeltagarna ofta har.

Predikan bör följa omedelbart efter evangelieläsningen och bli en utläggning av denna. Om man inte genomför ordets gudstjänst skild från altaret, då predikan omedelbart kunde följa på evangelieläsningen, bör gradualpsalmen bli predikstolspsalm och evangeliet läsas från predikstolen.

Trosbekännelsen bör återges sin gamla plats efter predikan. Trosbekännelsen har inte alltid funnits med i högmässans liturgi. Den lär ha tillkommit som ett värn mot heresien. Senare tolkades den som en sammanfattning och avslutning på ordgudstjänsten. Trosbekännelsen är numera omistlig i högmässan. Den ursprungliga motiveeringen av dess användning som ett värn mot heresien torde ha aktualitet också i dag, då avmytologiserings- och sekulariseringsteologier av skilda slag florerar.

Vilken form som skall användas är däremot värt diskussion. Lutherdomen är i stort sett ensam om Apostolicum som bekännelse i högmässan, men många kyrkor utom de ortodoxa har den som symbol och använder den vid andra kyrkliga akter. Den har alltså inte eumenisk karaktär. Nicenum är inte heller i sin av Västeren brukade form an-

vändbar i de ortodoxa kyrkorna, eftersom Östern inte erkänner det s. k. filioque, som innebär att Anden utgår inte bara av Fadern utan också av Sonen.

Innehållsmässigt torde emellertid de flesta kyrkor kunna ena sig om Apostolicum och den är dessutom enkel och klar.

Nicenum är för de flesta av oss högt skattad, men om man eftersträvar enkelhet och lättfattlighet så kan dess användning ifrågasättas i högmässan. Däremot bör den bevaras i andra former av mässor.

En biblisk och urkristen bekännelse har vi i Fil. 2: 5-11, den gamla Kristus-hymnen som innehåller den kortaste och äldsta kända kristna trosbekännelsen, nämligen att Jesus Kristus är Herre. Upptagandet av en sådan bibeltext som trosbekännelse skulle inte lika konkret som de andra avvisa heretiska uppfattningar, men den skulle å andra sidan genom att föra de troende tillbaka till urkristen tid i mindre grad fixera församlingen vid kontroversiella frågor, som fick sin formulering och sitt svar på 300-talet men inte upplevs som på samma sätt relevanta i dag.

Predikan. Predikans problematik skall inte här beröras. Men i detta sammanhang hör däremot det förslaget hemma, att predikan inte som nu är fallet får sin egen liturgi. Predikan bör som ovan sagt vara en direkt textutläggning i anslutning till evangeliet och dess organiska samband med Ordets gudstjänst markeraras.

Allmänna kyrkobönen. Också den kommer att få sin behandling i annat

sammanhang. Här skall endast efterlysas denna böns större konkretion och variationsmöjligheter liksom att den får en form som gör det möjligt för församlingen att instämma med t. ex. "Herre, hör vår bön" eller liknande samt att där ges tillfälle till tyst och enskild förbön.

Problemet när bönen är alltför fixerad och därigenom återspeglar den situation som rådde, när den skrevs och fastställdes, har också tidigare visat sig vara aktuellt. På 1920-talet fann man den gamla förbönen för försvaret med formuleringen "rikets försvar till lands och vatten" otillräcklig. Man hade ju fått även ett luftförsvar i det nya flygvapnet. När denna sak diskuterades på ett av kyrkomötena föreslog dåvarande Visbybiskopen Viktor Rundgren, som ju är känd för sin humor, att man skulle be Gud beskydda alla som flyger och far.

Ordningen för ordets gudstjänst kan därför med hänvisning till vad ovan sagts utformas på följande sätt: Salutation, Kollektbön, Gammaltestamentlig läsning omedelbart följd av Epistel, Gradualpsalm, Evangelium, Predikan, Trosbekännelse, Salutation, Allmänna kyrkobönen.

3. Nattvardsmässan.

När den Romerska kyrkan skall förnya sin nattvardskanon synes det vara önskvärt med en förenkling. Den lutherska traditionen tål ingen förenkling utöver den som redan reformatorerna vidtog. För oss måste det därför bli fråga om att restaurera vissa moment,

som det är svårbegripligt att man så länge kunnat undvara.

Det gäller först *offertoriet*, som inskränkts till en tillredelsepsalm, under vilken prästen, enligt handboken, tillreder de heliga hävorna. Inget moment i högmässan visar så tydligt som detta hur klerikalismen från 1000-talet och medeltiden inskränkt församlingens offerande av både gåvor och sig själv, att t. o. m. den form för naturagåvorna som kollekten utgör placerats under psalmen efter predikan och före kyrkobönen utan varje som helst samband med offertoriet. Kollektens frambärande liksom frambärandet av vin och bröd i en procession bör höra offertoriet till.

Av den ursprungligen rika *evkaristibönen* har blivit kvar endast själva instiftelseorden, som genom det isolerade reciterandet knyter till sig tanken, att just nu sker undret. I de gamla evkaristibönerna från fornkyrkan var instiftelseorden infogade i ett större sammanhang, där man påmindes om de frälsningshistoriska händelserna. Österns kyrkor betonade också tidigt epiklesens betydelse, den bön då Anden nedbedes över gåvorna och i de troendes hjärtan. Den äldsta bevarade evkaristibönen är från Hippolytus kyrkoordning från början av 200-talet. Den ligger alltså före den stora schismen och före senare sektbildningar och kunde med fördel upptagas på nytt, något som tycks komma att ske i den Romerska kyrkan i varje fall till alternativ användning.

Upplyften edra hjärtan... är i detta sammanhang värt en detaljanmärkning.

Sedan 1811 har den svenska högmäso- ordningen som församlingens svar; "Gud upplyfte våra hjärtan." Svaret är både oliturgiskt och oriktigt. Så myc- ket av mänsklig aktivitet kan man för- vänta sig av de troende utan att för- ringa Guds nåd, att de kan upplyfta sina hjärtan till Gud. Det måste vara en överdriven betoning av risk för pe- lagianism som dikterade formuleringen 1811. Snarast bör vi återgå till "Vi upplyfta våra hjärtan."

För den reform av nattvardsmässan som jag anser önskvärd vill jag ansluta mig till Gregory Dix, som anser att både nattvardsinstiftelsen och de gamla mässliturgierna förlöper i fyra huvud- punkter:

Jesus tog ett bröd, en kalk. Detta få sin motsvarighet i liturgiens offer- torium med procession, Offertoriebön, Prefation, Helig . . .

Jesus tackade. Mässans evkaristibön, innehållande instiftelseorden och epik- les.

Jesus bröt. Fader vår och brödsbry- telsen, som alltså utgör ett särskilt li- turgiskt moment inte endast en beled- sagande gest.

Jesus gav. Fridshälsningen, O, Guds Lamm, Kommunionen.

Här har endast några huvudsyn- punkter kunnat anges och inga kom- pletta förslag till texter framlagts. Vi- dare har vi uteslutande sysselsatt oss med högmässan.

Önskvärt är emellertid att vi får lag- fäst möjlighet till en stor variations- rikedom för vardagsmässor t. ex. helt läst veckomässa liksom också möjlig-

heten att under veckan som ordets gudstjänst använda tidegårdens Laudes följd av själva nattvardsliturgien.

Vad den nattvardslösa söndagsguds- tjänsten beträffar bör den göras av en helt annan struktur än som nu är fallet, då den inte är annat än en stympad högmässa.

Vad vi för närvarande bevittnar är en på sina håll skarp brytning mellan en konservatism, som ingen förändring anser sig behöva, och en experiment- lusta, som ibland tar sig mindre san- sade former. Också i detta avseende är situationen likartad på katolskt och reformatoriskt håll. Också inom Svenska kyrkan har vi anledning att beakta vad påven Paul VI enligt ett tidningsreferat yttrade vid en liturgisk konferens i Rom. Han ville rikta tre varningar till de församlade. 1) Varning för en stel konservatism, som på sina håll ännu inte gett folkspråket den plats som Liturgikonstitutionen förutsatt. 2) Var- ning åt andra hållet för ett alltför vild- vuxet experimenterande som inte följ- de konciliets intentioner. 3) Varning för mässans avsakralisering.

Det finns också hos oss en conserva- tism, som inte vill inse att den mo- derna tiden är en utmaning till ny- tänkande och nyformuleringar och att vi har mycket att lära från andra kyrkor. Det är sedan likgiltigt om den- na konservatism har sitt fäste i svensk gudstjänsttradition från 1500-talet eller 1800-talet.

Men det finns också en tendens att så vilja förändra att man helt tappar sambandet med det förgångna och före-

drar tillfälliga improvisationer, som stilmässigt tenderar till plattityder.

När man ivrar för församlingens aktivitet i liturgien och för begriplighet i språket och aktualitet i innehållet måste man hela tiden vara varsam, så att man inte i och genom allt detta avsakraliserar mässan, gör den profan och därigenom berövar de troende det som mässan ville ge: möte med Gud i ord och sakrament, helgd och stillhet.

Exempel på använda källor och litteratur:

Johannes Chrysostomos liturgi
Det andra Vatikankonciliet
konstitution om den heliga liturgien. (Svensk
översättning och utgåva 1964)

Die dogmatische Konstitution über die Kirche "Lumen gentium" i Kleines Konzilkompendium, Herder-Bücherei 1966.

Hans C. Cavallin: Den reformkatolska faran. Kyrklig Förnyelse 1967.

Josef A. Jungmann: Einleitung (till liturgikonstitutionen) i Liturgisches Jahrbuch 1/2 1964

Joseph Pascher: Ekklesiologie in der Konstitution des Vaticanum II über die heilige Liturgie. Liturgisches Jahrbuch 4/1964

E. Schillereeckx: Skal man ære Gud midt i verden eller gennem kirkens liturgi? Lumen april 1968.

Erland Olson

Ny bön?

"Ny mässa?" hade vi satt som motto över koralveckan i Visby sommaren 1968. Frågan i föredragsrubriken utgjorde ett av delproblemen. Vad jag hade att diskutera var alltså behovet av förnyelse i *högmässans* bönematerial. Men som jag nyligen varit engagerad i revisionsarbetet med psalmbokens "En liten bönbok",¹ föll det sig naturligt att låta mina erfarenheter från detta arbete belysa huvudfrågan. Jag återger här i sammandrag mina synpunkter, som jag hade grupperat kring tre problemområden, nämligen: 1) börens språkliga utformning, 2) börens ämnesområden, 3) börens "stil" eller "anda".

Börens språkliga utformning

I en känd anekdot ger en lärare av den gamla stammen en av sina elever följande sirligt utformade förebråelse:

"Om dig, Johansson, har jag, då du, då jag - till följd av iråkad förkylning - nös, skrattade, fått en mycket ofördelaktig uppfattning."

Vad är det egentligen som får oss att dra på munnen åt den här historien? Främsta anledningen ligger i den cite-

rade utsagens invecklade syntax. Den består av en huvudsats med två inlagda bisatser. I den andra bisatsen har också en adverbial bestämning infogats. Vidare innehåller huvudsatsen en apposition. Satsfogningen framgår av denna skiss:

```

Huvudsats
Apposition
  Bisats 1
    Bisats 2
      Adverbial bestämning
        (forts. huvudsats)
        (forts. bisats 1)
        (forts. bisats 2)

```

I äldre svenska är en syntax av detta slag mycket vanlig. Det hänger samman med beroendet av latinet. Modern svenska kännetecknas av en starkt förenklad syntax. Perioderna är korta. Mer än en bisats i en och samma period är mindre vanlig. Appositioner och längre adverbiala bestämningar används också sparsamt. Om vi vill översätta lärarens förebråelse till modern svenska, måste vi ändra en del uttrycksätt, men främst måste vi ändra på syntaxen. Vad sågs om följande försök:

"Hör du, Johansson, du får försöka uppföra dig hyfsat! Att jag nös, var väl inget att skratta åt! Du märker ju att jag är förkyld!"

Den ursprungliga perioden har här upplösts i tre. Den första motsvarar den ursprungliga huvudsatsen. Appo-

Föredrag vid Laurentius Petrisällskapets koralvecka i Visby 1968.

¹ Se "Böner i vår tid", utg. K.-G. Hildebrand, B. G. Hallqvist, R. Holte, Verbum 1968.

sitionen har därvid utformats som ett mer direkt vokativ. Av de båda bisatserna har den första gjorts till huvudsats i period 2. Den adverbiala bestämningen har ombildats till egen period, varvid en helt ny huvudsats inskjutits.

En konservativ gren av den svenska språkfloran är det s.k. kanslispråket, som därför ständigt är föremål för cykel. Den äldre svenskans latininfluerade syntax, som möter i en del traditionellt bönematerial, kan inte undgå att av en inodern svensk uppfattas som ett slags kanslisvenska. Jag tillåter mig att ställa frågan: *Måste vi bedja till Gud på kanslisvenska?*

Överdrift? I vår högmässa finns väl ändå inga motsvarigheter till "Om dig, Johansson", vill ni kanske invända. Jodå, där finns exempel på en *ännu* mer invecklad syntax. Alldeles i högmässans ingress möter vi Olavus Petris av oss alla så älskade syndabekännelse. Ett öoverträffat kompendium på reformatorisk rättfärdiggörelselära – uttryckt på hopplöst föråldrad 1500-talssvenska. Om vi här begränsar oss till att undersöka bebyggelsens första mening, så finner vi att den innehåller en huvudsats, två bisatser och tre appositioner. Därtill kommer att satserna är mycket långa och på ett ytterst komplicerat sätt sammanvävda med varandra:

Huvudsats:

Jagbekänner för dig,

Apposition 1: fattig,
syndig människa,

Bisats 1: som i alla mina livsdagar
på mångfaldigt sätt har brutit
emot mig,

Apposition 2: med synd född,

Apposition 3: helige och rättfärdige Gud,
kärleksrike Fader,

Bisats 2: att jag icke har älskat dig över
allting, icke min nästa såsom mig själv.

Det skulle inte falla någon nutida människa in att uttrycka sig på det sättet. Om jag får försöka mig på att hyfsa till enbart syntaxen i bönen men låta själva ordvalet vara oförändrat, vill jag upplösa den långa originalperioden i fyra perioder. En bisats och två appositioner vill jag förvandla till huvudsatser. Den andra bisatsen bibehåller jag. Den tredje appositionen griper jag ut och gör till ett inledande vokativ; en sak som känns mycket onaturlig i bönen är nämligen att den gör så många kringelkrokar innan den kommer sig för med att nämna bönen adressat, Gud.

Helige och rättfärdige Gud, kärleksrike
Fader!

Jag är en fattig, syndig människa.

Med synd är jag född, och i alla mina
livsdagar har jag på mångfaldigt sätt
brutit emot dig.

Jag bekänner inför dig,
att jag icke har älskat dig över allting,
icke min nästa såsom mig själv.

Ser vi på resultatet, så framstår väl språkformen nu betydligt hanterligare. Men i gengäld upptäcker vi en annan sak, som vi kanske inte såg lika klart tidigare, nämligen att bönen är kolossalt mångordig. Vi har ändå bara sysslat med den inledande meningen! Tänk om vi gick vidare och löste upp bönen på samma sätt helt igenom! Det blir en hel predikan eller meditation över temat synd-förlåtelse, där inga dogma-

tiskt viktiga detaljer har glömts. Men har bekännelsen karaktär av spontan bön? Vi kan här jämföra med kompletoriets syndabekännelse, av 1968 års kyrkomöte föreslagen som alternativ till Olavus Petris bekännelse:

Jag bekänner inför dig, helige Gud,
att jag ofta och på många sätt
har syndat med tankar, ord och gärningar.
Tänk på mig i barmhärtighet
och förlåt mig för Jesu Kristi skull,
vad jag har brutit.

Enkelhet och koncentration i uttrycks sättet tror jag är ett av de huvudkrav som måste ställas på den nya bönen. Som ytterligare jämförelsematerial kan vi ta Pehr Edwalls förslag till syndabekännelse i veckomässa (bönboksförslaget nr 100). Man kan lägga märke till att *ordvalet* i denna bön är helt traditionellt, kanske frånsett första raden. Men syntaxen är oerhört enkel.

Gud, du ser mig som jag är.
Ge mig din förlåtelse och kärlek.
Låt mig vara ditt barn.
Möt mig i din nattvard i dag.
Ge mig din kraft i min svaghet.
Hjälp mig att leva efter din vilja.

Det är klart att mycken fräschör kan åstadkommas i den nya bönen genom själva *ordvalet*. Bönboksförslaget nr 118 tycker jag med enkla medel ger en sådan fräschör. Den har åstadkommit genom att traditionella ord som "evangelium" och "glatt budskap" utbytt mot mer alldagliga synonymer, svarande mot språkbruket i den engelska förlagan:

O Gud, du har givit oss den goda nyheten
genom din Son Jesus Kristus.
Fyll våra hjärtan med tacksamhet
så att vi skyndar ut med denna glada
underrättelse.

Jag menar inte med detta, att man ständigt skall försöka finna nyöversättningar av traditionell kristen terminologi. Tron behöver ha sina facktermer. Vad som är viktigt är att inte den kontext i vilken de uppträder verkar ålderdomlig och konstlad. Ord som "graneligen", "mångfaldigt", "fördens skull" hör ju inte alls till trons fackspråk, fast de så gärna vill blanda sig in i dess sammanhang.

Bönens ämnesområden.

I bönboksarbetet var det en fantastisk upplevelse att få möta en rad nya bönesamlingar som kommit fram under senare år, med författare som M. Quoist, Th. Suavet, M. Boyd och H. Oosterhuis. Deras främsta insats är att de dristigt öppnat vägar mot en rad nya ämnesområden för bönen. Vi möter spåren av deras insatser särskilt under den stora avdelningen "Guds värld" i bönboksförslaget. Här öppnar sig perspektivet "*en värld, en mänsklighet*", här dras arbetslivet och de sociala rättviseproblemen in, liksom de mänskliga relationerna med t.ex. generationsmotsättningar och sexuallivets svårigheter. Men bönboken tar ju sikte främst på den individuella bedjaren och ger bl.a. böner för ganska speciella situationer. En annan fråga är i vilken utsträckning det är möjligt och önskvärt

att föra in nya ämnesområden i *högmässans* bönematerial.

En rad försök har redan gjorts i vårt land att skapa mässor med helt nyskrivna böner, t.ex. den från TV kända "Uppbrottets mässa" (även kallad Vällingbymässan) och en rad mässor i Uppsala Domkyrka, inledda med "Mässa 1984", som bildade höjdpunkten vid en ulandskonferens.

I Mässa 1984 hade t.ex. på kyrkobönens plats införts en fascinerande nyskriven bön av Ingemar Leckius. Jag citerar bönen inledning:

O Herre, hjälp oss att utforska skapelsens hemligheter, cellernas valv och vintergatornas hieroglyfer,
 bevara oss från svindel vid denna branta kunskap, från högmod vid utvecklingens krön,
 så att vålden blir alltmer genomskinlig och vi kommer allt närmare Dig,
 förlåt oss vår lyxforskning, alla våra tekniska bländverk, förlåt oss vår mångalenskap, kapploppet mot dödens planer,
 må vi först överbygga våra inbördes avstånd...

Bönen gjorde ett utomordentligt starkt intryck i det sammanhang den förekom, vi har också klart ansett den värd att införlivas med bönboksförslaget (nr 170). Många känner väl f.ö. spontant att just kyrkobönerna är i stort behov av en förnyelse. Ändå tillåter jag mig att mycket starkt betvivla bönen förebildlighet tänkt just som modell för hur en *kyrkobön i mässan* lämpligen skall utgestaltas. Jag tycker inte man skall gå så långt i radikalism och upptäckariver, att man förlorar

greppet om kyrkobönens liturgiska funktion och struktur. *Liturgiskt* sett bör kyrkobönerna behålla sin genomgående karaktär av förböner, och de behöver få denna karaktär ännu mer understruken genom täta svar ("acklamationer") från församlingen. En förnyelse av ämnesområdena behövs, så att bönerna inte speglar en föråldrad samhällsstruktur ("konungen och hans råd") och enbart de agrara sidorna av näringslivet (förböner för jordens gröda). Bönboksförslagets förböner av H. Oosterhuis (144-145) tycker jag här visar i rätt riktning. Jag citerar 3:e och 7:e leden i nr 145:

För alla länder där tillvaron är otrugg,
 för alla folk som lever under krigshot och omges av fiendskap,
 (särskilt för . . .)
 Bevara oss för ett nytt världskrig,
 det ber vi dig, Gud.

För de överbefolkade länderna,
 för alla som dör av svält,
 för dem som bor i baracker, slumkvarter och flyktingläger,
 för dem som har hamnat i den undre världen
 - låt medmänsklighet och kärlek tränga fram till dem,
 det ber vi dig, Gud.

Också den kyrkobön som 1968 års kyrkomöte har föreslagit till alternativt bruk fyller enligt min mening högt ställda krav.

Bönens "stil" eller "anda".

Det här är ett mycket svårt kapitel, som jag inte på något sätt kan uttömmande behandla. Vad jag vill under-

stryka är egentligen två rätt enkla ting:

a) Det är kolossalt viktigt att bönen verkligen får karaktär av *bön* och inte glider över i en mångordigt resonerande stil eller blir ett slags förkunnelse under bönens täckmantel, med egentlig adress till människan. I bönboksarbetet fick vi kassera otaliga moderna böner av de här orsakerna. Ändå har viss kritik just utifrån de här synpunkterna riktats också mot några av de böner vi har tagit med, bl.a. mot Leckius' bön. Den (och en rad andra böner) vill jag dock absolut försvara. Här är det fråga om en meditation som i sin poetiska form visserligen inte har knappheten som uttrycksmedel men inte heller en överflödigt mångordighet; inte heller har den förkunnelsestil. Gränsen mellan meditation och bön är flytande, och i en bönbok bör utrymme kunna finnas för det som gränsar till meditationen. En annan fråga är återigen, om den meditativa bönen lämpar sig i mässan. Det är en mycket ömtåligare fråga.

Och till den frågan vill jag foga min punkt b), som gäller följande påpekande: Vid förnyelse av högmässans böne-material måste man beakta de olika bönerns skilda liturgiska funktioner. Jag har redan framhållit detta i fråga om kyrkobönen. Låt oss ta en annan bön, kollektbönen. Den upplevs otvivelaktigt av många som torftig, intetsägande, träaktig. I de nyskrivna mässorna har kollektbönen i regel givits en mycket fyllig utformning. Som exempel anför jag "Uppbrottets mässa", där bönen avsiktligt parafrazerar 1 Kor. 13.

Jesus Kristus,
i dig ser vi Guds kärlek.
Du förde evigheten in i världen
ty kärleken förgår aldrig.
Hjälp oss likna dig,
lär oss inse att utan kärlek
är vi intet.

Påminn oss ständigt på nytt om
att kärleken är tålig, taktfull,
uthållig och icke söker sitt.

Låt oss ha vår glädje i sanningen.
Lär oss leva utan illusioner
men med tilliten i behåll,
tilliten som tror allting,
hoppas allting och uthärdar allting.

Låt själen därigenom komma till mognad
så att vi lägger bort vad barnsligt är
och en gång komma ur tidens dunkel
få skåda dig ansikte mot ansikte.

Resultatet är enligt min mening inte övertygande. Det blir för mycket ord, koncentrationen i momentet går förlo-rad. Och här måste jag rikta en generell kritik mot de nya mässornas böne-material: *Dels* finner jag en tendens att ge alla böner ungefär samma stilistiska utformning, utan känsla för de skilda liturgiska funktionerna. *Dels* går denna relativa stilistiska enhetlighet alltför mycket åt det meditativt-mångordiga hållet.

Ser man på de skilda liturgiska funktionerna, så ligger det otvivelaktigt traditionellt så till, att den mer utfört meditativa bönen har sin plats där mässans mysteriekaraktär särskilt framträder, d.v.s. i själva nattvardshandlingens centrum. Jag finner detta fortfarande meningsfullt och väl motiverat. (Märkligt nog är "Uppbrottets mässa" just på denna punkt oerhört torftig. Propor-

tionerna har på något sätt förryckts i den mässan.)

Jag ser däremot ingen anledning att kollektbönen i mässans inledning skulle förlora sin knappa, koncentrerade stil. Men den måste befrias från den latinska kollektans syntax: en huvudsats med två inlagda bisatser. I en del fall bör den också klarare ange söndagens ämne än som nu sker.

Låt mig anföra ett litet anspråkslöst exempel. Vid koralveckan använde vi vid en av veckomässorna texterna för den gångna söndagen, 8 e. Tref. Dess tema "sanning och sken" eller kanske bättre "lära och liv" tycker jag ganska bra kommer fram i vår nuvarande kollektbön, men språkligt är den skäligen otillgänglig:

O Herre Gud, förläna oss genom din Helige Ande att alltid tänka vad rätt är, så att vi, som dig förutan icke kunna bliva bestående, må undfå kraft att också leva efter din vilja. Genom din Son, Jesus Kristus, vår Herre.

Jag tillät mig att för tillfället i fråga

göra en relativt fri språklig bearbetning av bönen. Skillnaden ligger återigen främst i den förenklade syntaxen:

O Gud, låt din Ande visa oss vad som är sant och rätt.

Låt honom forma våra tankar
och gestalta våra liv
efter din vilja.

Genom Jesus Kristus, vår Herre.

Sammanfattningsvis vill jag säga: Frågetecknet efter föredragsrubriken "ny bön" kan utan vidare tänjas ut till ett utropstecken. Men allt som är nytt och fascinerande behöver inte därmed vara liturgiskt funktionellt, och hänsynen till den liturgiska funktionen bör dock vara A och O i arbetet med högmässans bönematerial. Det är stora och viktiga frågor som den nya handboks-kommittén har att lösa. Det är med stora förväntningar vi ser fram mot resultatet av deras arbete, inte minst när det gäller den nya bönen.

Ragnar Holte

Liturgiska och kyrkomusikaliska frågor efter det andra Vatikankonciliet

Liturgin i katolska kyrkan är för närvarande stadd i en djupgående reform. Denna förnyelse, förberedd sedan många år, har nu genom Andra Vatikankonciliet (1962–1965) spritts inom den romerska kyrkan över hela världen. Även om Konstitutionen om liturgin (1963) utgör den avgörande texten i sammanhanget, spelar dock andra texter som den dogmatiska Konstitutionen om "Kyrkan" (1964) och den pastoraliska Konstitutionen om "Kyrkan i världen" (1965) en viktig roll¹.

Det har talats och skrivits mycket om dessa dokument. Här återges inledningsvis en kort sammanfattning av de viktigaste grundtankarna beträffande gudstjänsten.

Kyrkan är ett folk på vandring mot Gud². Detta folks liv även i dess mest mänskliga och materiella former utgör en liturgi. Det är ju hela människans liv, individuellt och kollektivt, som enligt Nya Testamentet är en liturgi.³

Bearbetning av ett föredrag vid Laurentius Petrisällskapets koralvecka i Visby 1968.

¹ Det Andra Vatikankonciliet konstitution om den heliga liturgin. Katolsk Informations-tjänst, S:t Johannesgatan 5 B, Uppsala. 1964. The Documents of Vatican II, with Notes and Comments by Catholic, Protestant and Orthodox Authorities. Walter M. ABBOT, General Editor. America Press, New York. 1966.

² Konst. om Kyrkan, kap. 2.

³ Rom. 12:1, 15:16–17, Fil, 4:18, Jak, 1:26–27, 1 Petr. 2:4–10. Konst. om Kyrkan nr 10,34.

Men detta folk samlas ibland för att ge liturgiska uttryck och former åt sitt kollektiva möte med Gud. Och i dessa gudstjänster, där alla medvetet och aktivt deltar, uppenbaras kyrkans djupaste väsen.⁴

De lokala församlingarna får hädanefter fira gudstjänsten på sitt eget modersmål och så mycket som möjligt uppta de specifika former som tillhör deras eget kulturområde.⁵ I liturgin kommer det uppenbarade Guds ord alltid att inta första platsen.⁶ Och denna liturgi får sitt fulländade uttryck i sången.⁷

Ni kan själva ana vilken ny situation dessa grundtankar och riktlinjer skapar i en kyrka vars språk var latinet, ett dött språk, och vars liturgiska liv under fyra hundra år förblivit oförändrat.

Liturgiska texter för vår tid

Arbetet har börjat på tre fronter: man har ägnat sig åt att översätta texterna, man har tagit itu med att förenkla riterna och man har dessutom börjat att tonsätta texterna.

⁴ Konst. om liturgin nr 14,41.

⁵ Konst. om liturgin nr 36–40.

⁶ Konst. om liturgin nr 35.

⁷ Konst. om liturgin nr 113. – Se även J. MOUTON, Det andra Vatikankonciliet liturgiska reform och dess konsekvenser för kyrkomusiken. (Kyrkosångsförbundet 1964, 10 och 11).

Det stora problemet är texterna. Före Vatikankonciliet skedde varje officiellt framförande av en liturgisk text eller sång nödvändigtvis på latin. Liturgen läste ofta en översättning av episteln och evangeliet på modersmålet. Församlingen följde översättningen av de övriga texterna i sin mässbok. Alla dessa texter är nu översatta. Det är ett stort framsteg. Men genom att texterna översattes har många av dem avslöjat sin svaghet. De har tillkommit under bestämda epoker i kyrkans liv och i helt andra kulturområden än våra egna. Vi känner oss ofta främmande för deras uppfattningar och uttryckssätt.

Kyrkans tro utvecklas och mognar århundrande efter århundrade. Den erövrar ständigt nya områden i människans liv. Utan att förneka sin andliga dimension, tränger tron mer och mer in i det jordiska. Vi kan inte längre be Gud att lära oss att förakta det jordiska för att kunna fästa oss vid det himmelska. Ja, även Andra Vatikan-konciliet's Konstitution om Kyrkan i världen ger uttryck åt detta nya synsätt.

I en liturgisk text kan man skilja mellan tre komponenter: ordförrådet, innehållet, strukturen. Genom översättningen från latinet till de levande språken har man ändrat orden. Nu står vi inför en ny etapp. Den angår själva tanken. Innehållet i liturgiska böner från 300-talet, från medeltiden eller från 1500-talet återspeglar ibland en problematik eller en uppfattning, som inte längre gäller för oss i dag. Varför skulle liturgiska texter vara oföränderliga? Vi står inför en ny period där nya

texter kommer att skapas. Strukturen, som är den tredje komponenten i en liturgisk bön, kommer liksom i det förflutna, att vara mycket differentierad alltefter den funktion som de olika texterna har i gudstjänsten. Men förnyelsen kommer att speciellt angå själva innehållet. Dessa nya texter kommer att återspegla det som Guds Ande verkar i världen av i dag och det som Anden i dag säger till de troende, till kyrkan.

Några teologer har försökt formulera vissa drag som karakteriserar tron hos den nya generationen av kristna. De anser bland annat att distinktionen mellan det profana och det sakrala bör revideras. Det sakrala har alltid betraktats som ett område, som på grund av det gudomligas närvaro radikalt skall avskiljas, avgränsas från det profana. Men i dag säger ett växande antal teologer (K. Rahner, Y. Congar, M-D Chenu, E. Schillereeckx) att det inte längre finns någonting profant för de kristna. När Gud blev människa, blev hela mänskligheten ett Guds tempel. Hela mänskligheten och dess historia genomträngs och genomsyras härefter av Guds Andes närvaro. Denna närvaro gör inte det profana till någonting sakralt, till någonting avskilt. Allt tillhör Gud, ingenting är utanför honom. Allt tillhör honom utom synden.

Förhållandet mellan kyrkan och världen är följaktligen inte ett förhållande mellan det religiösa och det profana. Det är en relation mellan två former av samma verklighet. Kyrkan är det folk som har blivit medvetet om att Gud älskar världen och som medvetet

tar emot hans nåd. När mänskligheten blir medveten om den Guds närvaro som genomtränger den för att leda den till sin fulländning, blir den Guds folk. Den blir kyrka. Världen är inte det-som-är-utanför-kyrkan. Kyrkan är den värld som blir medveten om sin nåd. Vad blir det av liturgin i ett sådant perspektiv?

Robinson⁸ säger att den religiösa per-versionen når sin kulmen, när kulten blir ett område där man drar sig tillbaka från världen för att få "vara-med-Gud". Det är bara där Gud finns. Inte utanför. Gud finns bara i det sakrala, inte i det profana. Tänker man på det sättet så är man tillbaka i den judiska uppfattningen om det sakrala och profana. Guds mandomsanammelse har tillintetgjort denna uppfattning. Nya Testamentet uppenbarar att Gud "är genom alla och i alla" (Ef. 4:6). "Vi är pilgrimer som söker Gud, icke i tempel av sten, utan i människornas hjärtan" sade Paulus VI.⁹ Genom liturgin förkunnar människorna, bekänner de, tar de emot, tillber de Gud - i det vardagliga. Bönen är liksom en väg som går rakt igenom världen, som genomtränger den för att vi därigenom skall nå Gud. Det specifika med sakramenten är att de öppnar källor till liv mitt i det mänskliga, mitt i det alldagliga.

För de troende som i dag mycket intensivt och medvetet upplever detta nya förhållande mellan kyrkan och världen, kommer liturgin mycket när-

mare det vardagliga livet än förr, liturgin kommer dem in på livet på ett nytt sätt.

Det är i en mycket positiv mening man kan säga om allt detta, att det är en avsakralisering eller en sekularisering. Dess ursprung finns i själva evangeliet. Enligt Nya Testamentet är den kristna liturgin inte längre bunden till någon plats. Det nya templet är Kristi kropp, dvs även hela mänsklighetens. Man skall tillbedja Fadern inte längre på berget eller i Jerusalem, utan överallt, i ande och sanning. Det finns inte längre sakrala platser. Det finns inte längre sakrala tider. Sabbaten försvinner och lämnar plats åt det så kallade "i dag", åt det vardagliga (Gal. 4:8-11, Kol. 2:16-17, Hebr. 3:7-13, 2 Kor. 6:2). I Nya Testamentet är det inte längre prästerna som är heliga utan också de döpta. Än mer: Kristus identifierar sig med vår nästa, dvs med alla människor.

Allt detta kommer att ge sin särprägel åt den liturgi som nu måste skapas och åt de liturgiska texter som kommer att ge kollektivt uttryck åt den kristna tron av i dag. Hela det liturgiska firandet och dess dynamik kommer att bestämmas av denna syn på kyrkan och världen. Det kommer att ha en avgörande betydelse för både text och musik. Teologi och liturgi hör ihop. Man kan inte hämta inspiration till en ny liturgi i den teologi som hör ihop med den äldre liturgin. Söker man inspiration i denna äldre teologi, då skapar man en liturgi som inte är relevant i dag.

⁸ John A. T. Robinson, Gud är annorlunda. Gummessons, Stockholm 1964, sid. 78.

⁹ Tal i Bombay, den 3.12 1965.

Liturgiska och kyrkomusikaliska problem

Det är fem år sedan Andra Vatikan-koncilietts Konstitution om liturgin promulgerades, fyra år sedan en instruktion gavs för att konkretisera dess tillämpning och två år sedan en annan instruktion gav riktlinjer för kyrkomusiken.

Liturgin, ett kollektivt firande.

Det mest frapperande i katolska kyrkans riktlinjer är att liturgin i dessa dokument har återfått sin ursprungliga betydelse. Ordet "liturgi" kommer från grekiskan, från "ergon" som betyder "handling", "handlande" och från "leitos" som betyder "folk". Liturgi, det är ett folk, som gör någonting, åstadkommer någonting tillsammans, nämligen en gudstjänst. Det finns ingen liturgi utan folkets spontana och aktiva deltagande. Liturgin är ett kollektivt handlande. De flesta riktlinjer, som de officiella dokumenten ger, syftar till att befrämja de kristnas aktiva deltagande i gudstjänsten.

Församlingens liturgiska struktur och sångens funktionella karaktär.

Den församling som firar gudstjänst är inte en odifferentierad samling av människor. Det handlande de skall engagera sig i förutsätter att de sinsemellan fördelar olika funktioner. En liturgisk församling har en funktionell struktur. Denna struktur behövs för att ordets och sakramentets liturgi skall kunna fungera.

En sådan församling behöver en li-

turg, en präst som symboliserar dess enhet och leder den liturgiska handlingen, helst också en diakon som förkunnar evangeliet och leder församlingens aktiva deltagande, en lektor som läser de andra bibliska texterna, en psalmist som sjunger psaltaren under ordets liturgi och en kör som ger impuls åt församlingens sång. Detta är den ideala bilden. På det lokala planet gör man naturligtvis det man kan.

Den funktion som liturgin fyller bestämmer inte blott församlingens liturgiska struktur utan också dess sång. Även sången är funktionell.¹⁰

Här vill jag blott understryka några drag och ta upp några problem.¹¹ I ett liturgiskt firande finns det en dialog, ett samspel mellan liturg och församling och mellan kör och församling. Dessa dialoger, som ofta är mycket korta, t.ex. mellan präst och församling, ger rytm och proportion åt de liturgiska formerna. De utgör ett problem som angår tonsättarna: hur skall en liturg, celebrant eller diakon rikta sig till församlingen så, att han meddelar ett budskap, som väcker ett kollektivt svar? Är det ett melodiskt problem eller ett rytmiskt problem eller ett problem som snarare angår språket som vokal handling? Skall församlingen svara unisont eller flerstämmigt? Och vilken sorts flerstämmighet i så fall?

¹⁰ J. GELINEAU, *Chant et musique dans le culte chrétien*. Kinnor 1. Ed. Fleurus. Paris 1962.

¹¹ *La tâche musicale des acteurs de la célébration* (Semaine d'études internationales. Pampelune, août 1967) Kinnor 10 Ed. Fleurus. Paris 1968.

Det är en mycket viktig fråga. Dessa dialoger präst – församling, diakon – församling utgör liksom själva nervsystemet i det liturgiska firandet. De återkommer ständigt: i början av mässan, före och efter evangeliet, under den allmänna kyrkobönen, i början, i mitten och i slutet av den eukaristiska bönen, vid Herrens bön, nattvarden och mässans slut. Liturgins liv beror mycket på den dynamik som präglar dessa dialoger. Det är spännande problem för tonsättarna. Problemet sträcker sig för resten utöver musikens gränser till teatern och till alla de konstformer som sysslar med kollektiva uttrycksformer.

Den responsoriala psalmen.

Ett annat problem angår dialogen mellan Gud och oss. Efter mässans ingångsrit sätter alla sig. Ordets liturgi börjar. En lektor förkunnar Guds ord. Det är Gud som talar, som väcker ett ställningstagande hos oss och som väntar ett svar från oss.

Problemet ställs: skall man *läsa* den heliga Skrift eller skall man *recitera* den på en recitativ ton? Kan man skapa recitationsformer som tilltalar moderna människor?

Den dialog mellan Gud och oss, som följer på läsningen, har traditionellt gestaltats i en responsorial psalm. Den responsoriala sången är kanske den psalmodityp som forskarna mest har ägnat sig åt.¹² Den består i att en psalmist sjunger en psalm ur Psaltaren under det att församlingen svarar med ett kort omkväde efter varje eller varannan

¹² L. AGUSTONI, *Le Graduel et le psaume responsorial*. Kinnor 10, sid. 67–100.

vers. Det är en lyrisk dialog mellan psalmisten och församlingen. Hur skall man få det rätta sambandet mellan den riktiga övergången från läsningen respektive recitationen av den heliga Skrift till den responsoriala psalm som följer? När läsningen av bibeln är avslutad, räcker det inte då att helt enkelt ta upp psaltarpsalmen? Erfarenheten visar att det inte är lätt att skapa ett musikaliskt språk som organiskt växer fram ur en läsning eller ur en recitation av den heliga Skrift. Det är desto svårare som det musikaliska momentet börjar med ett kort omkväde som psalmisten framför och som församlingen kommer att upprepa en hel del gånger mellan psalmens verser. Melodin bör dessutom växa fram ur den meditativa tystnaden som har åtföljt läsningen och skapa sin egen lyriska stämning. Skulle man inte behöva ett kort instrumentalt preludium på orgeln eller vore det kanske bättre med ett mer rytmiskt instrument som kan skapa ett rytmiskt-musikaliskt moment ur vilket sången skall flyta fram? Alla, som har med teater eller film att göra, vet hur viktiga dessa övergångar är. Det är de som kommer att ge det liturgiska firandet dess dynamiska rörelse och spänst och som kommer att skapa dess enhet.

Om de tonsättare, som ägnar sig åt teater och film lägger så stor vikt vid dessa problem, skulle då inte kyrkomusikerna ägna ändå mer uppmärksamhet åt dem? En mässa är en funktionell och rytmisk handling. Tidigare skrev tonsättaren ett Kyrie, ett Gloria, ett Credo, ett Sanctus, ett Agnus Dei utan att

tänka på deras funktion i mässans struktur. Ibland lät han alla dessa sångarter smälta samman i en konstgjord enhet, genom att "genomkomponera" dem. Organisten å sin sida spelade ett, två eller tre stycken efter behov för att fylla tomrummen. Den tiden är förbi. Nu måste tonsättaren och kyrkomusikern underordna sig mässans struktur, få fram den och ge ett funktionellt uttryck åt varje liturgiskt moment.

De processionella sångerna.

Den responsoriala psalmen är nu återinförd i mässans liturgi efter att ha varit praktiskt taget bortglömd i mässan mer än tusen år. Den enormt utsirade form som responsoriet hade fått i den gregorianska sången hade dödat den responsoriala formen.

Tyvärr har liturgikerna och tonsättarna glatt sig så mycket åt denna återupptäckt att de har infört den lite överallt i mässan: som ingångspsalm, offertoriepsalm, kommunionpsalm, Halleluja och även ibland som Gloria och Credo. Överallt råder nu responsorial inflation. För några århundraden sedan upplevde liturgin en motsvarande inflation, när kyrkovisan i reformationens kyrkor erövrade alla eller nästan alla sjungna partier i mässan. I vissa katoiska kyrkor har detsamma skett.

En reaktion har lyckligtvis ägt rum. Det finns en enda psalm som bör vara strikt responsorial. Det är den som i mässan traditionellt följer på den första läsningen och som utgör liksom en dialog mellan Gud och hans folk. Gud talar, vi svarar. Psalmisten framför en lyrisk förkunnelse av Guds ord. Vi ger

vårt svar. Psalmisten är solist. Han bör tydligt och klart uttala psaltarpsalmens ord. Det vore fel att anförtro psalmens verser åt en kör, än mer att sjunga dem flerstämmigt, för då kommer inte orden till sin rätt. Under denna responsoriala sång får ingenting annat ske i kyrkan. Celebranten och hela församlingen sitter. Alla lyssnar och svarar.

Vid introitus, offertorium och kommunionen spelar sången en helt annan roll.¹³ Den beledsagar en handling, nämligen en procession. Det är fråga om processionella sånger. Uppmärksamheten dras först och främst till det som man gör. Om man sjunger, är det snarare för att berika handlingen. Om man sjunger en psaltarpsalm kommer tonvikten mer att ligga på antifonen än på psaltarpsalmen. Antifonen kan bli längre och få en rikare musikalisk form. Psalmodin å sin sida kan anförtros åt kören och berikas genom att den sjunges flerstämmigt.

Det är av denna anledning som man håller på att återinföra det så kallade *troparium* som processional sång. Vad är ett troparium för någonting? Det hör hemma i de orientaliska kyrkorna. Det är ett slags antifon, vars längd kan variera och vars text är en rytmiserad prosa.

Tropariet införs nu i den liturgiska reformen på följande sätt. Kören sjunger tropariet, som om det vore t.ex. en introitusantifon. Men detta troparium avslutas med ett slags acklamation, ett slags omkväde, som försam-

¹³ J. GELINEAU, *La psalmodie et les chants processionaux*. Kinnor 6. Ed. Fleurus. Paris 1966 sid. 111-132.

lingen upprepar i enlighet med det äldre orientalska bruket. Sedan kommer två eller tre verser ur en psaltarpсалm, som en eller flera kantorer sjunger. Efter varje vers upprepar församlingen omkvädet. Till slut efter "Ära vare Fadern..." sjunger kören åter hela tropariet och församlingen upprepar omkvädet för sista gången.

Denna struktur är ingenting annat än det gregorianska introitus med tre ändringar. För det första hämtas tropariets text inte nödvändigtvis direkt ur den heliga Skrift, den skrivs om så att den får en rytmisk form. På det sättet blir den lättare att tonsätta och lättare att förstå för församlingen. Musiken kan vara monodisk eller flerstämmig. För det andra tar församlingen aktiv del i sången genom att sjunga det omkväde som utgör tropariets sista sats och genom att upprepa den efter varje vers. För det tredje kan verserna ur psaltarpсалmen, vilka är valda för sitt innehålls skull, framföras som ett monodiskt recitativ eller faux-bourdon, i en fri eller i en bunden rytm.

Att tonsätta ett troparium med dess inbyggda omkväde, att få det att höra ihop med psalmverserna och att skapa psalmoditioner som passar till omkvädet, det är ett mycket intressant uppdrag för tonsättarna. Ett av de svåraste problemen i sammanhanget är att skapa psalmodiformler som passar det svenska språkets rytm. Det är så mycket svårare som verserna i den svenska översättningen inte följer någon bestämd rytm så som den hebreiska grundtexten däremot gör.

Även om den svenska översättningen

återspeglade grundtextens rytm, så vore det dock omöjligt att sjunga alla psalmer på samma psalmtoner. Man gjorde det på latin. Men frågan är om man skulle ha gjort det, om man hade förstått Psaltarens text bättre. Psalmerna är egentligen mycket olika i fråga om litterär genre och struktur. De återspeglar olika former av musikalisk art. Psaltaren innehåller en mångfald av musikaliska former.

I detta sammanhang vill jag nämna, att, så vitt man vet, har psalmerna i fornkyrkan inte sjungits av själva församlingen. Det var psalmistens uppgift. Folket deltog i sången genom omkväden.

Kyrkovisan och mässans liturgi.

Det är ett faktum att kyrkovisan i regel används sparsamt i en katolsk högmässa. Varför?

I den latinska högmässan spelar den gregorianska sången en strängt funktionell roll, som praktiskt taget inte lämnar någon plats för annan sång. Kanske, på sin höjd, för en slutpsalm.

Lägg märke till att samtliga sånger som utgör dagens proprium (introitus, graduale, alleluia, offertorium, comunio), på några undantag när, har hämtats direkt ur bibeln, oftast ur Psaltaren. Det är med avsikt som den romerska liturgin, århundraden igenom, har hållit fast vid detta val. Rom har alltid hyst en viss misstänksamhet mot de fria kompositionerna. Heresier smyger sig lätt in i dem. I slutet av 500-talet uteslöt påven Gregorius ur den liturgiska repertoaren allt som inte härstammade från bibeln eller från de

äldsta kyrkofäderna. Tideböerna omfattar en hel del hymner vid sidan av psaltarpsalmer och bibliska sånger. Däremot är mässans sånger nästan uteslutande bibliska.

Detta innebär att kyrkovisan som musikalisk form inte har kunnat användas. Psaltarpsalmerna och de andra bibliska texterna har inte samma poetiska struktur och rytmik som kyrkovisan.

Rent musikaliskt är det intressant att se hur de gregorianska psalmoditonerna och antifonerna respekterar bibelns text. De är Guds ords tjänare. Texten har alltid företräde framför musiken. Melodin är till för ordets skull. Den lyder ordets krav. Samma musikaliska formler adapterades till olika bibliska texter. De antifonmelodier som har skapats på det viset har inte en sluten form. De förblir alltid öppna och kan anpassas till olika texters krav.

Kyrkovisans melodi är däremot en sluten form. Melodin har en viss prioritet framför texten. Den ändras inte utan förblir densamma under det att texten är ny för varje vers. Melodin förutsätter dessutom att den litterära texten är rytmisk och bunden till ett bestämt versmått. Och detta är inte fallet med de bibliska texterna. Vill man sjunga de bibliska psalmerna och andra bibeltexter så som de står i bibeln, så kan man inte tonsätta dem som kyrkovisor.

Kommer den romerska kyrkan att hålla fast vid sina traditionella positioner i fråga om de kyrkomusikaliska formerna, då liturgin nu firas på modersmålet?

Kyrkovisan kommer inte i framtiden att kunna fungera som gradualpsalm. Jag har redan påpekat att denna psalm nödvändigtvis bör vara en psaltarpsalm. Det är omöjligt att ge en psaltarpsalm formen av en kyrkovisa, utan att göra våld på bibelordet.

Däremot kan kyrkovisan eventuellt användas vid vissa processioner, t.ex. som ingångspsalm, som kommunionpsalm eller som slutpsalm. Dock använder man med förkärlek Psaltaren även vid dessa tillfällen.

En mässa innebär en mångfald av musikaliska former. Bland de femton sånger den omfattar, finns det knappast två som är lika. Man har acklamation, litanian, recitativ, hymn, sekvens, responsorial sång, jubilus . . . Det vore fel att ersätta denna rikedom av former med en enda form, det må vara kyrkovisan eller den responsoriala sången.

Liturgin, ett folk som sjunger

Alla de problem som jag tagit upp, angår församlingens aktiva deltagande i gudstjänsten. En liturgi, det är ett folk som firar frälsningens mysterium, ett folk som tar emot livets ord och säger sitt ja till Gud, ett folk som tar emot livets bröd och sjunger sin tacksägelse.

Problemet för liturgikerna och kyrkomusikerna är inte att först skriva ned en ritual och en sång och sedan ställa frågan: hur skall vi nu få församlingen att delta i den och sjunga? Detta sätt att ställa problemet är radikalt fel.

En liturgi är liksom ett konstverk. Det är ett stoff som tar form, ett stoff

som gestaltas i en liturgisk form. Det stoff som får sin liturgiska form och utgör en gudstjänst, det är det folk som samlas i kyrkan.¹⁴ Liturgin utgår från själva folket med de uttrycksmöjligheter som är specifika för det i fråga om rörelser och vokala uttrycksformer. Ja, även rörelser. Det finns ofta för lite rörelser i en liturgi. Det är dock en handling. Liturgin måste uttrycka hur detta folk tar emot Guds ord och kommer till Herrens bord.

Det är inte fråga om ett folk i allmänhet. Det är fråga om just det folk som vid en bestämd tid skall samlas i en bestämd lokal. Varje liturgiskt firande är varje gång liksom en ny skapelse.

När det gäller sången är det klart att kyrkomusikerna kommer att spela en avgörande roll. Deras uppgift är mycket svår. Ibland görs det felet att de ägnar hela sin kärlek åt kören och hopas att församlingen skall stämna in i sången.

Kyrkomusikern måste betrakta församlingen som det primära röstmaterial som han skall ge form åt. Körens uppgift skall uppfattas i förhållande till församlingen, som alltid förblir det första volkalinstrument som han skall få att fungera.

Kyrkomusikern skulle ha stor nytta av att studera folksången som sociologisk företeelse, även ungdomarnas sång när de samlas och spontant sjunger och spelar. Vad är det som gör att människor som samlas vid dessa tillfällen

spontant stämmer in i sången? Vilka sångformer föredras då framför andra? Vilka rytmer befrämjar deltagandet?

Svårigheten består även däri att kyrkosången bör vara folklig utan att vara banal. Musiken bör vara tillräckligt lätt så att församlingen kan sjunga den utan att ha övat innan och den bör ha en verklig musikalisk kvalitet. Den skall vara en musik av vår tid, utan att bli för svår för en vanlig församling.

B. Huijbers frågar sig om lösningen inte bör finnas i den musikaliska naturreservoar, som är gemensam för all musik, det som Carl Orff kallar "elementär musik".

Vad menas med "elementär" i det här sammanhanget? Detta ord betyder att det är fråga om musikaliska grundelement. De är liksom de stenar med vilka man bygger en melodi, en samklang, en rytm, en form. Ett musikaliskt grundelement kan vara ett intervall, ett ackord, en rytmisk profil, en grundform. Den elementära musiken arbetar med få grundelement på en gång. Genom att upprepa detta grundelement gång på gång, genom att behandla det på olika sätt så kommer det att uppenbara alla de musikaliska resurser, alla de uttrycksmöjligheter det bär inom sig.

Det som kallas elementärt, det är även det ljud som en folkmassa frambringar, när den sjunger med full röst eller mera blygsamt. Det tillkommer kyrkomusikern att lyssna till detta ljud med uppmärksamhet, för att lära sig att älska det, så som man älskar sin gamle fars röst eller sin mors, rösten av en hund som skäller eller av ett litet

¹⁴ B. HUIJBERS, *L'art du peuple célébrant*. Kinnor 10. Ed. Fleurus, Paris 1968. sid. 123-139.

barn som gråter. Om kyrkomusikern inte upptäcker den skönhet som ligger i just detta ljud, i detta vokalinstrument, som ibland är ofullgånget, ibland hest, ibland falskt, ibland grovt, så blir det omöjligt för honom att få ut alla uttrycksmöjligheter ur detta instrument. Han kan inte skriva musik för detta vokalinstrument, som en församling av människor utgör.

Man kan också kalla de ögonblick "elementära", då folkmassan spontant sjunger eller tystnar. När man skriver för en församling, så skall man inte ge intryck av att det skulle ha varit bättre att anförtro sången åt kören ensam. Man måste känna ett tomrum om församlingen tystnar. När folkets deltagande i sången krävs av själva riten (t.ex. vid sången: helig, helig...) så bör musiken i sig själv innehålla en uppfordran att sjunga, dvs själva det musikaliska språket bör tvinga människorna till det av ett slags inre nödvändighet.

Då församlingen vanligtvis inte kan ha repetitioner före gudstjänsten så bör musiken själv integrera repetitionen genom sångens egen struktur. Det är därför som denna musik gärna använder upprepningar. Upprepningarna har dessutom den fördelen att de befrämjar meditationen och uppbär kontemplationen. Liturgins historia bekräftar detta faktum. Meditationen och kontemplationen är en viktig sida i gudstjänsten.

Kyrkomusiken är rytmisk. Det vill inte säga att den nödvändigtvis skall ha en bunden rytm. Man blir förbluffad, när man konstaterar hur den som är okunnig i musik lätt och omedvetet

byter takt. Det uttalade ordets rytm har en avgörande betydelse för honom.

Även tystnaden i liturgin kan få ett rytmiskt underlag. Tystnaden är en integrerande del i liturgin. Tätheten i en liturgisk handling kan nå sin kulmen i tystnaden. Tystnaden är inte nödvändigtvis total. Dess intensitet, dess täthet kan också liksom bäras upp av ett instrument, som efter att sången är slut ger tystnaden ett slags rytm. Jag tänker inte så mycket på orgeln utan snarare på ett slags instrument.

Å andra sidan kan tätheten i en liturgisk handling få sitt uttryck i ett slags vokal extas. Jubilus, dvs vokalisen på den sista vokalen i halleluja i den gregorianska sången, är ett slags extas inför det ousägliga. Även i dag använder vi fortfarande vissa utrop som egentligen inte är ord, utan helt enkelt lyriska explosioner. Är det inte så med våra hurrarop och med alla "tra-la-la-la" eller "o-o-o-o" i våra västerländska visor, är de inte ett slags tyglad extas, ett försök att uttrycka en världslig glädje? Också Beatles och andra popsångare använder sig ju av upprepade vokaler utan egentlig mening. Vilka former kan i dag användas inom ett lyriskt religiöst område för att uttrycka tätheten, intensiteten i glädjen?

Trots att de olika kristna kyrkorna har sina särdrag, brottas de i dag med många gemensamma problem på den liturgiska fronten. Må samarbetet leda till att en kristen liturgi skapas, som kan samla Guds förskingrade barn omkring Guds ord och livets bröd. Och må dess sång förkunna hoppet till världen av i dag.

Jean Mouton

Ett liturgiskt sänghäfte från Åbo

Denna studie tillägnas
professor Otto Andersson,
90 år den 27 april 1969.

1. Ett anonymt, odaterat tryck.

Från år 1751 till sin död verkade *Johan Eriksson Lindell* (1719–87) som *director cantus* vid Åbo katedralskola. Han var också kantor i Domkyrkan.¹ Hans namn har bevarats främst pga. det urval ur *Piae Cantiones* 1582, som han under titeln *Cantilenae selectiores* utgav år 1761 (ny upplaga, i vilken även melodierna trycktes, år 1776). Nyligen har Lindells *Mässan korteligen med noter och tact utförd jämte åtbörden* (i det följande betecknad MK) och dess finska motsvarighet *Messun muoto*, båda från 1784, dragits fram ur glömskan.² Den unika insats i Sverige-Finlands musikhistoria under 1700-talet, som Lindell gjorde med sina publikationer, synes dock ännu inte vara känd i hela sin omfattning.

Förste bibliotekarien, docent *Ake Da-*

vidsson har i Uppsala universitetsbibliotek (UUB) observerat ett odaterat litet tryck, som saknar både titel och varje upplysning om utgivare, tryckort och tryckeri. Sedan MK utkommit i faksimil har Davidsson fäst min uppmärksamhet på detta tryck och betonat, att det företer vissa påfallande yttre likheter med MK. Davidssons tanke om ett samband med Lindells MK har visat sig mycket fruktbar för det försök att spåra tryckets ursprung, som här skall redovisas.

Liksom MK omfattar detta tryck åtta sidor i oktavformat. Tryckytan är ungefär 10×16 cm. Även här finns notplan tryckta, på vilka melodier inskrivits för hand. Häftet som helhet saknar titel – rubriken överst på första sidan, "*Psalm. N. 4. Fenn. N. 4. 3. Stroph.*", avser endast den första sången.

Innehållet är följande:

- s. [1] *Psalm. N. 4...* Vi vj tro uppå en Alsmächtig Gud...
Psalm. N. 5... Vi tro uppå en Gud...
- [4] *Psalm. 6...* O Gud vi lofve Tig...
- [7] [handskrivet tillägg:] Så och med Dinom Anda...
- [8] *Kyrie Dominicale.* Herre förbarma tig...

¹ *J. Hastig*, Katedralskolan i Åbo 1722–1806 (1907) s. 83.

² *Johan Lindells Mässan korteligen Åbo 1784*, utg. i faks. med inl. av *F. Bohlin* (Laur. Petri Sällsk:s urkundsserie IX, 1968). – Till komplettering och rättelse av det i inledningen (MK Inledn.) s. 3 sagda kan här meddelas, att *F. W. Pipping* i /Några/ Historiska Underrättelser om boktryckeriet i Finland, 7. stycket (1864) bland tryck från Freneckells officin i Åbo förtecknat dels ett par textblad till musik, som Lindell framfört i Åbo Domkyrka (jfr MK Inledn. s. 3f), dels MK (a. a. s. 84f och 92). För påpekandet av Pippings skrift har jag att tacka professor *Carl-Rudolf Gardberg*, Åbo.

Agnus Dominic[ale]. O Guds Lamb . . .

Gratia Domin[icale]. Gudi vare tack . . .

Aliter Gudi vare tack . . .

De som psalmer betecknade tre första sångerna är Luthers Credo-psalm, Nicenska trosbekännelsen och Te deum, alla på svenska. Häftets sista sida upptas av ett rudimentärt mässordinarium. Detta innehåll karakteriserar trycket som ett *liturgiskt sånghäfte*. Häftet ges här beteckningen *LS*.

Några iakttagelser av betydelse för bestämmandet av *LS*:s ursprung kan genast göras.

1) Numreringen av de tre psalmerna passar endast in på *1695 års psalmbok*. Den härav givna terminus post quem skjuts ett stycke framåt genom hänvisningarna till motsvarande nummer i "*Fenn.*", dvs. den finska psalmboken av år 1701. De finska psalmtexterna skulle tydligen, trots ställvis skiljaktigt stavelseantal, kunna sjungas på samma melodier som de svenska.

2) Av dessa hänvisningar framgår, att *LS* varit *avsett särskilt för Finland*, varför man har anledning att i första hand räkna med, att även *proveniensen* är finländsk.

3) I rubriken till psalm nr 4 och 5 anges, att de vardera har tre strofer. I fråga om nr 5, den Nicenska trosbekännelsen, betyder detta enbart, att de tre trosartiklarna uppfattas som särskilda "strofer" med ny radbörjan för varje ny "strof". Annelunda förhåller det sig med Lutherpsalmen (nr 4). Av denna har endast första strofens text upptagits i *LS*, fastän det i rubriken under-

stryks, att psalmen har tre strofer. I *praktiskt bruk måste LS alltså kompletteras med psalmboken*.

4) Därav torde man ha rätt att sluta sig till, att det inte var texterna utan *melodierna, som var främsta motivet till att LS utgavs*. Dessa melodier måste dock införas för hand på de tryckta notsystemen.

5) Slutligen kan man observera, att utgivaren med förbigående av prästens "*Tackom och lovom Herran*" i Benedicamus-versikeln upptagit församlingssvaret "*Gudi vare tack och lov*" (*Gratia*). På motsvarande sätt har i ett handskrivet tillägg (s. 7) prästens partier i de övriga mässdialogerna utelämnats och endast de s.k. mäss-svaren tagits med. *LS* kunde alltså i berörda avsnitt inte användas av liturgen vid altaret. *Endast de delar av mässdialogerna, som sjöngs av församlingen och/eller kören under kantorns eller klockarens ledning, har tagits med i LS.*

2. *Hypotes: LS utgivet av Johan Lindell.*

I *Kungl. bibl. (KB)* i Stockholm har *LS* inte kunnat påträffas.³ Även *Abo svenska klassiska lyceums bibliotek*, som dock äger ett exemplar av *MK*, saknar *LS*. Däremot finns häftet i *Helsingfors universitetsbibliotek (HUB)*. I detta har emellertid inga noter införts.⁴

Både Uppsala- och Helsingforsexem-

³ *KB* äger däremot Lindells *Cantilenarum selectiorum* etc. 1776, sammanbunden med hans nedan beskrivna musiklära från 1777.

⁴ Brev från bibliotekarie *V. Lehtiranta* 9/1 1969.

plaren av LS ingår i samlingsband, vilkas dispositioner ger vissa ledtrådar för fastställandet av tryckets proveniens.

Under signum Utl. avd. 795.VI.17 förvarar HUB fyra sammanbundna skrifter, nämligen (a) en *kyrko-handbok*, tryckt 1682, (b) *Lindells MK* 1784, (c) en fyrsidig liten musiklära *Noters utseende och tidslängd på pentagram* 1777, också av J.L.Er.f., dvs. Johan Lindell Eriksson (Erici filius), samt (d) LS.⁵

I UUB återfinns LS i samlingsbandet Sv. Teol. 84:299, som innehåller (a) *Lindells Cantilenarum selectiorum editio nova* 1776, (b) *Lindells* nyssnämnda *Noters utseende etc.* 1777, (c) LS, (d) ett 100-tal texttryck, huvudsakligen från Stockholm, med ord till vokala verk, som åren 1794–1820 framförts vid gudstjänster (i några fall konserter) i olika kyrkor.⁶

De två hittills påträffade exemplaren av LS har alltså båda inbundits i omedelbar anslutning till olika tryck, som utgivits av Johan Lindell. I båda fallen bildar LS tillsammans med resp. Lindell-utgåvor en grupp, som klart skiljer sig från bandens övriga innehåll. Man kan därför uppställa hypotesen,

⁵ Se not 4.

⁶ Det äldsta trycket i samlingen är från 1758 och gäller Katarina kyrka. De flesta (ett 30-tal) berör Jakobs kyrka 1794–1812. Från Storkyrkan finns bl.a. programmet till den bekanta konserten 24/9 1806 under *Haeffners* och *Müllers* ledning (Se C.-A. Moberg, Konserter i Stockholm för hundra år sedan (Svensk tidskrift för musikkforskning (STM) 7, 1925) s. 98f). I övrigt är bl.a. Örebro, Norrköping och Göteborg representerade i samlingen.

att *Johan Lindell i Åbo var häftets utgivare*, vilket styrks av det ovan på andra grunder framförda antagandet om häftets finländska ursprung.

För Lindell som LS:s utgivare talar också, att trycket uppvisar samma typbestånd som både MK och de två upplagorna 1784 och 1790 av dennas finskspråkiga motsvarighet *Messun muoto*.⁷ Inget av dessa tryck innehåller någon uppgift om tryckeriet. *Pipping* har dock hänfört MK till alstren från *Frenckells* tryckeri i Åbo.⁸ Professor *Carl-Rudolf Gardberg*, Åbo, har meddelat, att Frenckell under 1700-talets senare del använde en sådan kursivstil, som förekommer i de nämnda trycken. Äldsta Frenckell-tryck med just denna utformning av kursivstilen, som Gardberg påträffat, – bl.a. har bokstäverna *J* och *h* ett annat utseende än tidigare – tillkom år 1771. Denna stil är enligt Gardberg möjligen identisk med den "*Mittel-cursiv*", som tryckeriet enligt ett konsistorieprotokoll 31/8 1769 inväntade från *Breitkopf* i Leipzig. Möjligt är dock även, att stilen ingick i den leverans, som tryckeriet enligt konsistorieprotokollet 11/5 1772 två år tidigare mottog från Köpenhamn, sannolikt från stilgjutaren *J. G. Pötzs*ch.⁹

Om LS trycktes hos Frenckell kan häftet alltså ha tillkommit *tidigast omkring år 1770*. Om vidare Lindell var LS:s utgivare ger hans dödsår, 1787, en *främre tidsgräns* för häftets datering.

Enligt vattenmärkesexperten fil.lic. *Jan Olof Rudén*, Uppsala, är utsikterna

⁷ Se *MK Inledn.* s. 3 och 8.

⁸ Se not 2 ovan.

⁹ Brev från C.-R. Gardberg 26/3 1969.

på forskningens nuvarande ståndpunkt små att med hjälp av en pappersundersökning närmare precisera LS:s tillkomsttid. Rudén har konstaterat, att Uppsalaexemplaret av LS tryckts på ett papper, vars vattenmärke utgörs av det under 1700-talet synnerligen vanliga *Pro Patria*-motivet. Motmärket utgörs av det holländska firmanamnet C & I HONIG. Honig-papper med samma motiv har använts också i de två Lindell-utgåvorna från 1776 och 1777 i samma band.¹⁰

3. LS och Lindells "Mässan korteligen".

Som ovan nämnts är LS disponerat för kantorn och kören, vilket framgår av att utgivaren utelämnat prästens del av *Benedicamus*-versikeln. Lindells MK 1784 är däremot särskilt avpassad just för "Mäss-Prästen".¹¹ Trots denna skillnad kan *kantorns LS och prästens MK* tänkas ha inte blott en likhet i det yttre utan också ett innehållsligt samband. Vid jämförelsen förbigås t.v. den för hand inskrivna musikan.

Man kan till en början konstatera, att LS och MK på vissa punkter upp-tar samma sångtexter med tillhörande notlinjer. Så återfinns MK:s två första *Credointonationer* (MK s. 3) i motsvarande, fullt utskrivna sånger på LS:s första sida. Anordningen i MK skall med all säkerhet förstås så, att prästen ensam sjöng Credos början, varefter församlingen eller ev. kören ensam

¹⁰ Se H. Voorn, *De Papiermolens in de Provincie Noord-Holland (De Geschiedenis der Nederlandse Papierindustrie I, 1960)* Summary s. 540ff, avbildning nr 121-150.

¹¹ Se MK *Inledn.* s. 5 och 9.

sjöng fortsättningen.¹² I detta sammanhang må nämnas, att *Jacob Tengström*, Åbos förste ärkebiskop, i sitt kyrkohandboks-förslag år 1821 sökte kodifiera detta i de svenska handböckerna aldrig uttryckligen omtalade bruk. Bestäm-melsen om "*Trosbekännelsen den Pres-ten i senare fallet* [dvs. vid sjunget Credo], *vänd åt Altaret, börjar*", måste nämligen, såsom *Rosenqvist* antagit,¹³ tolkas så, att prästen skulle intonera Credo.

Att det i LS inte på något sätt mar-keras, att Credos början skulle sjungas av prästen ensam, behöver inte innebära, att LS företräder en från MK av-vikande praxis. Inte heller psalmboken gav någon antydning om detta, och LS, som direkt hänvisar till psalmboken, har sannolikt följt dennas mönster.

Att MK:s tredje Credo-alternativ, "*Uppå Gud Fader jag fast tror*" (1695 nr 8), inte finns med i LS är, som se-nare skall visas, sannolikt en blott sken-bar divergens mellan de två häftena. I

¹² Se MK *Inledn.* s. 7; D. Lindquist, *Stockholms liturgiska tradition* (1951) s. 70f; E. Rodhe, *Svenskt gudstjänstliv* (1923) s. 98f. - Rodhe synes ha misstolkat *Lanaerus'* önskemål år 1796 "*att Tron må av församlingen sjungas*". Bakgrunden härtill är troligen inte, såsom Rodhe menar, att detta bruk skulle ha upphört, utan att Credo enligt kyrkohandboks-förslaget 1793 enbart skulle läsas. (Se D. He-lander, *Den liturgiska utvecklingen i Sverige under 1800-talet I* (Lunds univ. årsskrift N. F. Avd. 1. Bd. 29. Nr 8, 1934) s. 236 och 246). Rodhes tanke, att Credo även kunnat *mässas*, torde likaså bygga på ett missförstånd.

¹³ Se G. O. Rosenqvist, *Det liturgiska arbetet i Finland I* (Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar XXXVIII, 1, 1935) s. 104f; jfr s. 102 not 2.

1695 års psalmbok står nr 4–8 under den gemensamma rubriken "*Trones Artiklar*". Men nr 8 omtalas inte som Credo-alternativ i de officiella kyrkohandböckerna. I MK:s finskspråkiga version, *Messun muoto* 1784, upptas dock motsvarande psalm bland alternativen, till vilka där även fogats ett fjärde.¹⁴ Kanske är denna i Finland belagda större valfrihet beträffande Credo-momentet förklaringen till, att Tengströms handboksförslag inte ger några specificerade föreskrifter om trosbekännensens form. Häri skiljer det sig, som *Rosenqvist* påpekat, från de svenska handböckerna.¹⁵

I alla *mässdialoger* upptar MK, prästens altarbok, även svaren, som skall sjungas "*af Cantor med Församl.*" (MK s. 5). De två förut omtalade Gratia-alternativen (LS s. 8) återfinns därför också i MK (s. 6). Härvid bör det dock observeras, att svaren i MK visserligen placerats rakt under prästens motsvarande partier. Men endast på ett ställe, nämligen i det första av Gratia-alternativen, är det otvetydigt, att den inskrivna notbilden avsetts gälla bägge leden i dialogen.

Ytterligare två av sångerna i LS, *Kyrie* och *Agnus Dei*, finns omtalade i MK:s mässutdrag, dock utan vare sig notplan eller fullständig text. Dessa "*börjar Cantor eller Klockare/n/sjunga*", heter det med en likalydande

formulering om båda (MK s. 1 och 6). Det stämmer väl överens med de två häftenas skiljaktiga grundkaraktär, att dessa sånger endast ingår i LS.

Ang. mässordinariet bör tilläggas, att *Sanctus* enligt MK mest brukade läsas men också kunde sjungas. Att varken MK eller LS upptar denna sång får med tanke på häftenas överensstämmelse i övrigt tydas så, att *Sanctus* i praktiken blivit ett genomgående läst moment.¹⁶ Redan långt tidigare var det, såsom framgår av ett cirkulärbrev för Åbo stift från 1694, vanligt att *Sanctus* lästes.¹⁷

Av sångerna i LS återstår att nämna *Te Deum*, "*O Gud vi lofve Tig*" (s. 4ff.). Den förekommer inte i MK.

Enligt medeltida tradition hörde *Te Deum* till matutinen, och sången var ännu på 1600-talet ett obligatoriskt led i ottesången. I *Kyrkohandboken* (HB) 1693 försvagades dess ställning genom föreskriften att *Te Deum* skulle sjungas endast "*om tiden så tillåter*".¹⁸ Hundra år senare önskade man stryka t.o.m. denna villkorliga bestämmelse ur ottesångsritualet, vilket också skedde i HB 1811.¹⁹

Te Deum hade emellertid tidigt en plats också i mässan, nämligen såsom tacksägelse- och lovsång vid särskilt festliga tillfällen. Detta bruk fortlevde även efter reformationen.²⁰ I ett påbud om sådan tacksägelse föreskrev *Johan III* år 1588, att lovsången skulle sjungas

¹⁴ Se *MK Inledn.* s. 6f.

¹⁵ Se *Rosenqvist* a.a. s. 104. *Rosenqvist* har (a.a. s. 105) nämnt möjligheterna, att Tengström av försiktighet inte lämnat närmare föreskrifter om Credo eller att traditionens fasthet gjorde sådana överflödiga.

¹⁶ Se *MK Inledn.* s. 7.

¹⁷ Se *Lindquist* a.a. s. 126 not 3.

¹⁸ Se *Lindquist* a.a. s. 169ff – Ang. ottesången i Finland se *Rosenqvist* a.a. s. 81ff.

¹⁹ Se *Helander* a.a. s. 218ff.

"*effter Predicanen*".²¹ Vid andra tillfällen har *Te Deum* infogats i gudstjänstens avslutningsdel.²²

Enligt Lindquist torde bruket av *Te Deum* under 1700-talet, åtminstone i Stockholm, "*helt varit inskränkt till vissa högtidsdagars högmässa*", då sången utgjorde *stående psalm efter predikan*. Denna sed skall dock ha brutits under 1770-talet.²³ När *Te Deum* sjöngs vid *Jubelfesten* i Uppsala 1793 hade det sin plats mellan predikan och altartjänsten.²⁴ Från Finland finns belägg för det samma från bl.a. år 1812.²⁵

Allt tyder sålunda på, att *Te Deum* upptagits i *LS* för att på vissa högtidsdagar sjungas som psalm efter predikan. I *MK* berörs psalmerna före och efter predikan överhuvud inte liksom inte heller gradualpsalmen.

LS innehåller alltså enbart sånger för högmässan. Men detta innehåll är inte strikt disponerat efter mässordningens följd, då ju *Kyrie* bort komma först. Principen har tydligen i stället varit att låta sångerna ur psalmboken utgöra en egen grupp, som följs av det lilla mäss-

ordinariet. Anordningen har en motsvarighet i *Koralpsalmboken (Kpsb) 1697*, i vars textdel *musiken till Svenska mässan (SM) 1697* infogats mellan evangelieboken och katekesen.

Den gjorda jämförelsen kan sägas styrka *Davidssons* antagande om ett samband mellan *LS* och *MK*. Det har visat sig, att de båda mässhäftena på ett organiskt sätt kompletterar varandra. *Sjungna moment, som föll på mässprästens lott, har samlats i MK, och sådana, som kantorn bar ansvaret för, i LS*. Denna uppdelning av mässans sånger efter en uppförandepraktisk princip ger ytterligare stöd åt tanken, att båda häftena hade samme utgivare, dvs. att *LS* liksom *MK* utgivits av *Johan Lindell i Åbo*.

4. *LS* och psalmboken.

Det förblir dock fortfarande oklart hur man skall förstå *LS* i dess förhållande till psalmboken. Av alla psalmer, som kunde förekomma i högmässan, har *LS* endast upptagit tre. Och som redan framhållits kunde det lilla häftet inte ens beträffande dessa helt ersätta psalmboken. Varför har då just psalmerna nr 4–6 tagits med i *LS*?

Kantorn eller klockaren skulle enligt *MK* "*börja sjunga*" *Kyrie* och *Agnus Dei*. Rent formellt kan denna formulering jämföras med den, att prästen skulle "*börja*" *Gloria* (s. 1) och *Välsignelsen* (s. 7). I de sistnämnda fallen är innebörden obestridligen ett alltigenom solistiskt utförande. En sådan tolkning ter sig dock osannolik ang. *Kyrie* och *Agnus Dei*. Att dessa troligen inte utförts som solosånger i Åbo på Lin-

²⁰ Se *S. Kjällerström*, Böndagarna under reformationstidevarvet (Svensk teologisk kvartalsskrift 1938) s. 36.

²¹ Avskrift i *Palmsköld* 110:3 s. 12, UUB.

²² Se *T. Norlind*, Från Tyska Kyrkans glansdagar III (1945) s. 239ff; jfr s. 244.

²³ *Lindquist* a.a. s. 123ff och 334f. – Även såsom inledning till nattvardslös huvudgudstjänst hade *Te Deum* varit föreskrivet under 1600-talet. *HB 1693* talar dock endast mer allmänt om "*en morgon eller annan tienlig psalm*" på denna plats. Se *Rodhe* a.a. s. 180ff; jfr *Lindquist* a.a. s. 153.

²⁴ Se *Ceremonial Wid Jubel-Festen I Upsala, Den 8 Martii 1793*, § 10.

²⁵ Se *Rosenqvist* a.a. s. 12f.

dells tid antyds av att det tengströmska handboksförslaget fortfarande betraktar dem som församlingssånger.²⁶ I fråga om Kyrie och Agnus Dei betyder "börja sjunga" av allt att döma endast intonera.²⁷ Att kantorn/klockaren intonerade dessa sånger skulle i sin tur betyda, att orgeln inte gjorde det. *De har alltså sannolikt sjungits utan orgelackompanjemang.*²⁸ Kan samma slutsats dras beträffande de två Credo-sångerna, som prästen synes ha intonerat enligt MK?

Flera av sångerna i LS skulle i så fall vara sådana, som organisten inte spelade till. Gäller det kanske häftets alla sånger? Ligger häri förklaringen till att just psalm nr 4–6 tagits med i LS?

I Kpsb hörde nr 5 och 6, dvs. Nicenska trosbekännelsen och Te Deum, till den grupp av melodier, som saknar generalbasstämma.²⁹ Det har ibland hävdats att det var de gregorianska melodierna, som lämnats utan ackompanjemang i Kpsb.³⁰ Undantag

från en sådan regel utgör dock, såsom redan Peters påpekat, de gregorianska hymnerna, "som i allmänhet försetts med orgelsats".³¹ Och omvänt kan de oackompanjerade skottverserna i jul- och påsksekvenserna (Kpsb nr 126 och 164) inte gärna räknas som gregorianska melodier. Man kan också tveka om huruvida Luthers Sanctus-parafras "Esaie Prophetenom hände thet så" (nr 118) egentligen är mer gregoriansk till sin karaktär än t.ex. nr 7, Luthers omdiktning av Te Deum. Den senare har dock generalbasstämma. Det synes alltså som om Kpsb:s redaktörer inte strikt tillämpat någon enhetlig princip i fråga om vilka melodier, som trycktes utan ackompanjemang.

För förståelsen av de tre psalmernas förekomst i LS är däremot en iakttagelse, som *Norlind* gjort rörande Kpsb, av betydelse. *Norlind* har nämligen i Kpsb funnit några sånger, som han inte anser riktigt passa in under beteckningen luthersk psalm. Denna grupp av bl.a. cantica, antifoner och sekvenser, karakteriserar han som "liturgiska sånger". Han hänför dit förutom de 12 nummer, som saknar generalbas, även nr 4 och 7, Luthers Credo- resp. Te Deum-versifieringar.³² Därmed har Norfornyelse i Uppsalastiftets musikliv (Uppsala ärkestift i ord och bild, 1954) s. 459: "det icke-gregorianska materialet" har fått beledsagning; *Hansson* a.a. s. 166.

³¹ K. Peters, Den gregorianska sången (Skriftserien Svenskt gudstjänstliv, 1930) s. 53.

³² *Norlind* a.a. s. 261; jfr s. 232. – Med fog riktar *Hansson* (a.a. s. 72 not 7) kritik mot detta ställe hos *Norlind*. Kritiken synes dock ej drabba själva saken, endast *Norlinds* uttryckssätt, som i detta sammanhang på flera punkter är mindre lyckligt.

²⁶ Se *Rosenqvist* a.a. s. 96f och 131.

²⁷ Se *MK Inledn.* s. 5.

²⁸ Vad beträffar förhållandena i Sverige vid 1700-talets slut har *Norlind* funnit indicier för att SM:s sånger då ännu inte börjat ackompanjeras. Se *Norlind* a.a. s. 213 och 216.

²⁹ Se *K.-J. Hansson*, Koralspsalmboken 1697. En undersökning av dess tillkomst och musikaliska innehåll (Acta musica. Källskrifter och studier utg. av musikvetenskapliga institutionen vid Åbo akademi IV (stencil) 1967) s. 71ff och 165f. – *Hansson* uppger antalet enstämmiga melodier till 12. Jul- och påsksekvensernas skottverser bör dock betraktas som självständiga melodier, varför antalet blir 14, fördelade på 12 nummer i Kpsb.

³⁰ Se t.ex. *A. O. T. Hellerström*, Liturgik (3. uppl. 1954) s. 475; *I. Milveden*, Tradition och

lind ställt de fyra Credo- och Te Deum-sångerna nr 4-7 på linje med varandra, oavsett att två av dem har generalbasackompanjemang i Kpsb.³³

Om man stickprovsmässigt granskar beståndet av *handskrivna svenska koralböcker från 1700-talet*,³⁴ finner man att de liturgiska sångerna nr 4-7 ofta intar en särställning i förhållande till de vanliga koralerna. Mer än en handskrift (hs), som i övrigt innehåller så gott som samtliga av Kpsb:s melodier i orgelsats, har utelämnat nr 4-7, så t.ex. *Westman-hs*,³⁵ hs S. 126 i KB och koral-hs 12 i *Musikaliska akademins bibliotek (MAB)*, Stockholm. Andra har nr 4-7 i ett tillägg efter den egentliga koralboken, t.ex. MAB koral-hs 2 (*Zellbell d.y.*) och 7 (*Wikmanson*).³⁶

³³ Jfr särtrycket *Liturgiska psalmer ur 1917 års förslag till koralpsalmbok* (1917), som bl.a. innehåller Kpsb:s nr 4, 6 och 7, men inte nr 5, Nicenska trosbekännelsen. Denna saknas även i *1939 års koralbok*, medan Kpsb nr 4 där återfinns under nr 26 och Kpsb nr 6-7 under nr 603-604 i den särskilda avdelningen "*Hymner och sånger för särskilda gudstjänster*".

³⁴ En översiktlig framställning om dessa ger G. Morin i Bidrag till kännedom om 1700-talets svenska koralarbete (*Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv* 8, 1933, s. 115-125). Det är belysande för forskningsläget på detta område, att de korta melodiavsnitt ur några av 1700-talets koralböcker, som sammanställts i notexemplet nedan, såvitt bekant är det enda hittills publicerade av deras musik.

³⁵ Se Kari Olsson, *En svensk koralbok i handskrift från 1700-talet* (STM 27, 1945) s. 162.

³⁶ Ang. den sistnämnda se C.-G. S. Mörner, Johan Wikmanson und die Brüder Silverstolpe (1952) s. 137. Mörner nämner här endast nr 4 och 7. Han påpekar, att dessa till skillnad från de övriga, alltid fyrstämmit arrangerade

Orsaken till att vissa melodier utelutits i 1700-talets koral-hss har Morin antagit vara "*att de aldrig sjöngos*"³⁷ Detta torde vara riktigt i fråga om nr 7, Luthers Te Deum-omdiktning. Lindquist uppger, att Te Deum sjöngs i originalformen (nr 6), inte enligt omdiktningen (nr 7).³⁸

Hss uppftar ibland nr 4-6 men saknar nr 7, så MAB koral-hs 5 och 6. Beträffande den utelämnade nr 7 anmärks i KB hs S. 124: "*Sjunges aldrig*", i S. 121: "*Plägar intet brukas*", i MAB koral-hs 4: "*brukas intet*".³⁹

Men i andra fall kan förklaringen till utelämnandet av en psalm vara en annan. Som nämnts förbigår KB hs S. 124 Lutherpsalmen nr 7 med motiveringen: "*Sjunges aldrig*". Vid de likaledes utelämnade nr 4-5 har däremot antecknats: "*Spelas aldrig*". En liknande distinktion har gjorts för motsvarande nummer i MAB koral-hs 4: "*brukas intet*" resp. "*spelas intet*". Om de två Credo-sångerna nr 4-5 hade utelämnats av samma skäl som nr 7, nämligen att de inte användes, så skulle det betyda, att man i praxis helt frångått den gällande *HB 1693*, i vilken de utgör de

koralerna utskrivits med generalbas. Detsamma gäller dock även nr 5 och 6.

³⁷ Morin a.a. s. 124.

³⁸ Lindquist a.a. s. 124.

³⁹ Norlind citerar (a.a. s. 242) ur icke angiven koral-hs en anteckning av samma innebörd: "*non est in usu*". Förmodligen avses här Kpsb nr 7, fastän Norlinds framställning ger intryck av att det gäller nr 6. - Här kan även nämnas, att Lutherversionen av Te Deum utelutits i K. Peters & A. Runbäck, *Svensk koralbok* (1940) under motivering, att psalmen "*aldrig torde användas*" (a.a. s. 285).

enda förekommande Credo-alternativen. De citerade distinktionerna visar emellertid, att nr 4–5 sjöngs *utan orgelbeledsagning*. Detsamma kan gälla även nr 6 (ev. också nr 7) i de ovan nämnda hss, som saknar alla fyra sångerna. Eftersom flera hss, t.ex. *MAB* koral-hs 1 (*Zellbell d.ä.*) och 3 (*C. G. Roman*) och *KB* hs S. 122, har beledsagning till alla fyra numren, och andra, som saknar nr 7, t.ex. *MAB* koral-hs 5 och 6 (*Miklin*) och *KB* hs S. 121, har ackompanjemang till nr 4–6, har det tydligen *inte varit något överallt förekommande bruk att sjunga Credo-sångerna och Te Deum utan orgel*.

Att de sjöngs utan orgel kunde dock vara motivet till att de tre psalmerna utgivits separat i LS och tillsammans med andra, oackompanjerade liturgiska sånger samlats i ett för kantorns verksamhetsområde avsett häfte.

Frågan blir då närmast: Hur var bruket i Åbo på Lindells tid? Brukade domkyrkoorganisten där spela till dessa psalmer?

5. LS och Åbo domkyrkas tabulaturbok.

I Riksarkivet i Helsingfors förvaras under signum B 1/V en hs med svenska koraler i tabulaturnotskrift, som utförligt beskrivits av *Ingeborg Lagercrantz*.⁴⁰ Efter en anteckning i hs benämnes den här *Åbo Domkyrkas tabulaturbok (ADT)*. Bl.a. genom psalmtexternas numrering visar sig ADT vara beroende av 1695 års psalmbok och

Kpsb 1697.⁴¹ Lagercrantz menar, att *Joachim Settegast*, som var organist i Åbo Domkyrka omkring år 1700, kunde vara ADT:s skrivare.⁴² *Otto Andersson* har dock invänt, att man inte har anledning tilltro vare sig Settegast eller den senare verksamme *Ludvig Petratz*⁴³ de personliga förutsättningarna för detta arbete. Först *Karl Petter Lenning*, som 1741 blev domkyrkoorganist i Åbo,⁴⁴ skulle därför kunna komma i fråga som koralbokens skrivare. ADT skulle då, trots sina 1600-talsmässiga drag, ha tillkommit tidigast på 1740-talet.⁴⁵

Det finns ingen anledning att här söka närmare bestämma koralsamlingens tillkomsttid och upphovsman.⁴⁶ Det

⁴¹ *Lagercrantz* a.a. s. 139ff. – Lagercrantz har (a.a. s. 143) ansett det märkligt, att vissa melodianvisningar i ADT sammanfaller med de handskrivna rättelserna i *Vallerius'* eget exemplar av Kpsb (T 165, *UUB*). Dessa rättelser fanns emellertid tryckta i slutet av åtminstone vissa exemplar av Kpsb och har sedan observerats i alla följande upplagor. (Se *Hansson*, a.a. s. 63 not 3 och s. 85; *Hansson* har förbi-sett den av Lagercrantz påpekade rättelsen vid nr 11). Dessa anvisningar har alltså ingen betydelse för ADT:s ursprungsbestämning.

⁴² *Lagercrantz* a.a. s. 154.

⁴³ Om denne se *O. Andersson*, Musikaliska sällskapet i Åbo 1790–1808 (Skrifter utg. av Svenska litteratursällsk. i Finland CCLXXXIII, 1940) s. 11.

⁴⁴ Se *Andersson* a.a. s. 11–24.

⁴⁵ *O. Andersson*, Studier i musik och folklore (Skrifter utg. av Svenska litteratursällsk. i Finland nr 408, 1964) s. 27.

⁴⁶ En detalj, som möjligen kan utnyttjas som stöd för *Anderssons* dateringsförslag är den omtolkning från mixolydisk tonart till G-dur, som gjorts i ADT av Kpsb nr 179. Av de tre 1700-talsupplagorna av Kpsb (1701, 1739 och 1774) är det endast den mellersta, som har

⁴⁰ *Ingeborg Lagercrantz*, Åbo domkyrkas orgelkorallbok (STM 31, 1949, s. 137–154).

avgörande är i detta sammanhang, att *ADT synes ha använts av Lenning, som var Åbo Domkyrkas organist under hela den tid, då Johan Lindell var dess kantor*. Det framgår av en anteckning på frampärmens insida: "*Tabulatur Bok tillhör Åbo Domkyrcka, återlämnad af Organisten Lennings Sterbhus 1789*".⁴⁷ Lenning dog 1788, Lindell året innan.

Av den innehållsöversikt, som *Lagercrantz* sammanställt, kan utläsas, att Kpsb nr 4–7 inte ingår i denna koralbok, däremot bl.a. nr 8, "*Upå gud fader iag*".⁴⁸

Det vore emellertid förhastat att av *ADT:s* sammansättning omedelbart dra den slutsatsen, att *MK:s* båda första Credo-alternativ, nr 4–5, till skillnad från det tredje, nr 8, i Åbo sjungits utan orgelackompanjemang och att detta vore orsaken till att endast de förstnämnda tagits med i *LS*. Hela koral-samlingen innehåller nämligen endast 62 melodier, för vilka 100 psalmtexter finns angivna,⁴⁹ medan *Kpsb* hade mer än 250 melodier till 413 psalmtexter.⁵⁰ Efter vilken princip har detta urval av en knapp fjärdedel av *Kpsb:s* innehåll gjorts? Frågan hänger nära samman med en annan: Vilken princip har be-

stämt melodiernas ordningsföljd i *ADT*? De står inte i psalmbokens nummerordning, och *Lagercrantz* har inte funnit någon annan dispositionsprincip än att de vanligaste jul-, påsk- och pingstkorralerna bildar egna avdelningar.⁵¹ Den därmed antydda kyrkoårsbestämda ordningen har emellertid giltighet för hela hs.

ADT upptar nämligen för varje sönd och helgdag ett eller flera av de *gradualpsalmsalternativ*, som förtecknas i *HB* 1693. Urvalet av psalmer och ordningsföljden dem emellan överensstämmer utom på några få punkter med *HB:s* förteckning, som följts från 1. sönd. i Advent t.o.m. 4. sönd. efter Trefaldighet.⁵² Endast för Långfredagen saknas alla *HB:s* tre psalmalternativ. Orsaken härtill kan ev. vara, att man åtminstone på denna dag följt Kyrkolagens förbud mot all musik mellan Fastlagssöndagen och Påskdagen.⁵³ Men möjligen har "*O rene gudz lamb*" (nr 150), som här infogats mellan Palmsöndagens och Påskdagens psalmer, avsetts för Långfredagen.

Det givna melodiförrådet täckte behovet även för kyrkoårets återstående del med undantag endast för 27. sönd. e.Tref., Alla Helgons dag och Bartholomeidagen. För dessa dagar kan dock andra än *HB:s* alternativ tänkas ha förekommit. Att avvikelser från förteck-

denna omtolkning (se *Hansson* a.a. s. 91). Den finns visserligen införd för hand i *Valle-rius'* exemplar (*Lagercrantz* a.a. s. 151; *Hansson* 1. c.), men sannolikt återgår *ADT:s* version av melodin på 1739 års upplaga av *Kpsb*.

⁴⁷ cit. efter *Lagercrantz* a.a. s. 138. – *Anderssons* uttalande (*Studier* etc. a. 27), att *Lenning* också ägt boken, synes motsägas av den citerade anteckningen.

⁴⁸ *Lagercrantz* a.a. s. 140ff.

⁴⁹ *Lagercrantz* a.a. s. 139.

⁵⁰ Se *Hansson* a.a. s. 96ff.

⁵¹ *Lagercrantz* a.a. s. 149.

⁵² Allra sist står en pingstpsalm, *Kpsb* nr 178, vilken dock tillagts senare av annan skrivare (se *Lagercrantz* a.a. s. 137 och 142).

⁵³ 1686 års kyrkolag (utg. av Samfundet Pro Fide et Christianismo m. inl. av G. Thulin, 1936) kap. XIII § 2 (s. 38).

ningen i 1693 års HB kunde göras visar t.ex. den upplaga därav, som trycktes i Västerås 1787. Där har bl.a. den nyss nämnda "O rene gudz lamb" (nr 150) tillagts bland de psalmer, som sammanförts under rubriken "Dymmelweckan."

Utanför den angivna ramen faller dock två psalmer i ADT, som enligt HB 1693 fick brukas som Gloria-alternativ: "O Herre Gud af Himmelrik gif oss" (nr 190), här infogad efter julpsalmerna, och "Allenaste Gudh i himelrik" (nr 192), som ställts allra först.

Före varje melodi har skrivaren, såsom Lagercrantz framhållit, antecknat början av alla till denna hörande psalmtexter.⁵⁴ Undantagsvis har dock någon enstaka psalm förbigåtts, t.ex. nr 304 under melodin till nr 219⁵⁵ och nr 385 under melodin till nr 116.⁵⁶

Endast i ett fåtal fall återfinns mer än en av de psalmer, som har gemensam melodi, i HB:s förteckning över gradualpsalmer. Jämförelsen med denna visar, att det är *den för resp. melodi först nämnda psalmtexten, som motiverat koralens införande och placering i ADT*. Det förhåller sig f.ö. samtidigt så, att *de i Kpsb tryckta melodierna åt-*

följer de psalmer, som i ADT antecknats överst inom varje grupp, medan den eller de övriga i gruppen endast har melodihänvisning dit i Kpsb.

Till de få undantagen från denna dubbla regel hör att "Upå gud fader iag" (nr 8) enligt Lagercrantz' innehållsöversikt står före "Fader vår som i himblom" (nr 9). Då den förra inte förekommer i gradualpsalmförteckningen, men den senare har sin plats just här i egenskap av gradualpsalm på Bönsöndagen, bör det ha varit p.g.a. denna (nr 9), som melodin kommit med i urvalet. Att nr 8 utgör ett av MK:s Credo-alternativ kan därför inte utan vidare sättas i samband med att dess melodi ingår i ADT men saknas i LS. Det är inte säkert, att denna melodi under alla omständigheter sjöngs med orgelackompanjemang.

Förutsatt att ADT bevarats i fullständigt skick och att Åboorganisten inte utnyttjade någon annan koralsamling vid sidan av denna förefaller det nämligen ha varit så, att *orgeln inte medverkade i alla koraler utan endast i Gloria- och gradualpsalmerna*. Med undantag för högmässans två första psalmer⁵⁷ skulle alltså psalmsången i Åbo ha skett utan orgelackompanjemang.

Frågorna kring den orgelackompanjerade församlingssångens framväxt i den svenska kyrkan väntar ännu i stor utsträckning på sin lösning. Enligt *Mo-berg*, som behandlat problemet under jämförelse med nordtyska förhållanden,

⁵⁷ Ingångspsalm har såvitt känt är inte brukats i Finland vid denna tid. (Se *MK Inledn.* s. 5.).

⁵⁴ Lagercrantz a.a. s. 139.

⁵⁵ Jfr faks. hos Lagercrantz a.a. s. 138.

⁵⁶ Den med sistnämnda melodi sammanhörande psalmen nr 76 "O Huru liuflig är" torde med säkerhet åsyftas med de av Lagercrantz (a.a. s. 140 not 1) icke identifierade begynnelseorden "Huru liufliga". - Ang. melodihänvisningarna i Kpsb se Hansson a.a. s. 97, där dock till nr 116 felaktigt förts nr 298 i st.f. nr 385. Som Hansson påpekar är motsvarande uppgifter hos Norlind (a.a. s. 253f) på flera punkter inkorrekta.

var *orgelackompanjemang "inte ens under 1700-talet, inte ens i Tyskland, något obligatorium"*. Han anför bl.a. ett uttalande av Danzigorganisten *Siefert* från år 1632, enligt vilket denne inte ackompanjerade alla psalmer utan endast psalmen före och efter predikan.⁵⁸

För svenskt vidkommande har också *Norlind* ställt frågan "*om kanske orgeln ej beledsagade kyrkopsalmen vid alla tillfällen*". Med utgångspunkt i dels, att Västerås-biskopen *Laurelius* omkring 1650 förbjuder allt orgelspel just i samband med psalmen före predikan, dels, att vissa melodier i Kpsb 1697 saknar generalbasstämma, framkastar han tanken, "*att alla rent liturgiska rester sjungits utan orgel*". Att 1700-talets koral-hss i regel har generalbas till alla melodier skulle dock tyda på, att all psalmsång i kyrkan ett stycke in på århundradet börjat ackompanjeras.⁵⁹

Vad som ovan redovisats ang. olika koral-hss och i synnerhet ÅDT ger ny belysning åt hela frågan. Om det är riktigt, att orgeln i Åbo Domkyrka endast spelade med i Gloria- och gradualpsalmerna, så var det *inte melodins karaktär utan psalmens liturgiska funktion, som avgjorde om den skulle ackompanjeras*. Gregorianska melodier har inte konsekvent uteslutits i ÅDT, eftersom de tre stora högtidernas sekvenser (nr 126, 164 och 179) upptagits där. De intar dock en särställning både därigenom, att endast dessa har fullt utskrivna text, och därigenom

att deras melodier försetts med obessiffrad bas, medan alla övriga sånger, inkl. skottverserna, är fyrstämmigt satta. *Lagercrantz* har antagit, att sekvenserna sjungits av kören medan skottverserna utförts som församlings-sång.⁶⁰ Att orgeln i båda fallen spelat med kan ha sin förklaring i att sekvens och skottvers tillsammans ingick i gradualmomentet.

Mot tanken, att orgeln medverkat endast i Gloria- och gradualpsalmerna, kunde anföras, att skrivaren gjort sig möda med att anteckna textincipit för ett 30-tal psalmer, som inte synes ha förekommit i någondera funktionen. Han kan dock häri tänkas ha följt en förlaga, som i övrigt inte disponerats efter ADT:s grundprincip. I fråga om nr 8 innebär, såsom redan framhållits, den omständigheten, att MK återger dess början med notlinjer, ett viktigt indicium. Prästen skulle alltså intonera Credo, oavsett om det gällde nr 4 eller 5, vilka inte ingår i ÅDT, eller nr 8, vars melodi pga. en annan psalmtext återfinns där. Detta tyder på, att *organisten inte spelat med i Credo-momentet, vilket alternativ som än valdes*. Men varför har då LS, som i övrigt så friktionsfritt låter inordna sig som ett förbindelseled mellan ÅDT och MK, endast upptagit MK:s två första Credo-alternativ? Svaret torde vara av uppförandepraktisk natur.

6. LS och Åbo katedralskola.

I anslutning till äldre bestämmelser fastställde *skolorningen 1724*, att tri-

⁵⁸ C.-A. Moberg, Drag i östersjöområdets musikliv på Buxtehudes tid (STM 39, 1957) s. 56ff.

⁵⁹ *Norlind* a.a. s. 212 och 216.

⁶⁰ *Lagercrantz* a.a. s. 138f och 149ff.

vialskolans elever varje veckodag skulle ha en timmes övning i "*Musica choralis*", de därför lämpade även i "*musica figurata*".⁶¹ Det fanns dock krafter, som sökte minska kyrkosångens stora utrymme i undervisningen. Enligt *skolordningsförslaget 1760* t.ex. skulle *musica choralis* inte längre vara ett obligatoriskt ämne, utan i första hand var det de blivande prästerna som skulle övas häri och detta endast två timmar i veckan, "*hälst på de wanlige lofstunder*".⁶² Enligt *Walin* har inte heller kyrkan själv under 1700-talet visat samma påtagliga intresse för skolmusiken som tidigare. Detta skulle ha varit orsaken till att ämnet upplevde en nedgångsperiod i Sverige, vilken varade genom hela seklet fram till 1760-70-talen. Att en ny, huvudsakligen instrumental stil då skapade nytt liv i skolmusiken visar bl.a. skolornas notinköp. Denna kom i samband härmed att präglas av borgerliga i st.f. kyrkliga musikideal.⁶³ Ang. resultaten av undervisningen i *musica choralis* har *Walin* påträffat mycket få upplysningar. De allvarliga brister i psalmsång och notläsningsförmåga, som avslöjades vid sångförhören i Kalmar gymnasium 1787-88⁶⁴ var förmodligen inte typiska för hela riket.

Mot bakgrund av den bild, som *Walin* på detta sätt tecknat av 1700-talets svenska skolmusik, framstår Åbo katedralskola under de nära fyra decen-

nier, då Lindell var skolans *director cantus*, som påfallande konservativt inriktad.⁶⁵ Hans verksamhet stöddes av de kyrkliga myndigheterna åtminstone i det avseendet, att Domkapitlet kraftigt reagerade mot den radikala nedskärningen av musikämnet i skolordningsförslaget 1760. Domkapitlet ansåg det tvärtom nästan otillräckligt med den dittillsvarande dagliga sångtimmen.⁶⁶

Lindells nit i tjänsten är dokumenterat genom en rad arbeten för sångundervisningen, vilka ger honom en särställning bland samtida kolleger i riket. Några år före Lindells utnämning hade Domkapitlet inskräpvt vikten av att eleverna fick insikt i musikens grunder och inte lärde sig sjunga "*af blotta gehören ex usu*".⁶⁷ Detta har Lindell bemödat sig om bl.a. genom att utge sin förut nämnda *Noters utsende och tjds-längd på Pentagram . . . och tact 1777*. Däri redogör han för noter, klaver, taktindelning, förtecken, dur och moll etc. Det fyrsidiga lilla häftet, som tar hänsyn till både vokal- och instrumentalmusicerande, innehåller vidare C-durskalan i sex olika utformningar och en bild av ett monokord.⁶⁸

⁶¹ Se *S. Walin*, *Musiken i skolorna i Sverige under upplysningstidevarvet* (STM 20, 1938) s. 35 och 38. Se även *Mörner a. a. s. 25*.

⁶² *Walin a.a. s. 41*.

⁶³ *Walin a.a. s. 82ff*.

⁶⁴ *Walin a.a. s. 59*.

⁶⁵ Det bör dock observeras, att *Walin* främst behandlat sådana skolor, som omfattade både trivialskola och gymnasium. I Åbo fanns inget gymnasium utan universitetet utgjorde katedralskolans närmaste överbyggnad. Ang. universitetets musikliv vid denna tid se *Andersson*, *Musikaliska sällskapet etc. s. 12-24*. Se även *Andersson*, *Johannes Salmenius och musiken i Åbo katedralskola under 1600-talet* (*Studier etc. s. 32-42*).

⁶⁶ *Hastig a.a. s. 233*.

⁶⁷ *Hastig a.a. s. 232f*.

⁶⁸ Möjligen är den skrift av Lindell med

Till skolgossarnas tjänst, "*in gratiam Scholarium*", utgav Lindell också sin bekanta sångsamling *Cantilenarum selectiorum editio nova* 1776, ett urval ur *Piae Cantiones* 1582. I en föregående upplaga från 1761 hade han endast medtagit texterna till dessa latinska cantilenor av omväxlande andlig och profan karaktär. Musiken, som nu trycktes i enstämmig, oackompanjerad form, skilde sig högst avsevärt från originalupplagan 1582.⁶⁹ Motivet att utge samlingen låg enligt förordet just i de behagfulla melodierna, som ofta sjöngs i landets skolor. Men det är betecknande för Lindells inställning till cantilenorna att han som skäl att bevara dem först nämner deras ålderdomlighet: "*dignae, quae conserventur propter antiquitatem suam svavitatemque melodiarum in Scholis nostris usitatarum*". Lindell var uppenbarligen inte märkbart influerad av de moderna strömningarna inom svensk skol- och kyrkomusik.

De fåtaliga musikalieinköpen till katedralskolan under Lindells tid omfattade endast koralböcker och avsåg alltså enbart undervisningen i *musica choralis*. Bland dessa bör särskilt nämnas en förmodligen av Lindell själv skriven *notpsalmbok i 21 folioband*, som han sålde till skolan år 1766 för 216 dlr 16 öre k.m.⁷⁰ Man brukade annars lära ut psalmernas melodier genom att skriva

upp dem på tavlan.⁷¹ Med sitt stora format kunde notpsalmboken, placerad på sitt särskilda notställ, fylla samma funktion, vilket torde ha varit syftet med Lindells rationaliseringsåtgärd.

Den *musica choralis*, som Åbodjäkarna måste behärska, omfattade bl.a. morgon- och aftonpsalmerna vid skolans egna andakter. Psalmerna intonerades därvid av någon från de högre klasserna, och likaså mässades bönerna av de äldre eleverna i tur och ordning. Huruvida också skriftläsningen utfördes på lektionston är okänt. Onsdagar och fredagar skulle eleverna bevista veckopredikningarna i Domkyrkan, där de hade sina egna bänkar, och på söndagarna givetvis både högmässa och aftonsång.⁷² De dagliga sångtimmarna har sannolikt till största delen ägnats åt psalmsång,⁷³ men även mässmusiken måste ha övats.⁷⁴ Särskilda sångdagar förekom före jul, påsk och pingst,⁷⁵ förmodligen åtminstone delvis med sikte på sockenvandringarna.

Hur stora delar av djäknarnas kyrkosångsrepertoar, som ingick i Lindells nu förlorade notpsalmbok, är inte känt. Kanske var den helt enkelt disponerad efter Kpsb och den därmed förbundna SM 1697. Någon direkt avskrift av Kpsb kan den dock inte ha varit, eftersom Gloria- och gradualpsalmernas melodier av praktiska skäl måste ha stämt

"tryckta anvisningar för klaverspelning", som Andersson nämnt men inte närmare beskrivit (Musikaliska sällskapet etc. s. 23) identisk med denna musiklära.

⁶⁹ Se *MK Inledn.* s. 20.

⁷⁰ *Hastig a.a.* s. 122.

⁷¹ Se *Walin a.a.* s. 35 och 59.

⁷² *Hastig a.a.* s. 166f.

⁷³ *Hastig a.a.* s. 233; se även *Walin a.a.* s. 58.

⁷⁴ I *Kalmar* underströks år 1788, att djäkarna skulle sjunga med i mäss-svaren. (*Walin a.a.* s. 59).

⁷⁵ *Hastig a.a.* s. 233.

överens med ADT, som ibland skiljer sig betydligt från Kpsb:s melodiformer.⁷⁶ I Domkyrkan kunde djäknarna följaktligen inte sjunga efter någon upplaga av Kpsb. De har sannolikt lärt sig de från Kpsb mer eller mindre avvikande melodierna i skolan efter Lindells notpsalmbok och i kyrkan sjungit psalmerna utantill eller efter en psalmbok utan noter. Man kan lätt föreställa sig, att härvid *de oftast långa och ålderdomliga melodierna i psalmbokens förut omtalade liturgiska sånger ställt större krav på djäknarnas memoreringsförmåga än vanliga psalmer.*

Det är inte säkert, att alla de fjorton nummer i Kpsb, som *Norlind* räknat till denna grupp, förekom i praktiskt bruk. ADT upptar tre av dem, nämligen de stora högtidernas sekvenser. Som nämnts har de troligen sjungits av djäknekören, men såsom hörande till gradualmomentet med ackompanjering av orgeln.

Större svårigheter erbjöd *de liturgiska sånger, som skulle sjungas utan stöd av orgeln*, t.ex. de två första i MK upptagna Credo-sångerna nr 4 och 5.

Mot bakgrund av allt som hittills framkommit resp. gjorts sannolikt ter det sig naturligt att antaga, att just *dessa svårigheter föranledde Lindell att sammanställa och utge LS som ett hjälpmedel för djäknarna i deras liturgiska sångtjänst.* Av det, som skulle sjungas utan orgelackompanjering, hade han här samlat *dels de svåraste litur-*

*giska psalmerna, dels mässordinariets sånger.*⁷⁷

En sådan förklaring löser också frågan, varför inte MK:s tredje Credoalternativ, "*Uppå Gud Fader jag fast tror*" (nr 8), tagits med i häftet. Dess visartade melodi, vilken f.ö. så gott som oförändrad återkommer i 1939 års svenska koralbok såsom nr 333, "*Att bedja Gud han själv oss bjöd*", hörde till de väl insjungna, vilket styrks av att ett flertal skillingtryck från 1700-talet har melodihänvisning till den.⁷⁸ Om LS, såsom vi antagit, ingalunda innehåller alla psalmer, som sjöngs utan orgelackompanjering, utan endast de svåraste, har man ingen anledning vänta sig, att nr 8 skulle ingå där.

Hypotesen stämmer med den redan inledningsvis framförda tanken, att *melodierna utgjort huvudmotivet till LS:s utgivande*, trots att dessa, säkert av kostnadsskäl, inte hade tryckts. På de tryckta notlinjerna fick eleverna själva skriva in dem efter någon godkänd förlaga. Av Lindells MK 1784 ställdes på liknande sätt minst tio mönsterexemplar till förfogande för avskrivning.⁷⁹

7. LS-U och Åbotraditionen.

Man kan inte utesluta *möjligheten, att Uppsala-exemplaret av LS (LS-U),*

⁷⁷ Distinktionen är från en synpunkt oberättigad, eftersom både Credo-sångerna och Te Deum kan sägas ha tillhört ordinariet. Men som framgår av sammanhanget är det här av betydelse att särskilja de sånger, som hämtats ur själva psalmboken, från SM-sångerna.

⁷⁸ Se *Margareta Jersild, Melodier till äldre skillingtrycksvisor* (stenc. lic.-avh. i musikforskning, Uppsala 1968) s. 31.

⁷⁹ Se *MK Inledn.* s. 8.

⁷⁶ Ett belysande exempel ger *Lagercrantz* (a.a. s. 149), jfr faks. hos *Andersson, Studier etc.* s. 27.

det enda hittills kända, i vilket musiken införts, direkt eller indirekt återgår på Lindells notpsalmbok. LS trycktes, som vi sett, troligen tidigast fyra år efter det att skolan inköpte notpsalmboken. Men det kan också tänkas, att noterna i LS-U inskrivits på helt annat håll. Exemplet förvaras i ett svenskt bibliotek och innehåller inga uppgifter om sin proveniens. Kan man ur själva notbilden i LS-U utläsa någonting om detta häftes ursprung?

Bland de avvikelser från Kpsb, som man möter i LS-U, finns sådana, som utmärker såväl ADT som Abo- resp. Helsingfors-exemplaren av MK (MK-A resp. MK-H),⁸⁰ men som också är karakteristiska för 1700-talets koralböcker i allmänhet. Dit hör *de förminskade notvärdena, taktindelningen och inskjutandet av genomgångstoner*.⁸¹

Till de tidstypiska dragen hör också att *melismerna* förkortats eller helt försvunnit. Rent syllabiskt deklameras t.ex. orden "*enfödde*" och "*korssfäster*" i LS-U (s. 2), medan de i Kpsb hade sju resp. nio toner. Avsnittet "*Helig, Helig, Helig Herre Gud Zebaoth*" i Te Deum är i LS-U (s. 4) så gott som syllabiskt med 13 i st.f. Kpsb:s 27 toner. För ordet "*evig*" har LS-U (s. 7) två, Kpsb åtta toner. Mot denna bakgrund är det av vikt att observera de ställen, där LS-U verkligen har melismer. Det gäller Lutherpsalmens första ord samt "*Amen*" efter såväl denna som följande sång (s. 1 och 4). I mässordinatesångerna (s. 8) finns hela fyra melismer.

⁸⁰ Om dessa se *MK Inledn.* s. 8.

⁸¹ Se *Lagercrantz* a.a. s. 153; *MK Inledn.* s. 14 f.; *Morin* a.a. s. 124f.

Dessa sånger har över huvud i mycket mindre utsträckning än de föregående avlägsnat sig från de officiellt gällande melodiformerna i SM 1697 resp. Kpsb. Dock har Agnus Dei-melodin hämtats från annat håll.⁸²

Att texten i LS på de nämnda punkterna och endast på dessa underlagts så, att utrymme beretts för melismer, visar, att *notbilden i LS-U åtminstone i detta avseende motsvarar utgivarens intentioner*.

En anknytning till Lindell kan ev. också spåras i de skalor, som införts mellan "*stroferna*" i Nicenska trosbekännelsen (s. 1 och 3). De överensstämmelser nämligen nära med "*Scala Ima*" och "*2da*" i hans musiklära från 1777, där dock den första skalan fortsätter från deciman *e* upp till nästa *c* och den andra skrivits i dubbelt så långa notvärden.

Större betydelse har *överensstämmelserna mellan LS-U och MK-A/H*. Vid en jämförelse mellan dem bör man först fastslå, att rent rytmiska olikheter inte är av större vikt. I LS-U har t.ex. samma fras skrivits ut två gånger i *Agnus Dei* (s. 8), varvid ordet "*borttager*" rytmiserats på två olika sätt, utan att man torde kunna förutsätta, att någon skillnad i utförandet varit avsedd. Också mellan MK-A och MK-H finns sådana irrelevanta olikheter.⁸³

Betydelsefull är däremot den påfallande likheten mellan de båda första

⁸² Den återgår på Agnus Dei-avsnittet i Litanian. Se *MK Inledn.* not 39. – Förmodligen har pga. skrivfel näst sista taktens två första toner i LS-U tecknats ett steg för lågt.

⁸³ Se *MK Inledn.* s. 14.

orig.: o d d d etc.

Amen: d d

Amen

Början av WIJ TROO VPPA EN ALSMÄCHTIGH GUDH (Psalmb. 1695 nr 4) enligt I: Koralspsalmboken 1697 (= Kpsb)

II–VII: Sex koralhandskrifter i MAB, Stockholm

II: hs 3 (C. G. Roman); III: hs 6 (Miklin); IV: hs 1 (Zellbell d.ä.);

V: hs 4 (Wikmanson); VI: hs 5; VII: hs 2 (Zellbell d.y.)

VIII: Uppsala-exemplaret av Lindells(?) liturgiska sånghäfte (= LS-U)

IX: Åbo- och Helsingfors-exemplaren av Lindells Mässan korteligen (= MK-A/H)

I de fall, då melodins början utnyttjats också för det avslutande *Amen* återges både inledningsfrasen (a) och *Amen*-frasen (b).

Endast VIII och IX är enstämmiga, IV har utskriven fyrstämmig sats i tabulaturnotskrift, övriga melodi plus generalbas (II obesiffrad bas). De i IV ymnigt förekommande ornamenttecknen är här liksom i flera av Zellbell-avskrifterna utelämnade.

Credo-intonationerna i MK-Å/H (s. 3)⁸⁴ och motsvarande, fullt utskrivna sånger i LS-U (s. 1). I notexemplet återges den första Credo-melodins incipit enligt LS-U (VIII) och MK-Å/H (IX). Som jämförelse anføres Kpsb (I) och några av de mest kända koral-hss i MAB (II-VII). Dessa hss och avskrifterna av dem representerar tillsammans en mycket betydande del av det svenska koralboksbeståndet från 1700-talet.⁸⁵

Ingen av versionerna är identisk med Kpsb (I). Flera har avlägsnat sig mycket långt därifrån. Endast II och IV har i likhet med Kpsb och LS-U använt inledningsfrasen (a) även för det avslutande "Amen" (b).

En tendens att assimilera fras 4 och 11 med inledningsfrasens senare del kan iakttas i vissa av källorna. I LS-U (se faks. s. 1) har assimilationen gått ännu längre och omfattar, fränsett första tonen, hela incipitfrasen, som återkommer i fras 3b-4 och 10b-11. Hela fras 3 upprepas dessutom såsom fras 8. Även i andra avseenden, t.ex. rytmiskt, har Kpsb:s melodi i LS-U fått en ny helhetsstruktur.

Den så gott som fullständiga identiteten mellan LS-U (VIII) och MK-Å/H (IX) avtecknar sig markant mot de övriga, sinsemellan starkt divergerande avfattningarna av Credo-psalmens inledningsfras.⁸⁶ Denna överensstämmelse

visar otvetydigt, att LS-U följer samma meloditradition som Abokällorna MK-Å/H. Vilken utbredning denna haft kan inte avgöras utan tillgång till ett fullständigare jämförelsematerial, framför allt från Finland. Men oberoende av alla andra faktorer visar likheten i Credo-psalmens incipit, att LS-U:s ursprung i första hand bör sökas i Abo.

En jämförelse av LS-U och MK-Å/H kan göras också beträffande *mässdialogernas* melodier. Att melodierna i tillägget (LS-U s. 7) synes skilja sig så pass mycket från motsvarande partier i MK-Å/H (s. 1, 3, och 6f) förklaras till en del av att stavelseantalet i dialogernas delar ibland är olika. Församlingssvaret "Vi uplyfte vår hjertan" kan t.ex. inte utan jämkning underläggas samma melodi som prästens "Uplyfter edor hjertan til Gud". Och vid lika stavelseantal kan ibland betoningförhållandena föranleda mindre avvikelser, vilket belyses av melodin till salutationen före predikan. Såsom förut framhållits förutsätter MK endast i fråga om Gratia-alternativ I, att samma notbild skulle gälla för dialogens bägge led.

Andra skillnader torde kunna anses ha uppkommit genom rena skrivfel i LS-U. Troligen skall de två första tonerna på sista systemet i LS-U s. 7 läsas en ters högre, och den första Gratia-melodin (s. 8) bör i näst sista takten rättas med ledning av samma melodi i Kyriet på det sättet, att de två sista to-

⁸⁴ Se *MK Inledn.* s. 15.

⁸⁵ Se *Morin* a.a. s. 119ff.

⁸⁶ Intressant är, att *Wikmansons* version (V) framstår som en ren dekolorerad av *Zellbell d. ä:s* (IV), vilket även gäller melodins fortsättning. *Mörner* har annars betonat (a.a. s.

139f), att *Wikmanson* intog en mycket självständig hållning mot andra svenska koralboksredaktörer, inte minst mot sina båda föregångare i Stockholms Storkyrka, *Zellbell d.ä.* och *d.y.*

nera sänks ett steg. Det finns dock intressantare avvikelser i dessa mäss-svar.

I LS-U:s tillägg (s. 7) förekommer fyra gånger en *melismatisk tretonsgrupp*, bestående av en fallande plus en stigande (stor eller liten) sekund, t.ex. *b-a-b* och *a-g-a*. I tre fall återfinns samma melodier i MK-Å/H för resp. dialogs första led. På tretonsgruppens plats står där genomgående endast *en* ton, nämligen den högre. Men två av dessa toner – *b* i "*Herren*" och *a* i "*tilbörligt*" – har i båda MK-exemplaren försetts med ett *drilltecken*, vilket i MK-H har formen *tr*. I LS-U förekommer drilltecken på så gott som samtliga sidor men inte i tillägget (s. 7). Å andra sidan är det endast där den omtalade tretonsgruppen påträffas.

Dessa omständigheter tyder på, att *tretonsgrupperna i LS-U:s tillägg är utskrivna drillar, som utförts från huvudnoten n e d å t*. I de anförda fallen har drillen fått formen av en mordent. Men när drillen gjorts på den första av två upprepade toner synes tretonsgruppens sista ton ha uteslutits. Tonen *b* i "*Herren*" (MK-Å/H s. 3 system 6) har nämligen i LS-U (s. 7 näst nedersta systemet) delats i två för stavelserna "*Så och*". Tonföljden *b-a b-a-b* torde exemplifiera dessa två sätt att utföra drillen.⁸⁷

Att LS-U på ett ställe har en utskrivna drill, som saknar motsvarighet i MK-Å/H, och att omvänt MK-exemplaren har drillar, som inte återfinns i LS-U, är inte överraskande. Även sins-

⁸⁷ Denna salutationsmelodi har två utformningar i MK-Å/H (s. 3 och 6 resp. s. 7). LS-U ansluter sig till den senare.

emellan skiljer sig MK-Å och MK-H i fråga om drilltecknens utsättande. Exempelvis är det endast MK-Å, som har drillar i Lutherpsalmens början (se notexemplet, IX).

I sin musiklära (s. 3) förklarar *Lindell* visserligen, att *tr* betyder *drill*, men han ger tyvärr ingen anvisning om drillens utförande. Inte heller får man i de av *Vretblad* framdragna svenska ornamenttabellerna från 1700-talet någon tillfredsställande förklaring av drillens utförande.⁸⁸

Man kan emellertid av tillägget i LS-U sluta sig till, att drillarna i MK-Å/H utförts nedåt. Det ter sig då en smula egendomligt, att man i MK-Å/H (s. 2) finner tongruppen *g-fiss-g*, följd av tonen *diss* med drilltecken. Om drilltecknet hade den innebörd vi antagit skulle här i själva verket två drillar följa på varandra, men tecknade på olika sätt. Förklaringen till att den första är utskrivna torde vara, att motsvarande tongrupp fanns redan i förlagan, *Allmänt bruk* etc. (1701).⁸⁹

Samma tolkning av drilltecknet bör gälla även de två exemplaren av *Mes-sun muoto* och *Cantilenarum selectiorum* etc.⁹⁰ I övrigt är det oklart vilken

⁸⁸ Se *A. Vretblad*, Något om musikaliska ornament i svensk 1700-talspraxis (STM 31, 1949) s. 155ff. Mordent brukade kallas "*enkelt fall*" eller "*underfall*". Jfr *T. Dart*, Musikalisk praxis från senmedeltid till wienklassicism, bearb. och utv. av *I. Bengtsson* (1964) *notex. 14*: Tabeller över viktigare ornament under 1500–1700-talen.

⁸⁹ Se *MK Inledn.* s. 19.

⁹⁰ Se *MK Inledn.* s. 14. – Både i UUB:s och KB:s exemplar av *Cantilenarum selectiorum* etc. har de tryckta drilltecknen på vissa stäl-

utbredning denna drilltyp haft, om den funnits även i instrumental praxis, om den varit begränsad till Lindells verksamhetstid och -krets osv.

Tolkningen av drilltecknet leder bl.a. till att skillnaden i fråga om det andra Gratia-alternativet i MK (s. 6), i LS-U (s. 8) tecknat en kvint lägre, till stor del kan sägas bestå i skiljaktig textunderläggning. Samma tre toner, som i form av en sådan drill skall sjungas mot en stavelse i MK, är i LS-U fördelade på tre stavelser. Vidare kommer salutationen i MK (s. 1) att, om också på ett avvikande sätt, utnyttja samma tonförord som det första svaret i LS-U (s. 7). Men tonerna *e fiss g* i svarets slutfall är en melodisk figur, som flera gånger återkommer i LS-U som en variantbildning i de stora slutfallen, t.ex. i slutet av Lutherpsalmen (s. 1; se notex., VIIIb), Nicenska trosbekännelsen (s. 4), Agnus Dei-melodin (två gånger) och det senare Gratiaalternativet (s. 8). Enligt MK:s recitationsformler var samma slutfall vanligt i böner och läsningar.⁹¹ Man bör inte betrakta de ställen, där denna figur uppträder, som melodiska varianter i egentlig mening. Det rör sig snarare om en utsirning, jämförbar med t.ex. tersutfyllnader o.d.⁹² Figuren har också en motsvarighet i det ornament, som i svenska 1700-tals-hss betecknas som "dubbelt fall".⁹³

ien kompletterats med handskrivna. För hand har också gjorts några rättelser i notbilden.

⁹¹ Se MK *Inledn.* s. 18f.

⁹² Se MK *Inledn.* s. 14.

⁹³ Se *Vretblad* a.a. s. 156f. Jfr *Dart & Bengtsson* a.a. s. 318.

Den enda mer påtagliga melodiska divergensen mellan LS-U och MK-Å/H finns i det första Gratia-alternativets sista takt, där MK-Å/H utelämnat inledningstonen *ciss*. Till skillnad från altarboken MK innehåller LS även det Kyrie, varifrån denna Gratia-melodi är hämtad och där dennas slutfall förekommer tre gånger. Slutfallet har samma form på alla fyra ställena. Detsamma måste förutsättas också beträffande formen i MK-Å/H, där avvikelsen från LS-U följaktligen inte gäller en enstaka, utelämnad ton. Här framträder i själva verket *två klart skilda utformningar av en karakteristisk kadens*. Med tanke på den långtgående överensstämmelsen i övrigt ter det sig obefogat att häri se ett uttryck för två lokalt skilda traditioner. Snarare är det *två olika tidsskikt inom samma tradition*, som här finns belagda. LS-U:s form överensstämmer nära med SM 1697, där dock höjningen av inledningstonen ännu inte notfäst. Versionen i MK-Å/H återfinns å andra sidan i exemplar av dels Lindells *Messun muoto* 1784, dels *Telenius'* nya upplaga därav 1790.⁹⁴ LS-U representerar alltså den ursprungligare traditionen.

Musiken i LS-U visar, såsom framgått, ett övertygande samband med Abotraditionen enligt MK-Å/H, vilket stöder hypotesen, att även LS utgivits av Lindell. Den lilla men karakteristiska avvikelsen i slutet av den första Gratia-melodin tyder dock på, att LS utgivits före MK. Då LS, såsom ovan visats, troligen tryckts hos Frenckell och i så

⁹⁴ Se MK *Inledn.* s. 8 och 16.

fall tidigast omkring år 1770, vågar man kanske *precisera* LS:s sannolika tillkomsttid till 1770-talet.

Förändringen i Gratia-melodins kadens ger anledning till frågan, om Lindell-häftenas melodier enbart bör betraktas som nedteckningar av rådande sångpraxis i Åbo,⁹⁵ eller om de kanske även genomgått en bearbetning av Lindell. Lutherpsalmens ovan beskrivna utformning i LS-U kanske tillkommit genom en kombination av spontan omsjuning och medveten nyredigering. Den konservatism, som i andra avseenden utmärkte Lindell, har i varje fall inte lett till, att melodin i LS-U har kommit att stå Kpsb:s version så nära som hos C. G. Roman och Miklin (se notex., II resp. III).

8. Lindell och Fredenheim.

Ur det tillgängliga materialet har det inte varit möjligt att framdraga något ensamt avgörande bevis för att Lindell är LS:s upphovsman. Om tillägget i LS-U (s. 7) skrivits av Lindell kunde man kanske genom en skriftjämförelse binda honom vid åtminstone detta exemplar. Hittills har det dock inte varit möjligt att vare sig i Åbo eller Helsingfors påträffa något skriftprov av Lindell.⁹⁶

Hypotesen om Lindell som LS:s upphovsman, som här prövats ur flera skilda aspekter, har alltså inte kunnat definitivt ledas i bevis. Men alla indicier, som framkommit, pekar entydigt i samma riktning. *Med mycket hög grad av*

sannolikhet kan därför Johan Lindell betecknas som LS:s utgivare. Trycket har troligen tillkommit i Åbo på 1770-talet.

Någon upplysning om när och hur UUB förvärvat sitt med noter försedda exemplar av LS har inte kunnat framletas ur bibliotekets handlingar. En dagboksanteckning från Åbo år 1785 antyder emellertid en rimlig förklaring till att ett exemplar av LS återfunnits i Sverige.

På hösten år 1755 började en sjuårig son till professorn, sedermera ärkebiskopen Mennander spela flöjt för domkyrkokantorn Lindell. Sedan det klaver, som Lindell lovat leverera, äntligen blivit färdigt, fick eleven undervisning även på detta instrument.⁹⁷ Den unge Mennander kom småningom att tröttna på Lindells musikaliska smak. I ett brev till fadern år 1762 skrev han, att de stycken Lindell givit honom att spela i regel endast hade antikvärde, "*mérite de l'antiquité*".⁹⁸ Detta omdöme skulle kanske inte ha låtit så negativt i Lindells öron. Det har ju en nästan verbal överensstämmelse med dennes förut citerade positiva uttalande om cantileornas "*antiquitas*".

I samma brev yttrade sig Mennander däremot med förtjusning om den reper-toar, som hans nye lärare, österbottningen Snellmann, förde honom in i.⁹⁹ Förmodligen är det denna, som åter speglas i den handskrivna samling ita-

⁹⁷ Se H. Schück (utg.), Fredenheims och Mennanders brevväxling i urval (Svenska memoarer och bref III, 1901) s. XIII och 2ff.

⁹⁸ Schück *a.a.* s. 21f.

⁹⁹ Schück l. c.

⁹⁵ Se MK Inledn. s. 20.

⁹⁶ Brev från bibliotekarie H. Grönroos, Helsingfors, 17/5 1969.

lienska arior (nu i *MAB*), i vilken Mennander år 1763 antecknat sitt namn.¹⁰⁰

Mennander junior, senare adlad *Fredenheim*, kom att göra en lysande karriär i det gustavianska Stockholm. 1794 invaldes han i Musikaliska akademien, där han fem år senare blev preses.

Under ett besök i hemstaden skrev Fredenheim i sin dagbok för den 17 juni 1785: "*Visiter af . . . Thomas Ragwaldson med Poëmer. Lindell med sina arbeten. Bergman betraktade vatumaschinen, hade mig ute för påsten sedan. Bref til min far och min hustru. Den ena fick svenska och den andra finska mässan sig tilsänd bägge tryckte i noter här i Åbo*".¹⁰¹

Lindell gjorde alltså visit hos sin framstående f.d. elev, vilken f.ö. återgäldade besöket några dagar senare. Fredenheim har inte specificerat vilka egna arbeten Lindell överlämnade. Hans nu kända, tryckta produktion omfattade de två *Cantilena*-utgåvorna 1761 och 1776, av vilka här endast den senare kan komma i fråga, vidare *Noters utseende* etc. 1777, sannolikt *LS* (1770-talet?), *MK* 1784 och *Messun muoto* samma år. Åtminstone de två sistnämnda, vid detta tillfälle ganska nyutgivna

¹⁰⁰ Se *Andersson*, Musikaliska sällskapet etc. s. 26ff. – *Andersson*, som inte observerat Schücks brevtgåva, framkastar tanken, att *Lenning* kan ha varit Mennanders musiklärare och att notbokens tillkomst haft samband med detta (a.a. s. 27f).

¹⁰¹ K. G. *Leinberg* (utg.), *Dagboksanteckningar under en resa till Åbo 1785 af C. F. Fredenheim* (Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland LI. Förhandlingar och uppsatser 15, 1901 (1902)) s. 227.

häftena har Fredenheim mottagit. Han meddelar, att han redan samma dag skickade dem vidare till Sverige. Fredenheims fader, ärkebiskop *Mennander*, hade tio år tidigare, dvs. innan något av de nämnda trycken utkommit, flyttat från Åbo till Uppsala. Kanske ville Lindell genom sonens förmedling göra sig påmind hos ärkebiskopen. Det har i så fall varit helt i överensstämmelse med Lindells önskan som Fredenheim vidarebefordrade åtminstone *MK* till ärkebiskopen. *Messun muoto* sände Fredenheim till sin musikkunniga hustru *Christina Elisabeth, f. Hebbe*,¹⁰² möjligen i avsikt, att det sedan skulle komma till användning i Finska kyrkan, vars kyrkoråd Fredenheim tillhörde.¹⁰³

Lindell kan emellertid mycket väl tänkas ha givit Fredenheim inte endast dessa två mässhäften utan *alla* sina arbeten. Om ett exemplar av *LS* ingick bland dem, så har noterna sannolikt varit införda i det, eftersom detta var fallet med de två mässhäftena. Fredenheim säger med en oegentlig formulering, att dessa var "*tryckte i noter här i Åbo*."

Hypotesen, att Fredenheim mottagit fem skrifter av Lindell men själv behåll-

¹⁰² Om henne se senast C.-G. S. *Mörner*, Ett musikbrev 1799 från Genseric Brandel till Bernhard Crusell (STM 49, 1967 (1968)) s. 175 not 15. – En skämtsam omkastning av två stavelser, som Brandel gjort i frasen "*freder chez Madame Dinenheim*" har fört Mörner på villospår (a.a. s. 173 och not 33). Det är lika utsiktslöst att söka uppgifter om denna Madame "*Dinenheim*" (= *Fredenheim*) som om herrarnas "*Belli & Acerbotti*" (= *Bellotti och Acerbi*) (a.a. s. 172 och not 28).

¹⁰³ Se R. *Murray*, Finska församlingen i Stockholm (1954) s. 183ff.

lit endast *Cantilenarum selectiorum* etc., *Noters utseende* etc. och *LS* kan kombineras med det faktum, att *UUB* äger just dessa tre, bundna tillsammans i ett samlingsband. *UUB* har som nämnts inte registrerat när och hur förvärvet av dessa småtryck skedde. Men de kan ha ingått i de buntar med ströskrifter i oktavformat, som såldes vid auktionen på Fredenheims omfattande boksamling år 1805.¹⁰⁴ I *UUB* har de böcker, som inköptes vid denna auktion, förtecknats, men liksom inga hss upptogs där,¹⁰⁵ kan småtrycken ha förbigåtts.

Att Lindells häften, som förut nämnts, inbundits tillsammans med småtryck från bl.a. 1820, talar inte emot tanken, att de kommit i *UUB*:s ägo tidigast efter Fredenheim-auktionen 1805.

Det finns flera obevisade och väl obevisbara led i hypotesen, att *LS-U* ursprungligen skänkts av Lindell till Fredenheim och efter hans död förvärvats av *UUB*. Men den är inte osannolik.

9. Åbotraditionen och "Svenska mässan" 1799.

Svenska kyrkans prästutbildning var ännu i slutet av 1700-talet helt inriktad på teoretiska studier. Då började dock kritiska röster höras, som yrkade

¹⁰⁴ Se *Förteckning På den Boksamling, som tilhört framl. Herr Öfver-Intendenten och Ridd. Carl Fredr. FREDENHEIM... medelst offentlig Auktion... 1805*, s. 131.

¹⁰⁵ Se *M. Parvio, Canon Ecclesiasticus* (Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 70, 1966) s. 14.

på en reform. Bl.a. betonade man, att dogmhistoriska kunskaper var av mindre nytta för prästen i hans praktiska tjänst än förmågan att värdigt utföra de kyrkliga ceremonierna.¹⁰⁶

Mot den bakgrunden får Lindells *Mässan korteligen med noter och tact utförd jämte åtbörden* 1784 ett särskilt intresse. Detta mässutdrag skilde sig från den gällande *HB 1693* både genom sina tryckta notplan, på vilka taktindelade melodier till alla prästens sångpartier kunde införas efter Lindells mönsterexemplar, och sina noggrannare anvisningar för prästens liturgiska betående. Häftet kunde dock inte ersätta *HB*,¹⁰⁷ vilket är ett indicium på, att *MK tillkommit i främst pedagogiskt syfte*. *MK 1784* och dess finska upplaga samma år bevisar i så fall, att man i Åbo inte helt försummat prästutbildningens praktiskt-liturgiska sida. Det är inte känt, om några regelbundna liturgiska sångövningar anordnats för de blivande prästerna. Men det förefaller inte uteslutet, att det musikstipendium, som Lindell ända till sin död uppbar vid akademien,¹⁰⁸ åtminstone delvis utgjort ersättning för sådan undervisning. Hundra år tidigare hade *Johannes Salmenius* fungerat som både akademins och katedralskolans sånglärare.¹⁰⁹ Och prosten *Johan Stråhlman* har berättat,

¹⁰⁶ Se *H. Wijkmark, Samuel Ödmann* (1923) s. 242.

¹⁰⁷ *MK Inledn.* s. 5.

¹⁰⁸ Se *V. Lagus, Åbo Academies studentmatrikel, Suppl.* (1906), s. 70; *E. Marvia* i *Suomalaisia musiikin taitajia*, utg. av *M. Pulkkinen* (1958) s. 23. Jfr *Andersson, Musikaliska sällskapet* etc. s. 23.

¹⁰⁹ *Andersson, Studier* etc. s. 35ff.

att han år 1792 tillsammans med några andra studenter under tre månader dagligen gick hos *Simon Telenius*, Lindells efterträdare, "för at lära messa och sjunga".¹¹⁰

I det prästeseminarium, som enligt ett förslag av *Jacob Tengström* grundades i Åbo 1804 och som snart fick efterföljare i de andra universitetsstäderna, hade kyrkosången inte upptagits som särskilt ämne i undervisningsplanen. Det skedde först i instruktionen för Åbo-seminariet år 1818.¹¹¹ Men de praktiska övningarna i prästerliga förrättningar¹¹² har väl i någon utsträckning inkluderat mässning, även om någon direkt sångundervisning inte förekom. Till skillnad från vissa av sina neologiska meningsfränder ivrade Tengström inte för någon inskränkning av den liturgiska sången. Hans omsorg om denna, som kom till uttryck vid prästmötet i Åbo 1807,¹¹³ talar för att den inte helt förbisågs i den nya prästutbildningen.¹¹⁴

¹¹⁰ *S. Pinomaa* (utg.), *Urkunder rörande släkten Stråhlman* (Finska kyrkohistoriska samfundets årsskrift 48-51, 1958-61 (1963)) s. 341.

¹¹¹ Se *F. W. von Schubert*, *Sveriges Kyrko-Författning och Lärowerk*, öfwers. med anm. och tillägg af *A. Z. Pettersson* I (1822) s. 238.

¹¹² Se härom *Wijkmark* a.a. s. 246ff; *G. Nikander*, *Jacob Tengström* såsom akademisk lärare och biskop intill 1808 (1913) s. 113 och 120f.

¹¹³ Se *Rosenqvist* a.a. s. 102 not 2; *Nikander* a.a. s. 154 och 184.

¹¹⁴ *Uppsalaseminariets* föreståndare, *Samuel Ödmann*, "mässade med sina seminarister så att det hördes vida omkring", uppger *Wijkmark*, tyvärr utan angivande av källbelägg (*H. Wijkmark* (utg.), *Samuel Ödmanns skrifter*

I ett tal inför *Musikaliska sällskapet* i Åbo hade Tengström år 1795 talat om det kyrkomusikaliska förfallet "på de flästa ställen i riket" utan att göra något undantag för den egna staden men väl för Stockholm. Bl.a. i fråga om den "renare och uppbyggeligare Choralmusik", som där utövades, hade provinserna (förmodligen inklusive Åbo) ett föredöme att följa.¹¹⁵

Det vore föga förvånande om också den stockholmska mässmusik, som trycktes av *Ahlström* i *SM 1799*¹¹⁶ vann Tengströms gillande. Som en fördel bör han ha betraktat, att *SM 1799* hade tryckta noter för både prästens och församlingens sångpartier, de senare i *Haeffners* körsättningar, som utgjorde en epokbildande nyhet i den svenska mässmusikens historia. I varje fall torde denna enbart på privat initiativ utgivna mässmusik inte ha kunnat bli vanlig i stiftets församlingar utan hans godkännande.

I ett memorial från sannolikt år 1818 föreslog Aboprofessorn *G. G. Hällström* såsom ledamot av den tengströmska kyrkohandboks-kommittén en ändrad ordalydelse i mässdialogerna. Med en rad notexempel visade han, att förslaget inte medförde någon ändring i de melodier, som han uppgav, att församlingarna var vana vid.¹¹⁷ *Dessa me-*

och brev, I (1925) s. XXXVII). Se även *A. Adell*, *Gregorianik* I. De bundna formerna (1963) s. 35.

¹¹⁵ Talet är tryckt hos *Andersson*, *Musikaliska sällskapet* etc. s. 261f; även i *STM 10* (1928), s. 152f.

¹¹⁶ Se *MK Inledn.* s. 11f.

¹¹⁷ *Kyrkohandboks-kommitténs handl. nr 56 a, mom. 6 och 11* (Åbo Domkapitels arkiv, Åbo

lodier skiljer sig emellertid betydligt från LS-U och MK-A/H. De överensstämmer däremot helt med SM 1799. Tydligt har den stockholmska mässmusiken tämligen snart efter utgivningsåret 1799 börjat användas åtminstone i Åbo och därvid ersatt den inhemska tradition, som endast något årtionde tidigare fått sitt senaste nu kända nedslag i HUB-exemplaret av *Messun muoto* 1790. Liksom denna har sannolikt den nya mässmusiken förts ut i landet från Åbo, där prästerna fick sin utbildning.

10. Sammanfattning.

SM 1799 å ena sidan, växande motstånd mot all mässning¹¹⁸ å andra torde ha lett till att många mer eller mindre lokalt avgränsade mässångtraditioner nedsjönk i glömska. Då detta slags musik ytterst sällan tycks ha fästs i notskrift,¹¹⁹ kom därmed de olika sångsätten att försvinna för alltid. Men tack vare de med noter försedda exemplaren av Lindells MK och dess finska motsvarighet *Messun muoto* kan vi alltså få inblick i åtminstone 1700-talets Åbo-tradition. När LS nu fogas till bilden, vidgas vår kännedom om denna tradition väsentligt. Man tycker sig i Kyrie/Gratia-melodins varianter t.o.m. kunna särskilja två stadier i den.

LS och MK är var för sig och i sammanhang med varandra unika såsom li-

turgisk-musikaliska dokument från 1700-talets senare del. Kronologiskt ligger SM 1799 dem ganska nära, men detta mässhäfte har inte endast en olikartad ursprungsmiljö och tillkomsthistoria utan också en annan musikalisk karaktär.

Särskilt pga. Lutherpsalmen tillhör LS emellertid inte endast den rent liturgiska sångens historia utan också koralhistorien. I det avseendet kompletterar LS på ett märkligt sätt den också i sig själv märkliga koral-hs ADT. Ett viktigt ytterligare komplement har Lindells nu tyvärr förlorade stora notpsalmbok utgjort.

LS har sannolikt i lika hög grad hört hemma i katedralskolans som i Domkyrkans miljö. Tillsammans med Lindells *Cantilenae*-utgåvor och hans musikleära *Noters utseende* etc. torde LS ha använts i Åboskolans sångundervisning, vilken synes ha haft en mer traditionsbevarande prägel än de svenska skolornas.

Djäknekörens LS hade ett motstycke i mässprästens eller den blivande mässprästens MK, vilken i sin tur hade en motsvarighet i *Messun muoto*. Kanske har Lindell undervisat prästämnena vid Åbo akademi i liturgisk sång. I varje fall synes de svenska och finska mässhäftena i första hand ha tjänat pedagogiska syften.

Gemensamt för Lindells tryckta arbeten är att de så gott som uteslutande ägnats den enstämmiga vokalmusiken i kyrka och skola. Detta stämmer med

landsarkiv). *Rosenqvist*, som fäst uppmärksamheten på, att endast detta memorial behandlar musikaliska frågor, har (a.a. s. 98f och 134) citerat andra delar av samma moment.

¹¹⁸ Se *Rodhe* a.a. s. 86 och 98.

¹¹⁹ Se *MK Inledn.* s. 10.

hans dubbla anställning som Domkyrkans kantor och katedralskolans *director cantus*. I båda dessa egenskaper intar Lindell pga. sina olika publikationer

en särställning i Sverige-Finlands musikhistoria.

Folke Bohlin

Psaln. N. 4. Fenn. N. 4. 3. Strofh.

Vi---i tro uppå en Alsmågtig Gud, Som allting i sin
 orde, Skapat hafver härlig och god: Godt är alt thet, som
 han gjorde. Ofs för Fäder vil hon vara Af sin egen goda
 vilja: Han vil ofs alltid väl bevara, Och ofs icke ifrån sig
 skälja. Han bekår mer, bekår mer ofs, i sin kraft, i sin kraft
 Och ingen står emot hans magt. A-----men.

Psaln. N. 5. Fenn. N. 5. 3. Strofh.

I tro uppå en Gud, En Alsmågtigan Fader, Som ska-
 pat hafver himmel och jord: Och alt thet som både syn-
 ligt, Sä ock ofynligt är. c d e f g a h e d e

LS-U s. 1

Och uppå en HERRE, Jesum Christum, Som är Gud i en-
 födæ Son, Och af Fadren om födder förr evig tid, Gud af
 Gudi, Ljus af Guds klarhets ljus: Sannan Gud af sannan
 Gudi, Föddan och icke gjordan: Samma varelse med Fa-
 dren om: Genom hvilken allting gjord äro. Hvilken för
 ofs människor, Och för våra salighet skull, Neder steg af
 himmelen, Och tog mandom genom then Helga Andå, Af
 Maria Jungfru reen, Och vardt sann Måniskja: Blef
 ock ä för ofs Korsfäster under Pontio Pilato, dödder och

LS-U s. 2

begrafven. Nedersteg til helfvetit: Och på tredje dagen
 uppstod efter Skrifte rna. Och upför til Himla: Sitter på
 Fadrens högra hand: Och tådan igenkommandes med
 stor hårlighet, Til at adna lefvande och dda: På hvil-
 kens rike ingen ånde blifver.
 Och på then Helga Anda, HERran och lifgifvaren:
 Hvilken f. arenon. och Sonenom utgår. Then med Fa-
 arenom och Sonenom sammandyrkad och tilbeden, Och li-
 ka åra varder: Then och genom Propheterna talat haf-

LS-U s. 3

ver. Och ena helga allmänneliga och Apostoliska Kyrko.
 Vi bekänne en Döpelje Til syndernas föråtelse. Och för-
 väntet the dda uppståndelse, Och thet tilkommande verl-
 denes lif. A---men.
 Pfalm. 6. Fenn. 6.
 O Gud vi lofve Tig; O HERre vi tacke Tig. 2. Tig e-
 vige Fader, Vördar hela verlden, 3. Tig prisa alle Ang-
 lar, Himlar och alla krafter. 4. Tig prisa Cherubim och
 Seraphim, sungandes utan ånda: 5. Helig, Helig, Helig
 Herre Gud Zebaoth. 6. Fullt åro himlarna och jorden, af

LS-U s. 4

tit Majestät och hårlighet. 7. Tig lofva och prisfa alle
 helge Apostlar. 8. Theflikes lofva tig alle helge Pro-
 pheter. 9. Sammalunda lofva tig alle helge Martyrer.
 10. Then helga Kyrka i hela verden, bekänner dig för
 en Allsmågtig Fader, 11. Och tin enfödde Son, then
 med dig hafver sannan Gudom: 12. Theflikes Hug-
 si alaren then Helga Andä. 13. Tu Chrifte, Ahrons
 Konung, 14. Fadrens Son äft tu ä evighet. 15. Tilmån-
 nist. jones förlofning togst Tu i Jungfru lifve mandom

16. Tu öfverant ädden, Och upplåt Himmelen för the
 trogna. 17. Tu fitter på Guds högra hand i Fadrens
 hårlighet: 18. Tådan igen kommandes til at döma lof-
 vande och döda. 19. Ty bedje vi dig, At tu hjälper
 tina tjenare, Som tu med ditt dyra blod hafver återlöft.
 20. Och gifver them then eviga hårligheten med tin
 Helgon. 21. O HERre frälstitt folk; och välfigna tin
 arfvedel: 22. Och regera them, och uphög them i e-
 vighet. 23. HERre Gud vi lofve dig alla dagar: 24.

Och priset ditt namn ifrån evighet till evighet. 25. Be-
vara oss HERre i denna dag, At vi icke gjöre emot
din vilja. 26. Förbarma dig öfver oss, O HERre, Och
var oss barmhertig. 27. Vare din barmhertighet öf-
ver oss, Såsom vi på dig hoppes. 28. På dig hoppes
vi, O HERre, Låt oss icke komma på slamtid.
med svar för Pröd. K. A. 1.

Så och med tinnom Andra A = - men
Eft. Pröd. K. A. 1. Så och med tinnom Andra
Ni uplöste vår hertan! Tet är rätt och tillhörigt

LS-U s. 7

Kyrte, Dominicale.

HER-----re förbarma dig öfver oss! Chri-----ste
förbarma dig öfver oss! HER, -----re
förbarma dig öfver oss!

Agnus Dominic.

O Guds Lamb, som borttager världens synder för bar-
matig öfver oss! O Guds Lamb, som borttager verl-
denes synder, Gif oss din frid och välsignelse.

Gratia Domin.

Gu-----di vare tack och lof!
Aliter
Gudi vare tack och lof! Halleluja, Halleluja, Halleluja!

LS-U s. 8

Recensioner

Karl-Johan Hansson: Koralsalmboken 1697. En undersökning av dess tillkomst och musikaliska innehåll. (Acta Musica. Källskrifter och studier utgivna av Musikvetenskapliga Institutionen vid Åbo Akademi IV. Åbo 1967).

Arbetet är en licentiatavhandling och finns endast i stencilerade exemplar, 210 sidor i A4 format. Författaren rör sig på ett område, där åtskilligt har blivit utträttat, men mycket återstår att göra. Den svenska psalmtextens historia har många ägnat sig åt. Men koralen som följde den, och som bar den ut till människor, som inte kunde läsa, är mindre behandlad. Den är också mer svåråtkomlig. Den kräver insikt av musikteoretisk art, och sådan besittes inte av många.

Författaren har två huvudavdelningar i sitt arbete. Den första behandlar koralsalmbokens historia, den andra dess musikaliska innehåll.

Inledningsvis behandlas beteckningen koralsalmbok. Denna benämning har gjorts av de forskare, som tidigare sysslat med ämnet. Själv kallar sig den präktiga boken "*Then Swenska Psalm-boken*" tryckt 1697. Innebörden i ordet "psalm" är inte entydig. Ursprungligen betecknas därmed psaltarpsalm. Denna innebörd har ordet alltjämt i större delen av kristenheten. I den ang-

losaxiska världen, liksom i de lutherska kyrkorna i Amerika begagnas ordet *Hymn* för vår psalm. I Tyskland talas om "*Evangelisches Kirchengesangbuch*". Beteckningen psalm för kyrkovisa tillhör den nordiska lutherdomen. Första gången hos oss ordet psalmbok begagnas för en samling av kyrkovisor är 1562.

Inte heller ordet "koral" är entydigt. När Laurentius Laurinus, skolrektor i Söderköping, gav ut en handledning i musikkunskap vid 1600-talets mitt, skilde han på cantus choralis och cantus figurativus. Med cantus choralis menade han vad vi plägar kalla gregoriansk sång. Han beskriver den så, att man sjunger lika länge på var ton. Beteckningen koralbok är sålunda icke i överensstämmelse med 1600-talets praxis. – När nu bokens titel inte särskilt anger, att den är en bok med noter, kan det bero på, att det för alla var självklart, att kyrkovisan skulle sjungas och inte läsas. I alla händelser var melodin redskapet, som gjorde texten till folkets egendom. Evangeliet sjöngs in i människors medvetande.

Man synes sålunda ej under 1600-talet ha gjort skillnad mellan textbok och melodibok. När den i avhandlingen meromnämnde Israel Leimontinus sökte förmå Kalmar konsistorium att godta hans sångbok, kallade han den själv

"Swensk Psalmbok". Vörd. konsistoriet var ovilligt att acceptera sångboken, eftersom man inte ville öka förvirringen beträffande psalmböcker. Det fanns så många förut. Här skulle komma en till. Man uppfattade Leimontinus' arbete som ett nytt försök att sätta textbok i menighetens händer. Det originella i Leimontinus' melodibok ägnade man mindre uppmärksamhet.

Någon tidigare framställning av koralpsalmbokens utgivande finns ej. Åran av dess tillkomst tillhör i någon mån mångkunnige Olaus Rudbeck, i mindre mån Jesper Swedberg, och allra mest matematikprofessorn i Uppsala Harald Vallerius, – matematik och musik hörde båda till räknekonsten. Författaren ägnar Harald Vallerius särskild uppmärksamhet. Mindre ärofull framträder Jesper Swedberg. Till änglaskådarens karaktär hör, att han var utrustad med starkt sinne för ekonomi. Att boktryckaren Burchardi fick göra trycket, berodde på överenskommelse mellan honom och Swedberg – och Swedberg tog därvid hem högsta vinsten! O stora människa, så liten du är.

Avhandlingens senare del tar upp koralpsalmbokens musikaliska innehåll. Varje text har sin melodi, men många texter har gemensamma melodier. 1600-talets bestånd av melodihandskrifter mynnade ut i den stadfästa koralpsalmboken av 1697. Författaren menar, att i synnerhet två av dessa handskrifter haft betydelse för Vallerius, nämligen Riddarholmshandskriften och Leimontinushandskriften (Rappehandskriften). Författaren förmodar att "Israel Lei-

montinus' koralbok var antagligen känd i universitetsstaden". Så förhöll det sig nog inte. Men Vallerius kunde ha funnit den i prästeståndet, i consistorium regni, dit Leimontinushandskriften blivit skickad av konsistoriet i Kalmar för prövning. Genom handskriftens betydelse vid tillblivelsen av koralpsalmboken fick den bortglömde och olycklige kantorn i Kalmar inflytande på sättet att sjunga i svenska kyrkor.

Många problem gömmer sig bakom koralpsalmboken. Hur sjöng man egentligen, innan denna bok blev utsänd till kyrkorna? Hurudan var psalmsången i de svenska landsbygdskyrkorna under stormaktstidevarvet och tidigare? – Man gör sig inga romantiska föreställningar om lössläppta vårbäckars brus, som bröt den medeltida isen, när den "evangeliska psalmen" gavs åt menigheten. Ibland kan vi skymta besvärligheterna, när kantor skulle leda sången i kyrkornas kompakta hopar. I Drothem i Östergötland blev en "hiskelig kakafofia" – kantor måste lämna sin stol och ställa sig nere i kyrkan för att försöka hålla samman sången. – Koralvariationerna i de handskrivna sångböckerna är många. Berodde olikheterna i Alemshandskriften, Mönsteråshandskriften, Kalmarhandskriften, Leimontinushandskriften på "folkliga" variationer vittnande om sångkultur eller på skrivbordsknåp av ivriga kantorer? Ett par namn känner vi i alla fall: Frosterus i Mönsterås och Leimontinus i Kalmar. – Efter vilka principer utarbetade Vallerius den av Konungen fastställda koralformen?

1600-talet var en brytningstid – som

alla andra tider – en brytningstid mellan gammalt och nytt också i den kyrkliga sången. Alltjämt hade man sinne för den gregorianska sångens särart. Denna uttrycktes genom en särskild mensuralnotskrift med öppna kvadratnoter. Dessutom blir den traditionella sångens melodier inte försedda med understämman. Men rörelsen gick från kyrkoton till dur och moll. En blandning av båda anses vara karakteristisk för Sverige.

Författaren behandlar inte alls mässmelodierna, sådana de finns i koralpsalmboken. Han skulle ha funnit, att de anslöt sig till uppsalatraktionen, sådan denna manifesterats tidigare i Liber Cantus Upsaliensis av 1620. Under 1600-talet hade nämligen tidigare varje stift sin egen tradition, enligt vilken man sjöng i kyrkorna, och som uppehölls genom katedralskolornas undervisning om sången. Koralsalmboken betydde även i detta avseende uniformering av den svenska kyrkan.

Den besvärliga frågan om psalmkorallernas härstamning behandlas. Många koraler har tyskt ursprung, en del danskt eller norskt. 109 koraler av 254 kan inte med säkerhet härledas från sin källa. Där är möjligheten öppen att finna svenska original. Dit hör sådana som i gällande korallbok nr 2 (Du som härlig ställde), nr 76 (Jesu, du mitt liv och hälsa), nr 96 (Vi tacke dig, o Jesu god), nr 92 (Skåder, skåder nu här alle), nr 106 (Upp min tunga), nr 108 (Han lever, o min ande känn), nr 256 (Vart flyr jag för Gud), nr 258 (En syndig man), nr 10 (Lovad vare

Herren), nr 234 (Vi önske nu vår brudgum och brud).

Möjligheten att bevisa deras svenska ursprung är nog mycket liten. Omdömen sådana som en svensk "nationell egenart" är säkert godtyckliga.

Författarens källförteckning är ofullständig. Trots att han i texten behandlar och hänvisar till de kända korallhandskrifterna från 1600-talet, upptar han dem ej i sin förteckning över otryckta källor. Av det jämförelsevis rika beståndet av sådana källor från Kalmarbygden nämner han endast "Kalmar handskriften folio I". Däremot inte Alemshandskriften, Mönsteråshandskriften och Madesjöhandskriften II.

I en sista avdelning berättar författaren om koralsalmbokens öde under det följande århundradet fram till Haeffner. Och när Haeffners period är avslutad, tillerkännes koralsalmboken att vara inte bara en avslutning på reformations- och stormaktstidevarvets koralarbete, utan också en begynnelse, vars fortsättning går in i vår tid "såsom en av grundstenarna för svensk kyrkomusik överhuvud."

Jan Redin

Om den romanska konsten i Norden

När kristendomen nådde Norden, var det den romanska konsten, som blev vägledande för kultrummens utformning. De massiva romanska domkyrkorna liksom den tunga romanska lantkyrkan påminner om fästningar,

om tillflyktsorter, dit man kunde dra sig tillbaka från tidens ondska för att i det sparsamt upplysta kyrkorummet möta "das ganz Andere", den himmelska verkligheten, evighetsdimensionen.

Det har skrivits mycket om Nordens romanska konst, och det finns också ett påfallande rikt material att behandla! Men hittills har saknats en "synoptisk" framställning, ett arbete som parallellt och grundligt presenterar den romanska epokens konstbestånd i hela Norden. Denna brist är emellertid nu reparerad. Hösten 1968 utkom professorn i konsthistoria vid Stockholms universitet, Armin Tuulse, med sitt lika grundlärdade som praktfulla arbete "Romansk konst i Norden". Framställningen börjar med ett utförligt avsnitt om arkitekturen, och här har förf. med något av en detektivs skicklighet följt den kristna missionen i spåren och lyckats få fram ett imponerande material om stavkyrkorna – dels ett arkeologiskt-dokumentariskt material, dels en studie i bevarade monument. Och när det gäller stavkyrkorna är ju, som bekant, Norge på ett särskilt sätt intressant. Men det är överraskande att se, hur mycket Tuulse fått fram också om svenska stavkyrkor.

I avsnittet Södra Skandinavien äldsta stenkyrkor behandlas bl.a. Dalby Heligkorskyrka, så vitt bekant Sveriges äldsta bevarade kyrka. Sedan kommer ett avsnitt om Lundadömen och därnäst presenteras kretsen kring Lunds domkyrka: Skånes äldsta romanska stenkyrkor. Efter ett kapitel om de romanska domkyrkorna i Danmark, Ribe, Viborg och Slesvig, behandlas på ett

likartat sätt landskyrkorna i Danmark. Och här finns ett mycket rikt flödande material – i synnerhet på Jylland. Nästa avsnitt ägnas åt Norges katedraler och landskyrkor, varefter författaren flyttar över till Svealand och griper sig an problemen kring Sigtuna och Gamla Uppsala. Med utgångspunkt från Sigtunagruppen får Tuulse sedan anledning att beskriva de märkliga östtornskyrkorna i Sverige, där han icke blott stannar vid de traditionellt "katalogiserade": Skånella, Norrsunda, Husby-Ärlinghundra och Färentuna utan fortsätter med Järfälla, Ytterenhörna och Munktorp och får med även Hossmo, Hamneda, Källstad, Ask och Ödeshög.

Sedan kommer turen till de mera okomplicerade romanska kyrkorna i Götaland och Svealand, vilka består av långhus, lägre och smalare kor med absid (stundom utan absid) samt ibland med västtorn. Ett särskilt intresse tilldrar sig cisterciensernas klosterkyrkor, liksom avsnittet om Danmarks tegelarkitektur. Men allra mest spännande – om man får använda detta uttryck i sammanhanget – är det ändå att läsa om rundkyrkorna och om Kalmartrakten och Ölands försvarskyrkor.

Bokens andra huvudavsnitt ägnas åt skulpturen, och här kommer nu både det rika dopfuntsmaterialet och portal-skulpturerna in i bilden, men också metallarbeten, såsom antemensalen, och icke minst träskulpturer. Bl.a. behandlas de fascinerande romanska krucifixen med deras utveckling från den tidlöse Rex Gloriae till den lidandesmärkta Konungen. Slutavsnittet ägnas åt den romanska epokens kyrkomåleri, och

även här ser man det stora värdet av att ha fått en samlad framställning av hela det nordiska materialet, som nu blivit på ett helt annat sätt än tidigare överblickbart. Arbetet om Nordens romanska konst är ingen torr, abstrakt framställning, utan ett pedagogiskt upplagt, lättillgängligt studium. Icke minst det rikhaltiga bildmaterialet med fotografier av synnerligen hög klass bidrar till att göra framställningen levande och påtaglig.

De 256 bilderna ledsagas av en utförlig förklarande text i ett särskilt appendix. Vidare finns det instruktiva kartor över det romanska konstbeståndet, litteraturförteckning och utförliga register. Arbetet har också utkommit i en tysk upplaga och en engelsk – båda förkortade i förhållande till den svenska grundboken. Arbetet heter i de båda utländska versionerna *Scandinavia Romanica*, en titel som väl hade passat lika så bra på den svenska upplagan. Ty här saknas både Island och Finland. Vad Finland beträffar, kommer ju kristendomen dit först vid en tidpunkt, då den romanska epoken sjöng på sista versen.

Det ligger i sakens natur, att den som hyser intresse för liturgi och kultens yttersida också måste ägna uppmärksamheten åt själva kyrkorummet, dess utformning och dess utsmyckning. Professor Tuulses förnämliga arbete utgör den bästa handledningen, som finns, för ett dylikt studium.

Bengt Ingmar Kilström

Armin Tuulse, Romansk konst i Norden, Bonniers förlag 1968.

Bo Ekvall: Från gregoriansk sång till Bach. Verbum 1968

Av den flitige Bo Ekvall föreligger en handledning för musiklyssnarcirklar. Boken ger på 56 sidor en översikt av kyrkomusikens viktigaste epoker och genrer till och med Bach. Efter den gregorianska sången behandlas flerstämmighetens uppkomst, motett och mässa, Lasso och Palestrina, andlig konsert och passion, Schütz, koral och koralsång, den protestantiska kyrkokantaten, Bach. Ett kapitel vardera ägnas orgelmusik och svensk kyrkomusik från 1600- och 1700-talen. Till varje kapitel hör frågor och uppgifter för deltagarna. Boken avslutas med anvisningar på grammofoonkivor, noter och litteratur, ett förslag till stoffets fördelning på tio sammankomster samt person- och sakregister. Boken förefaller vara pedagogiskt väl genomtänkt, språket är påfallande ledigt och textrutan är behagligt uppluckrad av finstiltade stycken med utförliga verkanalyser, av diagram och textuppställningar till belysning av rytmiska förlopp. Allt detta gör boken lättläst trots rikedom på kunskapsstoff.

Vill man vara petig kan detaljanmärkingar göras. Den försvenskade formen *melism* (plur. *melismer*) torde vara att föredraga framför bokens plur. *melismor* (sing. *melisma*). Den schematiska skissen (sid. 15) av en psalmtons uppbyggnad tecknar *mediatio* med en nedåtgående figur, nästan identisk med *finalisfiguren*. Trots (det svenska) namnet *mittkadens* visar sig emellertid *psalmtornernas mittkadenser* efter en vågrörelse leda tillbaka till samma ton som *tuban* – i sjunde tonen t. o. m. ett steg ovanför *tuban*. Figuren bör alltså se annorlunda ut. Till kapitlet om den gregorianska sången skulle man nog önskat anvisning även på de goda inspelningar på svenska som finns på *Kyrkoton*. Och varför inte studera svenskt *completorium* i st. f. en *latinsk vesper*? – De internationellt vedertagna beteckningarna *S A T B* – med stor bokstav – är absolut att föredraga framför *s a t b*. Det måste vidare anses onödigt att konservera benämningen ”de nederländska skolorna”, som numera övergivits. Med tanke på den avsed-

da läsekretsen hade det varit bra att få uttalet av de besvärliga namnen Dufay, Okeghem, Willaert m. fl. På sid. 24 kan man få intrycket att Bach stod fullständigt främmande för tanken på tryckning av sina verk. Så var dock inte fallet. Några verk lät han trycka på egen bekostnad och av andra hade han förberett tryckning.

De här invändningarna och önskemålen förtar inte värdet av denna utmärkta lyssnarhandledning. Bland våra kyrkokörer, som så sällan har tid att lyssna, skulle den vara mycket nyttig. Inte minst kapitlet om orgelmusik skulle kanske kunna hjälpa organisternas korister att *lyssna* på den orgelmusik, som de så ofta konfronteras med.

GZ

O. Nussbaum, Der Standort des Liturgen am christlichen Altar vor dem Jahre 1000. Theophaneia 18:1-2. Textband 478 s., ill.-band 218 s. + 38 pl. Peter Hanstein Verlag, Bonn 1965. Häft. DM. 114:-.

I Per Beskows recension av detta arbete i föregående nummer – boken betecknades av rec. som oundgänglig vid studiet av det äldsta kyrkorummets utveckling – hade tyvärr ovanstående uppgifter om förlaget bortfallit.

TILLÄGG TILL DEN SVENSKA MÄSSBOKEN

– behöver vi ett sådant, när församlingarna på intet sätt har utnyttjat möjligheterna i 1942 års mässbok? Och man kallar det "Ny Mässmusik", fastän materialet är hämtat ur den gregorianska repertoaren!

Så talar bara den som tycker att allt är bra som vi har det. Man måste tvärtom med största tillfredsställelse välkomna både det arbete som nedlagts på att göra de gamla outslitliga melodierna ännu mera levande för oss och det resultat, som nu presenteras på tre sätt: 1. Tillägg till Den Svenska Mässboken, Verbum 1968, avsett för organisten/körledaren och liturgen (här förkortat MBT). 2.

Förslag till Ny Mässmusik, SKDB (Verbum) 1967, stencilupplaga, avsedd för kören och innehållande gregorianska introitus för samtliga söndagar och helgdagar, samt 3. "Ny Mässmusik", Verbum 1967, tryckta blad för församlingen.

Det som först slår en är givetvis den nya serieindelningen om fem serier, också den för övrigt efter äldre mönster: Allmänna serien, Högtidsserien, Julserien, Fasteserien och Påskserien, ett system, som på ett mycket smidigare sätt än det nuvarande tar hänsyn inte bara till kyrkoårets rytm utan också till de enskilda församlingarnas kyrkomusikaliska resurser och gudstjänstliv i stort.

Det nu slutgiltiga förslaget till "revision av det förefintliga äldre mässmusikmaterialet" har föregåtts av ett förslag från 1964 (re-censerat i Svenskt Gudstjänstliv 1966). Jämfört med detta har t.ex. antalet alternativ reducerats samtidigt som nya goda och enkla melodier tillkommit. Liksom i nuvarande mässbok löper några melodier tvärs över serierna. Sålunda finns nuvarande första seriens Stora Laudamus ur Missa de Angelis i både högtids- jul- och påskserien, medan Vi prisadig har samma melodi i alla serierna, alltså även i Fasteserien, där den dock brukas endast vid s. k. nattvardsgudstjänst, högtidligare form. Melodien är en reviderad och förenklad form av nuvarande första seriens och försedd med både trestämmigt och fyrstämmigt orgelackompanjemang.

Det är med ett leende man läser utgivarens försäkran, att MBT "inte är avsett att på någon punkt sätta den nuvarande mässboken ur spel". Tanken med t.ex. den rytmiska förenklingen av Vi prisadig kan väl knappast vara någon annan än att detta Laudamus skall visa sig överlägset vårt nuvarande för att småningom helt ersätta detta. Det vore säkert också lyckligt. Därför vore det önskvärt, att denna sång så snart som möjligt trycks i "församlingsbladet", där den nu saknas. Man får också livligt hoppas att Allmänna seriens Stora Laudamus snabbt skall kunna erövra den stora församlingen som ett överlägset alternativ till Zulukyrians.

Moment 6-16 (salutation – allmän kyrko-

bön) rymmer en lång rad "goda råd" till - ja, är det inte en handbokscommitté? Hur länge skall det dröja, innan vi får lov att säga Amen, när prästen läser kollektbönen? Men varför inte ta steget fullt ut och även låta församlingen säga "Med dig vare ock Herren" i förekommande fall. Och att Amen skall läsas då församlingen läser med i Fader vår, borde trots det självklara ha påpekats. Rubriken "Kollektbön, som besvaras (1) av församlingen." måste vara ett olycksfall i arbetet. Bara Gud kan besvara våra böner, men församlingen kan instämma i bönen med sitt Amen. MBT anser att kyrkobönen bör kunna bedjas i s. k. nattvardsgudstjänst, högtidligare form (ett hanterligare ord bör snarast uppfinnas) vilket förefaller angeläget. Tyvärr har MBT avstått från det förslag till revision av Sursum corda, som fanns i 1964 års upplaga.

Niofaldigt Kyrie kan bedjas inte bara i den musikaliska formen aaa bbb aaac utan också aaa bbb ccc, såsom i Jul- och Påskserierna, och givetvis alltid med flerstämmigt inslag. Finns "församlingsbladet" till hands, bör denna variation inte bereda några svårigheter.

Jämfört med den förvirrande blandningen av åttondelar, fjärdedelar och hal noter som grundnotvärde i nuvarande mässbok är den konsekventa användningen av åttondelar som grundnotvärde i de gregorianska melodierna fördelaktig. De fjärdedelar som finns i MBT motsvarar i stället bestämda rytmiska företeelser i neumskriften såsom bistrofa, pressus o d eller anger en naturlig musikalisk avfrasing.

En värdefull och efterlängtd nyhet är den hänsyn man tagit till ett korrekt svenskt uttal. Präster och kyrkomusiker observera att det heter: vi tillbedja dig, Fader allsmäktigt, Guds Lamm, som borttager. (Tyvärr har man inte kunnat rensa ut det fula "tillbedja" ur Högtidsseriens m. fl. Stora Laudamus) Eljest framgår ordaccenten tydligt av orgelackompanjemanget. I Allmänna seriens Stora Laudamus torde dock denna omsorg om språkets uttal ha medfört att man på den betonade stavelsen "till" i "tillbedja" placerat en neum, som av allt att döma bör vara obetonad.

För nästa upplaga av MBT emotser man gärna en källförteckning och ett mindre träkigt omslag.

Gudrun Zethelius

NYUTGIVEN KYRKOMUSIK

När man försöker överblicka de utgåvor av kyrkomusik som de olika förlagen under ett år distribuerar finner man att det är en brokig flora och de fyra högar som ligger framför mig på skrivbordet är både stora och mycket skiftande till innehållet. Där finns musik, gammal och ny, som känns angelägen och sådan som verkar direkt onödig. En hel hop nytryckt av äldre körhymner, främst från Verbums förlag, finns det knappast någon anledning att här behandla, det mesta är välkommet. För

blandad kör

finner man musik av växlande svårighetsgrad såväl för den mindre rutinerade som för den avancerade kören. *Albert Runbäck* presenterar andra delen av sin samling "*I kyrkan*" (Wessmans Musikförlag). Häftet (varje hymn finns även separat) innehåller tio hymner för olika högtidsdagar, en aftonhymn, en hymn för skördegudstjänst samt fyra hymner för söndagar i allmänhet. I de flesta fall är det frågan om satser över melodier som Runbäck hämtat från olika håll, i några fall från Koralboken vilket gör dessa satser användbara också vid alternatimsång. De båda häftena "*I kyrkan*" rekommenderas varmt i främsta hand för den lilla kören. Samme tonsättare har nyligen kommit med "*Nytestamentliga lovsånger*, tre falsobordonesättningar för blandad kör" (Nord. Musikf.). Om man säger att detta häfte kännetecknas av bästa och välkända Runbäck-stil, så är häftet därmed rekommenderat.

Svenska Missionsförbundets Sångarförbunds häfte "*14 trestämmiga sättningar till Sånger och Psalmer*" innehåller satser av tioalet tonsättare. Satserna bygger på melodier ur SMF:s församlingssångbok men flera återfinnes också i koralboken. Alla satserna känns kanske

inte övertygande men de bör kunna komma till användning som hymner eller vid alternatimsång. SMS presenterar också intressantare ting, nämligen "*Han på korset*", kanon av *Sven-Eric Johanson* för kör och orgel. Detta stycke utgör avslutningen på S-E Johansons hörspel "*Ave krax - ave crux*" och rekommenderas oförbehållsamt *alla körer*. Hymner användbara som alternatimsatser presenterar Eriks Musikförlag med två satser av *Gunnar Holm* "*En herrdag i höjden*" (Sv. ps. 591) och "*I himmelen, i himmelen*" (Sv. ps. 144) Wessmans Musikförlag med en fin sats av *Daniel Olson* "*Pris vare Gud, allena han*" (Sv. ps. 329) samt Noteria med "*O du saliga*" (Sv. ps. 53) i körsats av *Dan-Olof Stenlund*. Samtliga satser för trestämmig blandad kör men D Olsons sats går också att utföra för två lika röster. Tyvärr måste sägas att Stenlunds sats verkar onödig.

Gunnar Holm har komponerat en evangelie-motett för Juldagen "*Varen icke förskräckt*" (Eriks) för fyrst. bl. kör och från samma förlag kommer tre hymner av S-E Johanson "*Herre, jag har hört din stämma*" (text: R Jändel), "*En broder mer*" (S Dagerman) och "*Bön*" (Franciskus av Assisi), den sista för fyrst. bl. kör och de övriga för trest. S-E Johanson visar här ytterligare prov på sin oerhört fina känsla för kördeklamation och körens fina klangliga möjligheter. De angivna styckena kan välla både körledare och körsångare problem men arbetet ger utbyte.

På det nya förlaget Cantate i Västerås har *Roland Forsberg* utgivit "*Communio*", tre nattvardshymner för trest. bl. kör. Styckena är intressanta och användbara och lämpar sig bra för den lilla kören som vill pröva något annorlunda men överkomligt. *Niofaldigt Kyrie* av *Gunnar Thyrestam* för unison kör, blandad kör, församlingssång och orgel (Noteria) bygger på allmänna seriens (IV seriens) Kyrie. Man måste fråga vad anledningen är att man rytmiskt förändrat mässbokens och mässmusikförslagets melodi. Det kommer att skapa förvirring för den församling som skall bruka detta.

Ebbe Selén svarar för ytterligare en utgåva av ett verk av *Henry Du Mont*, denna gång

är det *Magnificat du premier Ton* (Eriks). Det enda man vill efterlysa i utgåvan är data om verket och anvisningar om utförandeanternativ av denna komposition för trest. bl. kör, solo och generalbas och ev. sjungande liturg. Verket torde lämpligen kunna förekomma i Vesper enl. aftonsångsritual. Ett välkommet tillskott till Trettondedagsmusik, om man här vill undvika själva julens firningsämne och understryka just trettondedagens karaktär, är Gustaf Ruuths utgåva av *W C Briegels* kantat "*På heliga tre kungars dag*", sv text Gunnar Hjort (Noteria) för soli (unisona körstämmor) fyrst. bl. kör och generalbas. Kantat i fickformat skulle *Eskil Hembergs* "*En natt som lyste*", kantat på Juldagen för sopran, bl. kör och instrument (Eriks) till Nils Bolanders text, kunna kallas. Ett kort stycke men omväxlande och tekniskt överkomligt.

En välkommen utgåva för Jungfru Marie Bebådelsedag svarar Harald Göransson för, nämligen *Claudio Monteverdis* Ave Maris Stella ur Vespro della Beata Vergine "*Hell dig, rena jungfru*" med sv. text ur Det Svenska Antifonalet II för solo, fyrst. bl. kör och generalbas. I förbarocksk dubbelkörstil har *Daniel Olsson* på samma förlag utgivit "*Som ett brus av stora vatten*" för Alla Helgons dag. Kompositionen kan enl. anvisningarna även utföras för en kör.

Evangelie-motett på femte sönd e Tref "*Frukta icke; härefter*" av *Egil Hovland* för fyrst. bl. kör (Verbum) har enl. utgåvan text hämtad från Matt. 5:10-11 vilket är felaktigt: texten finns i Luk. 5:10-11. Denna fina komposition rekommenderas för körer som ännu inte försökt sig på nyare musik men gärna vill göra detta, svårighetsgraden är överkomlig och fyrstämigheten bör ej avskräcka bl. a. därför att Hovland här ofta kopplar stämmorna två och två i oktaver. Samme tonsättare har komponerat en liten *julkantat* för blandad kör, 2 C-instrument och orgel (Norsk Musikforlag) som bygger på rytmiska melodiformen av Sv. ps. 32. Den lilla kantaten är ett fint exempel på bruksmusik och en svensk utgåva skulle säkert komma till flitig användning. Samma förlag

presenterar en koralkantat av *Kjell Mørk Karlsen* "Den lyse dag forgangen er" (Sv. ps. 438) för trest. bl. kör och orgel samt tre satser av *Tron Kverno* för blockflöjter, sång (solo el. kör) och orgel "De hellige tre konger" över en tysk folkmelodi. Den senare kan med fördel användas för

barn- eller damkör

och kan därmed hänskjutas till nästa hög utgiven kyrkomusik. Överst i den högen ligger här ett antal kompositioner från vårt norska grannland (Norsk Musikforlag), först fyra enstämmiga motetter för unison kör eller solo med orgel av *Egil Hovland*, nämligen de tidigare i Sverige utgivna "Himmel og jord" samt "Jeg er veien, sannheten og livet" samt "Dette er min Fars vilje" och "Motett på Olovsdagen".

Att sådana här motetter är välkomna och blir flitigt använda har konstaterats tidigare och det är förunderligt att se vad Hovland kan åstadkomma med så enkla medel. Ytterligare två nyheter från samma förlag "På jorden fred og glede", en julsång av *Hovland* för unison kör, 2 sopranblockflöjter och orgel, samt "Kom la oss juble for Herren" (Psalt. 95:1-2), tonsatt av *Knut Nystedt* för tvåst. barnkör, 2 blockflöjter och triangel. Av dessa två kompositioner är måhända Nystedts intressantast och borde komma till användning även i Sverige.

Stig-Gustav Schönberg har utgivit "Fyra motetter för röster och orgel" (Eriks). Samtliga går att utföra för unison kör och orgel men nr. 3 "Ty var två eller tre äro församlade" (Matt. 18:20) kan även utföras för tvåst. (SA) el. trest. (SAB) kör och orgel. Man har känslan av att Schönberg ibland överbelastar orgelsatsen på bekostnad av kören, framförallt i nr. 1 "Vart rike som har kommit i strid" (Matt. 12:25) och nr. 4 "Denne är min enfödda son" (Matt. 17:5), till den sista finns dock en alternativ orgelsats som inte i lika hög grad drar intresset från sången. Enklast till struktur och uppbyggnad är nr. 2 "Om I icke omvänden eder" (Matt. 18:13) som är mera recitativisk och där den rika förekomsten av kromatik, som

är betecknande för många av Schönbergs verk, inte blir lika påträngande. *Roland Forsberg* har gjort en enkel och fin motett för unison kör (ev. med ett kort avsnitt för bl. kör) över Matt. 11:28-30 "Kommen till mig" som varmt kan rekommenderas (SMS). På samma förlag finns utgiven en kantoreisats "Den dag du gav oss" av *H. Beuerle*. Denna sats till texten Sv. ps. 449 kan utföras av lika röster med eller utan instrument.

Ur Stifts- och Landsbiblioteket i Västerås har *Gustaf Ruuth* plockat fram en julkantat av *Johann Vierdanck* "Merk auf mein Herz" för 2 sopranstämmor, 2 violiner och generalbas (Noteria). Utgåvan har försetts med både tysk originaltext och svensk text och det är att förmoda och hoppas att denna lilla kantat skall införlivas med repertoaren i många av våra barn-, ungdoms- och damkörerna. Den är värd det.

Sist i denna hög tre häften, nämligen *Koraldiskanter* del 1 av *Gunnar Holm* (Eriks), *Gustaf Bjarnegårds Kyrkans år*, del 1, och *Kyrkans ungdom sjunger*, kyrkvisor för sång och instrument samlade och utgivna av *Gösta Christiansson*, de båda senare på förlaget Cantate. Någon detaljgranskning av dessa tre häften finns här ej plats för, men det kan framhållas att mycket av det som här finns är användbart främst i barnkörerna men också i sång- och instrumentalgrupper av annat slag. Kvaliteten är skiftande medan stilen är mindre skiftande, tyvärr.

För den körledare som vill söka nya vägar och framförallt utveckla sin barnkör och dess repertoar erbjuder *Wessmans Musikförlag* två mycket intressanta nyheter, nämligen *Roland Forsbergs* "Se jag gör allting nytt", collage för barnkör, och *Gunnar Valkares* "Ur Predikaren" för barnkör och instrument. Styckena rekommenderas mycket varmt. Arbetet med dem stimulerar och engagerar både körledare och barnkörsångare. De båda kompositionerna kommer också inom kort att finnas på en grammofonskiva "ung kyrkomusik" där de framföres tillsammans med andra nya nordiska sakrala körkompositioner av en kör och instrumentensemble under ledning av *Torsten Nilsson*.

Sakrala solosånger

tycks ha fastnat i schabloner mer än kanske någon annan sakral musik, det kan man återigen konstatera när jag nu övergår till den tredje högen med nytutgiven kyrkomusik. Här skulle man önska en verklig nyorientering. *Sven Österbergs "Inför evigheten"*, tre sånger vid jordfästning för soloröst och orgel (Noteria) tycker man sig ha hört tidigare och kan inte sägas vara något nytillskott till repertoaren. Att Österberg sedan dessutom använder uteslutande psalmtexter gör inte saken bättre. Norsk Musikforlag har sänt över sju solosånger. "*Ransak meg, o Gud*" (Psalt. 139:23-24) av *Sten Naess* är en sällsynt stillastående komposition och *Jakob Bjoraas "Bønn"* (A B Sandsdalen) för tankarna till *Gustaf Nordqvist*, dock inte när Nordqvist är som bäst. Tre folkmelodier från Gudbrandsdalen och Østerdalen, nedtecknade av O M Sandvik, har arrangerats för solosång och piano eller orgel av *Søren Gangfløt*. Det är "*Dagvise*" (text Sv. ps. 424), "*Det koster mer enn man fra først betenker*" och "*Nu rinner sole opp*". Slutligen två bidrag av den produktive *Egil Hovland "Det saelaste på jord"* (A. Hovden) och "*Fikentreet uten frukt*" (Luk. 13:7-9). Den sista sången är ett intressant bidrag till denna avdelning inte bara genom att tolvtonstekniken här kommit till användning. Får vi be om lite mera av det slaget för att komma ifrån schablonerna?

Orgelmusik

innehåller den fjärde och sista högen. Det hör inte till vanligheterna med nya orgelskolor. *Bo Ekvalls* bok "*Orgelspel*" med underrubriken "skola och spelbok för orgel" (Nord. Musikförlaget) tar man med stort intresse del av. Boken har många förtjänster om den används i undervisning där eleven har direktkontakt med läraren. Att lägga så stor del som Ekvall gör på koralspelet är förvisso riktigt och anvisningar som finns är riktiga och i allmänhet konsekventa. Vad man kanske saknar är lite allmänna principer om orgelspel, registrering, fingersättning (utöver

de fåtaliga anvisningarna) och förklaring av vissa använda uttryck. Man reagerar också inför vissa uttryck som t. ex. "Tag dessa koralbearbetningar som mönster för egna preludieförsök", sid. 64 (man kan ju alltid önska sig!) eller vad menas med "ljus klang", sid 11 för att bara ta några exempel. Hade det inte varit riktigare, om också svårare, att i anslutning till resp. stycken ge anvisningar om hur förekommande ornament skall utföras i stället för den korta uppställning på sid 76, som ger flera alternativ till varje ornament? När används vilket? Varför inte också använda melodiformen ur Tillägget till koralboken (t. ex. Sv. ps. 63) och varför inte i kommentaren till nr. 8 (sid. 4) säga att melodien finns i "Tillägget" och ej som nu bara konstatera att den inte finns i koralboken. Valet av repertoar har valts från en för begränsad tidsperiod fr. o. m. Scheidt till Gottlieb Muffat. Såväl romantiken som vår egen tid borde ha varit företrädd. Det finns säkert tonsättare som gärna skulle bidragit med specialskrivna stycken till denna skola.

Ekvall har gjort en förteckning över hur de i samlingen ingående styckena kan användas under kyrkoåret, en god tanke som kunde ha blivit ännu bättre om han också föreslagit musik för vigsel och jordfästning.

Trots de påpekanden som gjorts vill man rekommendera Ekvalls bok för undervisning i skolornas instrumentalmusik, i kyrkomusikernas fria musikundervisning, vid kurser m. m. Den fyller åtminstone delvis en stor lucka.

Erland von Koch, nyvorden professor, har komponerat ett litet stycke för orgel "*Melodia*" (Verbum). Ett okomplicerat och användbart stycke, utförbart på orgel med en manual och pedal.

Tre häften från Norsk Musikforlag skall här slutligen behandlas. "*Bryllups-Intrade för orgel*" av *Finn Skottner* tillhör den sorts musik som åtminstone undertecknad anser onödig. Ibland undrar man om tonsättaren menar allvar eller parodierar. "*Fire orgelkoraler*" av *Sten Naess* bl. a. över Sv. ps. 15 och 58 är varken originella eller märkvärdiga men kanske användbara. Så får *Egil Hovland* avsluta

också denna avdelning med *korpartita* för orgel över koralen "*Herre Gud, ditt dyre Navn og Aere*", ett verk av musikalisk halt vida överlägset de tidigare här nämnda, åtminstone i undertecknads ögon och öron.

Korpartitan omfattar sju korta satser där man kanske framförallt fäster sig vid den näst sista, en *passacaglia*.

Albert Sjögren

Laurentius Petri Sällskapet

KORALVECKA I VISBY den 6–11 augusti 1968.

För andra gången inbjöd Laurentius Petri Sällskapet i samarbete med Visby Stifts kyrkomusikförening till koralvecka i Visby. Och man kan väl knappast tänka sig en vackrare och värdigare ram än denna Östersjöns pärla, rosornas och ruinernas stad, där de många minnesmärkena från gången tid talar sitt mäktiga språk. Bland dem intar väl Sankta Maria domkyrka den förnämsta platsen, som dock inte endast är ett minnesmärke, utan en plats där livet pulserar. I den fick deltagarna samlas till mässa och tidegärd, till andakt och gudstjänster.

Till denna andra koralvecka i Visby kom också många deltagare, omkring ett 80-tal. Det var visserligen betydligt färre än i fjol, men detta var närmast en fördel. Även om lokalerna i Visby församlingshem var i knappaste laget också för denna mindre skara, så blev trängseln i alla fall inte olidlig. Vi lärde också känna varandra och kunde under de dagar "veckan" varade bli en sammansvetsad grupp, där vi starkt kände gemenskapen. Mycket glädjande var att det ungdomliga inslaget var så stort.

Koralvecka, ja, det rörde sig ju inte bara om koraler. Det hände verkligen mycket un-

der "veckan". Tidegärd, körsång, bibelmeditationer, föredrag, grupparbete, orgelstunder, mässa och gudstjänster. Tidegården med den gregorianska sången har väl vid tidigare konvent och "veckor" fått stort utrymme och satt sin prägel på programmet. Vid 1968 års koralvecka var det samtalen och diskussionerna, som kom att inta en mer dominerande plats än någonsin tidigare.

Mottot för koralveckan var en fråga: Ny mässa? och själva inbjudan till deltagande började med en fråga: om kristen gudstjänst skall ha någon relevans i vår tid, behöver den inte då radikalt nygestaltas? Det var denna fråga som koralveckan i Visby 1968 ville ge en allsidig belysning både i teori och praxis.

Först då det teoretiska. Ämnena för de fyra föredragen hade också formulerats som frågor: Ny mässordning? Ny bön? Ny mässmusik? Nytt tonspråk?

Om den första frågan "Ny mässordning?" talade rektor Erland Olson, som bl a framhöll att kyrkan måste engagera sig i de liturgiska frågorna. Den sekulariserade tidsåldern tvingar kyrkan inte bara att arbeta för världsnöden utan också för gudstjänslivet. Det är inte förändringar för förändringarnas skull utan opposition mot det traditionella, som gör att vi allvarligt måste ta itu med frågan om en

ny mässa. Gudstjänsten måste ge uttryck för att vara mötet mellan Gud och hans folk, men den icke troende världen måste vara med. Golgata-offret är ett offer för alla.

"Ny bön?" löd den fråga, som belystes av professor Ragnar Holte, som inskräpte vikten av att bönerna i vår mässa är avfattade på ett språk som den unga generationen förstår. Den som går söndag efter söndag i kyrkan märker inte hur mycket kanslivenksa vi har i våra böner. Korthet, enkelhet, kärnfullhet är liturgiäns väsen. Våra böner sysslar inte heller med de problem, som är aktuella i vår tid. Allmänna kyrkobönen tex kretsar för mycket kring vårt eget land, arbetsliv och samhälle.

Pater Jean Mouton behandlade frågan om "Ny mässmusik?" och gick särskilt in på de olika problem, som den katolska kyrkan i dag brottas med. Många frågor framkastades: Kan man skapa recitationsformer, som tilltalar moderna människor? Skall man läsa den Heliga Skrift eller skall man citera den? Hur skall man få det rätta sambandet mellan recitation av den Heliga Skrift och den responsoriala sången?

"Nytt tonspråk?" Den frågan hade fallit på tonsättaren Sven-Eric Johansons lott att belysa. Han ställde frågan: behöver vi ett nytt tonspråk? Vi har ju redan så mycket: Fader Bach, barocken, romantikerna. Hans svar på frågan var att vi har ett trängande behov av ett nytt tonspråk, och många lyckade försök hade gjorts både med pop och jazz. Ett exempel på hur han själv tänkte sig ett nytt tonspråk gav han bl a i ett preludium till ps. 22 Gud, trefaldig, statt oss bi. Hans förslag om att ibland ersätta den talade predikan med en sjungen eller med kyrkospel väckte nog delade meningar bland åhörarna.

Det kanske mest övertygande svaret på frågan om ett nytt tonspråk gav tonsättaren vid en orgelstund i domkyrkan i samband med middagsbönen, då han spelade egna verk. Om inte alla blev övertygade, så blev det väl ändå en tankeställare.

Den teoretiska belysningen av frågorna kom också till uttryck i grupparbetet, som fick

formen av samtal kring de frågor som behandlats i föredragen. Det blev mycket livliga debatter, som ofta varade långt utöver den i programmet utmätta tiden. Självfallet bröt sig meningarna mellan förkämparna för tradition och för nydaning, men samtalen fördes i en gemytlig och vänskaplig anda, och viljan till förståelse var stor på ömse sidor.

Många intressanta inlägg gjordes vid diskussionen på söndagskvällen över ämnet "Ny mässa i församlingen" med inledningsanföranden av kyrkoherde Eric Grönlund och musikedirektör Olle Scherwin. Vår skara hade då utökats med deltagarna i KMR:s ombudsmöte, som inleddes samma kväll.

Men koralveckan skulle också ge en praktisk belysning av de fyra frågorna. Så skedde också. Vid onsdagens morgonmässa i domkyrkan brukades ett helt nytt ritual till förkortad veckomässa. Vid fredagens aftonmässa, vid vilken kyrkoherde Karl-Erik Wallin var celebrant, användes tidegårdens syndabekännelse och avlösning i stället för den i handboken av år 1942 föreskrivna, samt helt ny mässmusik, komponerad av musikedirektör Torsten Sörenson, som också tjänstgjorde vid orgeln. Böner ur det förslag, som sedan förelades höstens kyrkomöte, brukades vid dessa båda mässor liksom vid tidebönerna. I söndagens högmässa användes Allmänna serien enligt Liturgiska Nämndens förslag till ny mässmusik. Söndagens vesper följde Liturgiska Nämndens förslag till Alternativt aftonsångsritual och Meloditillägget av år 1964 var i flitigt bruk. Allt detta var ju inte nyheter; en del hade prövats vid de senaste årens konvent. Det var inte heller något radikalt och det stämde helt med de riktlinjer, som rektor Erland Olson angav i sitt föredrag: vi kan i vår högmässa inte avvara skriftläsning, nattvardsfirande, böner och lovsång.

Förnämlig orgelmusik fick deltagarna tillfälle att lyssna till så gott som varje dag. En stor högtidsstund blev musikgudstjänsten i domkyrkan på onsdagskvällen, då professor Alf Linder satt vid orgeln. En annan kväll spelade musikedirektör Olle Scherwin på orgeln i Hemse vackra kyrka, en orgelandakt, som blev avslutningen på en ovanligt givande

utflykt på mellersta Gotland med landsantikvarien själv, Dr. Gunnar Svanström, som ciceron. Och vem kunde veta mera om Gotland och dess fornminnen än han, som dock förstod att utportionera sitt vetande i för oss lekmän väl avpassade doser. Särskilt intressant för oss var att under Dr. Svanströms ledning få se några av de senast restaurerade kyrkorna.

* * *

Det var med många tankar och funderingar som man vände hemåt igen. Något entydigt svar hade väl inte givits på frågorna, och det var väl inte heller meningen. Avsikten var ju att de skulle belysas och ventileras. Flera av de "gamla" trogna deltagarna i LPS-konventen konstaterade nog med ett visst vemod att gregoriansken denna gång kom i skymundan och kunde kanske inte undertrycka en stilla undran, om det endast var en paus i LPS arbete för återuppväckandet av den gregorianska sången eller om detta måhända är ett avslutat kapitel. Men å andra sidan: det sällskap som bär Laurentius Petri namn bör ju också ha dörren öppen för vad som rör sig i tiden.

Stina Källqvist

ARSBERÄTTELSE

över Laurentius Petri Sällskapets verksamhet, avgiven i Visby vid det 27:e årsmötet den 6 aug. 1968

Laurentius Petri Sällskapets styrelse har under arbetsåret 1967-68 utgjorts av professor Ragnar Holte, Uppsala, ordf., kyrkoherde Karl-Erik Wallin, Backaryd, v. ordf., musikdirektör, teol. o. fil. kand. Gudrun Zethelius, Burträsk, sekreterare, fil. mag. Vivi Andersson, Burträsk, kassaförvaltare, domkyrkoorganist Albert Sjögren, Visby, och fil. lic. teol. kand. Folke Bohlin, Uppsala.

Suppleanter i styrelsen har varit docent Lars Hartman, Uppsala, musikdir. Rut Ericsson,

Danderyd, och komminister Sören Bolander, Askeryd.

Adjungerade ledamöter i styrelsen har varit fru Karin Peters, kontraktsprosten Pehr Edwall, disponent Sven Håkan Ohlsson, domprosten G. A. Danell, prof. Helge Nyman, Åbo, dir. cant. Gustav Pettersson, Helsingfors, sogneprest Dag Monrad Møller, Oure, organist, teol. dr. Finn Viderø, Köpenhamn, samt domkyrkoorganist Gotthard Arnér.

Styrelsen har under arbetsåret sammanträtt i Stockholm den 22 jan. 1968.

Sällskapets medlemsantal uppgick den 31 dec. 1967 till 252.

Sällskapets koralvecka (sommarkonvent) 1967 var förlagd till Visby 1-6 aug. och samlade ca 130 deltagare. Den var osedvanligt innehållsrik. Utom domkyrkans dagliga midagsbön sjöngs laudes och completorium enl. Det Svenska Antifonalet I samt vesper (altern. aftonsångsritual) på lördag och söndag. Övningarna i gregoriansk sång leddes av Gudrun Zethelius. Till den flerstämmiga körsången hade LPS lyckats förvärva Eric Ericson. I söndagens högmässa utfördes under hans ledning bl. a. en nyskriven gradualsats av Torsten Nilsson och en likaledes ny motett av K. O. Robertsson samt Schütz evangeliemotett Fariséen och publikanen, som kom på sin rätta plats i evangelieläsningen. I söndagsvespern utfördes bl. a. Monteverdis 6-stämmiga Magnificat och Torsten Sörensons nyskrivna alternatimsats över "Den ljusa dag" för orgel, kör och församling. I onsdagens musikgudstjänst medverkade prof. Alf Linder, orgel, och prof. Helmut Krebs, sång. Tonsättaren Torsten Nilsson, orgel, genomförde i samarbete med doc. Lars Hartman två meditationer över Magnificat.

Under rubriken "Gammal och ny psalm" talade tonsättaren Torsten Sörenson om "Tonsättaren inför den nya psalmen", prof. Ragnar Holte om "Ritmiska problem i introitus-sången" och författarinnan Eva Norberg-Hagberg om "Diktaren inför den nya psalmen". Söndagskvällens diskussion om "Nya psalmer - nya koraler" inleddes av diktaren Anders Frostenson, tons. Torsten Nilsson och fil. lic. Sören Törnkvist. Filmen "Bengt Ham-

braeus' Preludium-Kyrie-Sanctus" visades av musikdir. Harald Göransson och diskuterades. – Som organister medverkade utom prof. Linder musikdirektörerna Torsten Sörenson, Per Rydén och Ingemar Månsson. Klockspelskonserter utfördes av B. Palm och L. M. Holmbäck. I söndagens högmässa medverkade bl. a. Ragnar Holte, Eric Ericson, Gudrun Zethelius och Albert Sjögren.

Till medlemmarna har utsänts 1967 års publikationer, nämligen årsboken Svenskt Guds-

tjänstliv, Nat. Franséns utgåva av Laurentius Petri "De Punctis", Franséns "Luther och reformationen", 1941, samt, i faksimilutgåva, Joh. Lindells "Mässan korteligen med noter . . .", 1784, med inledning av Folke Bohlin.

Visby den 6 aug. 1968

Ragnar Holte

Gudrun Zethelius

Ordf.

Sekr.

UNIVERSITETSBIOTEKET
15. DEC. 1970
LUND

MISSALE

FÖR SVENSKA KYRKAN

*Innehållande ordningen vid
den offentliga gudstjänsten
jämte kyrkoårets evangelier
och epistlar*

Av denna kända och uppskattade altarbok föreligger nu en tredje upplaga. I denna har en del ändringar vidtagits gentemot tidigare upplagor. Sålunda har alla notpartier gjorts om, varvid församlingens respektive kyrkokörens partier medtagits, vilket innebär uppfyllande av ett uttalat önskemål.

Vidare upprepas melodier i en del fall, där tidigare hänvisning skett mellan olika ritualer.

Pris i svart eller rött skinnband 135:—

GLEERUPS

Arthur Adell, Knut Peters

DET SVENSKA ANTIFONALET

Tillfälligt slutsåld.

I Antifonale till veckans tideböner.

II Antifonale till kyrkoårets tideböner.

Advent, jul, nyår, trettondedag jul, septuagesima, fastan, påsk, Kristi Himmelfärdsdag, pingst, heliga trefaldighet samt helgdagar och minnesdagar och tidegärder vid särskilda tillfällen: apostladag, martyrdag, kyrkmässa och de dödas minne.

Inb. 50:—

GLEERUPS

NYHET

ESBJÖRN BELFRAGE

1600-talspsalm

pris 32:--

I boken ges för första gången en samlad bild av stilutvecklingen i svensk psalm under senare delen av 1600-talet.

Med en rikedom av nytt stoff och nya synpunkter tecknas i denna studie vägen fram mot den bok som kan karakteriseras som det slutande århundradets främsta litterära dokument: 1695 års psalmbok.

GLEERUPS/LUND

CABOT-DICKS

Prästen i sjukrummet

pris hft. 32:50, inb. 38:50

"Prästen i sjukrummet" som skrivits i samarbete mellan en läkare och en präst har i USA blivit ett standardarbete för den evangeliska kyrkans andliga vård vid sjukhusen.

Bokens uppläggning är mycket konkret. Den är fylld av praktiska anvisningar och innehåller en mängd belysande exempel hämtade ur författarnas rika erfarenhet, som bidrar till en fördjupad förståelse av sjuka människors reaktioner och av hur den sjuke upplever sin egen situation. Därigenom är det en bok inte bara för präster utan också för läkare och för var och en som i sitt arbete eller på annat sätt konfronteras med sjuka människor.

GLEERUPS/LUND

21691011